

ÖMÜR KEÇDİ YUXU KİMİ

Əflatun Saraçlı

**Xəzər Universitəsi Nəşriyyatı
BAKİ - 2002**

Kitabı hazırlayanlar: Leyla Kamran qızı
Afina Əflatun qızı

Redaktor: Akademik
Kamal Talıbzadə

Ömür keçdi yuxu kimi - Bakı: Xəzər, 2002.
İSBN 9952-20-

Kitabda görkəmli alim, şair, tərcüməçi, ictimaiyyətcü, filologiya elmləri doktoru, professor Əflatun Saraçlının Azərbaycan-türk filoloji elmi, poeziyası yönümündəki fəaliyyəti, yaradıcılıq dünyası mütəxəssislərin fikri və dəyərləndirməsi işığında araşdırılır.

Burada Ə.Saraçlının həyat yolu, ədəbiyyata, elmə gəlişi çətinlik və uğurları, xidmətləri də açıqlanır.

Kitaba Ə.Saraçlı haqqında şerlər, məqalə, rəy və məktublardan parçalar, özünün müxtəlif tədbirlərdə, yubileylərdə çıxışları müsahibələri, haqqında yazılan şerlər və ev arxivindən maraqlı örnəklər də salınmışdır.

Bu kitabın dünyadan vaxtsız və nigaran köçmüş atam Yunusun və beş balasını qeyrətlə, zülmə böyüdüb boya-başa çatdıran əziz anam Güləbatının adına bağlanmasını istədim. Ruhları şad olsun dedim.

Əflatun Saraçlı.

ÖN SÖZ ƏVƏZİ YA DA ÖZÜM ÖZÜM HAQQINDA

Baxdım ki, ömrün 65-ci ili üstümü kəsib. Belə zamanda da adam enişli-yoxuşlu, daşlı-kəsəkli, sevincli, kədərli ömür yoluna boylanır, olub keçənləri xatırlayır, doğmalarını, əzizlərini, ustadlarını, xocalarını yada salır, gah kövrəlir, gah qayğılanır, gah da qürur duyur. Mən də bir elm, sənət adamı kimi ömrün keçən günlərini varaqladım, soraqladım, ev arxivimi, qalaq-qalaq qovluqları, köhnə qəzet və jurnalları, kitabları gözdən keçirdim. Gördüm ki, işıq üzü görməyən xeyli məqalələrim, müsahibələrim, elmi, ədəbi məclislərdə, müdafiə şurasının üzvü kimi dissertasiya müdafiələrində və müzakirələrində çıxışlarım qovluqlarda yatıb qalır. Oxuduqca bu da aydın oldu ki, onlar zamanın yaddaqalan olayları, ədəbi-elmi problemləri, görkəmli elm, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərimizin, ustadlarımızın adı, əməli, xidmətləri ilə bağlıdır, günümüzlə, dərdi-sərimizlə, görüləcək işlərimizlə çox səsleşir. İnanmıram ki, bir də belə bir fürsət ələ düşsün. Ona görə də həmin materialların bəzilərini seçib, düzüb kitab şəklinə salmaq istədim. Bəzi materiallar isə lentlərdən, kasetlərdən yazıya alınıb, yüngülcə əl gəzdirilib. Bunu da deyim ki, həmin işi görməyə öncə ayrı-ayrı vaxtlardakı çıxışlarımı axşamlar evdə varığa köçürüb, saxlamam səbəb oldu. Bunu sayğılı oxucular həmin yazıların janrında, dil, üslubunda da görəcəklər.

Kitab iki bölümdə hazırlanıb: soruq, yaddaş və çıxışlar şəklində. Çıxışlarda bir şeyi anmanızı istərdim. Dissertasiya müzakirələrində deyilən qeydlərin çoxu çıxışları çapa hazırlayarkən ixtisar olunub. Çünki həmin əsərlər bir neçə il ərzində işlənib, qeydlər

düzəldilib, çap da edilib. Əsasən, o qeydlər saxlanıb ki, həmişə çağdaş məsələdir. İkincisi, kitabdakı materiallar nəzərdə tutulanları tam əhatə etmir. 50-ci illərdən bəri mətbuatda çıxan bəzi şərh, tərcümə və məqalələri əldə edə bilmədik. Ona görə də bibliografik göstəricidə bəzən ardıcılıq pozulsa qüsura baxmayın.

Kitabda ömrün 65 illik bir mənzərəsi az da olsa görünür. Həyatım, sənətim, əsərlərim haqqında nə mən özüm, nə də kitabı hazırlayanlar bir söz demir. Bunlara elm, sənət adamlarının gözü ilə baxılır. Ancaq mən istərdim ki, elmi, ədəbi mühitə gələnə qədərki həyatım, ata-anam, el-obam haqqında bir-iki söz deyim, ömür yoluna kiçik bir güzgü tutum.

Saraçlı Borçalının qədim oymaqlarındandır. Saraçlılar qarapaq türklərindəndirlər.

Saraçlı üç tərəfdən dağ və meşələr qoynundadır. Burada ulu nəsil, ağsaqqallar, bütün Borçalıda, Gürcüstanda və Qafqazda tanınan ziyalılar olub. Bizim nəslimiz də öz qeyrətli ağsaqqalları, ağbırəkləri, cavanları ilə öyünüblər. Deyirlər ki, ulu babam Nəbi kişinin XIX yüzildə törəmələrindən Mustafa, Allahverdi və Məmməd adlı üç qardaş olublar. Bəkir atam Yunus və Vəli Məmməd babamın oğullarıdır. Vəli vaxtsiz dünyasını dəyişib. Bəkiri gülləyiblər. Məmməd babam ağıllı, dindar və güclü olub. Adam öldürüb, Sibire sürgün edilib, sonralar nə öldüsündən, nə də qaldısından bir xəbər çıxıb. Beləcə Tükəzban nənəm saç ağardıb, ömürgün çürüdü, üç oğul, iki qız böyüdü.

Atam Yunus Məmməd oğlu 1898-ci ildə dünyaya gəlib. Öncə kənddə təhsil alıb, cıdırlarda iştirak edib, sonra Kutais, Tiflis, Rostov, Moskva kimi şəhərlərdə yarışlarda mükafatlar alıb. Şura hökumətinin ilk illərində Çataqda meşəbəyi, Saraçlıda briqadir olub. 1929-cu ildə Rostovda bir illik baytarlıq məktəbini bitirib və ömrünün axırına qədər Saraçlıda sahə baytar həkimi işləyib. Bu gün də Borçalıda babam "Zor Məmməd", atam "Doxdur Unus" rəhmətlə anılır.

O zaman Borçalıda da siyasi-ictimai durum ağır idi. Bolşeviklər, menşeviklər rayonlara, kəndlərə də gəlirdilər. Atamı Gürcüstan Xalq Cümhuriyyətinin başçısı Jordaniyanın adamları öz tərəfinə çəkmək istəyirdi. Ə.Haqqverdiyev, Əli Bayramov və başqaları da burada olmuşdular.

1930-cu ildə atamı ilk dəfə qonşu Şulaver qəsəbəsində briqadir kimi kənd təsərrüfatı malları alarkən bolşeviklər tutublar. Beş ay Tiflis həbsxanasında yatdıqdan sonra soraq çıxıb ki, sağdır, bir təhər azad edilib. İkinci dəfə isə Aşıq Hüseynin atası Qurban kişini güllələdikləri yerdə tutublar. Qəribədir ki, onu da başqa saraçlılarla birlikdə evimizin bir otağına salıblar. Bu dəfə də atam dostlarının köməyi ilə ölümdən qurtarıb.

Mən 1937-ci ilin payızında belə bir nəslin ocağında dünyaya gəlmişəm. Bir məsələyə axır ki, bir aydınlıq gətirmək istəyirəm.

1955-ci ilin sentyabrında Borçalı Pedaqoji Texnikumunun IV kursunda oxuyanda məni əsgər aparırdılar. Dərs hissə müdirimiz, həkimlərin xəstəliyə görə ailə qurmağını yasaq etdiyi, bütün tələbələrin anası, xüsusilə mənim əzizim Ruxsarə müəllimə rayonu bir-birinə vurdu, məni saxlatdı. Yəni mənim, 15 oktyabr 1937-ci il doğum tariximi 1936 etdirdi. Təzə şəhadətnamə və pasport yazdırdı. Beləliklə, mən də keçən il əsgərliyə gedənlər sırasında həmişəlik qaldım. Yadımdadır, şəhadətnamə yazan qız soruşdu ki, bəs hansı ayı yazaq. O zaman 5 dekabr 1936-cı il Stalin konstitusiyası günü SSRİ üzrə bayram edilirdi. Ona görə tez dedim: 5 dekabr. Belə də yazdılar.

Atam 1944-cü ilin avqustunda dünyasını dəyişdi. Həmin ilin sentyabrında da mən məktəbə getdim. Atamın ölümü əslində bizim də dünyamızı dəyişdi. Beş körpəni gənc, cəfakeş anam əzab-əziyyətlə o çətin günlərdə təkbaşına saxladı, böyütdü, boya-başa çatdırdı. O qədər yasa batmışdıq ki, məktəbə getməyim də unudulmuşdu. Bir də gördüm uşaqlıq yoldaşım Alxan yol boyu yuxarı qaçır. "Dayan, hara gedirsən" -deyə mən də onun dalınca qaçdım. Bir otağa girdi, məhəlləmizdən bütün tay-tuşlarım burada idi. O oturdu, mən də böyründə. Beləcə bildim ki, bura sinifdir, bu gündən mən də oxuyacam. Ancaq o boyda dərdin yanında bu heç nəzərə də çarpmadı. Yalnız həyatımda quru bir tarixə çevril-

di: 1 sentyabr 1944-cü il. Ancaq Şamxalı müəllim, Şəfiqə müəllimə, Məmməd müəllim, Əhməd müəllim kimi ilk xocalarım, əziz insanlar həmişə ürəyimdə yaşadı.

Tərslikdən elə bu zaman bir bədbəxtlik də baş verdi. Qapı-bacamızdan tikan çəpərlə ayrılan ot və saman tayalarından ibarət kolxoz təsərrüfatına od düşdü. Bütün bağ-baxçamız, meyvə, xüsusilə böyük tut və çeviz ağaclarımız yandı. Evimizi bir təhər saxlaya bildilər. Bu yanğının ağrısını da həmin illərdə çox çəkdik. Çörək tapmayanda tut yeyirdik, çevizi çırırdıq, payızda anam aparıb dağ rayonu Başkeçid kəndlərində (nənə-baba evi olan Qəmərliyə) kartofa dəyişirdi. Beləliklə, qış yeməyimiz düzəlirdi. İkisi də əlimizdən çıxdı. Düzdür, kolxoz meşə-ormanda bizə bir çeviz ağacı verdi. Ancaq qapıda olmaq hara, orman hara. Hamı ormanlarda gizləncə çeviz çırpıb yığırdı, elə biz də... Bir şey də deyim ki, o illərin çətinliyi göz önünə gələ. Aralıqda bir cır tut var idi. Hamının qapısında tut ağacı olduğundan o ağaca çıxan yox idi. Elə tutu da seyrək, kiçik və dadsız idi. Bir gün yenə anam işdə idi, gördüm yaman acmışam, evdə də çörək-zad yox. Gedib həmin tut ağacına çıxdım, yığıb ciblərimi doldurdum. Bir az keçi qatığı var idi, tutu çörək əvəzi qatığa qatıb doğrama elədim, yedim. O günüm də belə keçdi.

Bu kitab nə elmi monoqrafiyadır, nə də tərcüməyi-hal. İstədim ki, oxucum məni ürəkdən duysun. Ona görə də həyat faktlarına üz tutdum. Amma o qədər şeylər var ki, hansını-birini deyim. Səhərdən axşama qədər günün altında başaq yığıdığımızı, kartofa dəyişmək üçün ormandan zoğal, əzgil, göyəm, cır alma, armud, fındıq, fisdıq topladığımızı, gecələr ormanda yatıb, səhər tezdən odun qırıb daşdığımızı, tarlaya, işçilərə ormandan su doldurub aparmağımızı, nələr, nələr...

Bir gün anamla qonşu kəndin dəyirmanına gedirdik. Qəbristanın yanına çatanda gördük ki, məktəb direktorunu əvəz edən, ömür-gün yoldaşının qara xəbəri gələn Səltənət müəllimə bir maşından endi və dolu yeşiklər düşürdü. Biz yanına çatanda dedi: dayanın, uşaqlara rayondan bayram hədiyyələri gətirirəm. Qoy elə Əflatun balanın payını burada verim. Ciblərimi konfetlə doldurdu. Daha nələr bilmirəm. Anam əlimdən tutub qəbristana dön-

dü, atamın qəbrini ziyarət etdik, qəbri üstə konfet qoydum. O səhnə indi də yadımdan çıxmır. İndi düşünürəm ki, yəqin anam "bu beş yetimi mənim üstümə atıb hara getdin, mən onları necə saxlayım" - deyirmiş. Çünki gözlərindən yaş axıdırdı. Anam məni dəyirmanə növbəyə qoyub kəndə qayıtdı. İki gündən sonra gecə növbəm çatdı (o zaman novat deyirdilər). Yekəpər dəyirmançı şahadını (haqqqını) alıb məni dəyirmandan çıxartdı. Ulaq da qarşısında qaranlıqda qorxa-qorxa kəndə yola düşdüm. Qəbristanlığa çatanda iri bir qaraltı qarşımıza çıxdı. Ulaq dayandı. Sakitcə itələdim, səsim də çıxmırdı. Özümü itirmişdim. Bir də gördüm ki, bir göyərçin uçub gəldi, o qara vahimə yoxa çıxdı. Göyərçin bizi qəbristanlıqdan çıxana qədər müşayət etdi. Mən qəbristanlıqdan uzaqlaşanda uçub getdi. İndi öz-özümə düşünürəm ki, yəqin atamın ruhu idi. Dar ayaqda duydu, gəldi məni qurtardı.

Bir epizod da maraqsız olmaz. Qonşu kəndin yerinə əmioğlum, həmyaşdım Seyfəddinlə başaq yığmağa getmişdik. Bir də gördük bir atlı güllə kimi gəlir. Qorxumuzdan bir az qaçıb dayndıq, üstümüzü kəsdi, o ki var söydü. Yalvardıq ki, oğluna qurban olum, burax bizi. Üstümüzə çığırır dedi: "Oğlumun da anasınıq sizin dəg" və bizi atın qabağına qatıb kolxoz təsərrüfatına apardı. Nə yaxşı ki, sədr orada imiş. Qarovulçu üzünü sədrə tutub dedi: Ay sədr, bu Saraçlı uşaqları kolxozun taxılını yığıb aparırdılar, tutub gətirdim. Sədr bir onun boy-buxununa baxdı, bir də bizə və kiçik çantamıza, ayıb olsun dedi, burax bu uşaqları, get işinlə məşğul ol! Bizə də, - gedin, a bala gedin - dedi.

Ancaq, doğurdan da, mən beş il sonra o kolxozun "taxılını yığıb apardım". Böyük qardaşım Şəmistan o kəndin təsərrüfatında kombaynçı köməkçisi idi. Mənə və kombaynçının qardaşına ismarladılar ki, gecə atla Daşdəmir kişinin evinə gəlin. Sizə taxıl doldurub verəcəyik, aparın. Gecə gəldik. Kişi bizi yaxşı qarşıladi, evə apardı. Çırağı yandıranda gördüm ki, həmin bizi sədrin yanına aparən kişidir. Əhvalatı danışdım. Bir az pərt oldu. Atlarımızı yüklədik getdik. Bunu bir neçə dəfə təkrar etdik. Sən demə Daşdəmir kişi o qədər də daş, dəmir deyilməmiş. Evladı olmurmuş, ona görə də elə söyüş işlədirmiş.

Bir əhvalatı da danışmaq istəyirəm. Stalinin vurhavur vaxtı idi. Ədəbiyyatımızın da mövzusunda çevrilmişdi. Yeddinci sinifdə oxuyanda mən də bir şer yazıb zərfə qoydum. Üstünə "Moskva, Kreml, Stalin" yazıb poçt qutusuna saldım. Kim deyə bilərdi ki, gedib çatacaq. Üstündən iki ay keçmişdi, hər şey yaddan çıxmışdı. Bir də gördük ki, rayon rəhbərliyi tökülüb Saraçlıya gəlib, sədr, ispolkom məni axtarır. Gəldim, dil tökdülər; bala nə lazımdır, evdə nəyə ehtiyacınız var, bizə de, lap rayona, yanımıza gəl, hər cür köməklik edərik, sən yaxşı oğlansan, Stalin yoldaşa yazma. Andaman etdim ki, mən şikayət etməmişəm, heç nə də istəmirəm. Sadəcə o şerlə Stalinə sevgimi bildirmişəm. Yaz - dedilər, nə olar, amma oraya göndərmə. Ancaq evə bir kisə taxıl, xeyli də pul verdilər. Bunu da deyim ki, o zamanın bir kisə taxılı indinin bir tonundan əfzəl idi.

Kənd səkkizillik məktəbini bitirəndən sonra həərə orta məktəbi olan bir böyük kəndə oxumağa getdi. Mənsə təkbəşinə ömrümdə görmədiyim Borçalı Pedaqoji Texnikumuna getdim, yeddi imtahan verib birinci kursa qəbul olundum. Əvvəllər çox çətin olsa da, texnikumun tarixində ən yaxşı tələblərdən biri kimi yadda qaldım. Oranın öz qayda-qanunları var idi, hər tələbə baş çıxara bilmirdi. Bu məktəb bir növ Qori Müəllimlər Seminariyasının davamı idi. Gürcüstanda Xalq Cümhuriyyəti (1919) qurulanda onun Azərbaycan şöbəsini Qazaxa köçürdülər. Sonra da Qazax və Borçalı pedməktəblərinə çevrildi. Bir də ona görə bu iki texnikum arasında həmişə yarış, ilişgilər olardı. Biz orada konsert, teatr verirdik, tələbələrle dostlaşırdıq, onlar da Borçalıda. Şəxsən mən "Vaqif" tamaşasında Vaqif, "Qaçaq Nəbi"də strajnik rolunda oynamışam. Qazaxda, Borçalıda konsertlər və tamaşalar verirdik. Vidadinin qəbri üstündə Qazax pedtexnikumunun şair tələbələri ilə şerləşirdik, bayramlaşırdıq. Texnikumda ədəbi dərnək yaratmışdıq, "Gənc ədəbiyyatçı" adlı qəzet çıxarırdım. Burada bütün fənlərdən adlı-sanlı müəllimlər dərs deyirdi. Musiqi, rəsm, hərbi, idman, tar, skripka və başqa dərs və dərnəklər belə çox ciddi rejim əsasında idi. Bu mövzuda çox deyə bilərəm. İkicə faktı da xatırladım ki, texnikumda oxuya bilməyən tələbə qovulandan sonra orta məktəbi qızıl medalla bitirmişdi. Texnikumu qurtarıb ali

məktəbə gələn heç bir tələbə qəbul olmamış qayıtmamışdı. Nə isə, mən həyatımda, ədəbi-elmi yaradıcılığımnda nə qazanmışamsa həmin texnikumdan başlayıb. Ona görə üzrlü sayın, Mədəd müəllim, Ruxsarə müəllimə, Abbas müəllim, Kamal müəllim, Əli müəllim kimi xocalarımıza ruhunuz şad olsun deyim. Başqa müəllimlərlə də, rayon ziyalıları ilə də ilişgilərim yaxşı idi. İlk şerim bu rayonun "Stalin yolu" qəzetində çıxmışdı. Şerlərim əl-əl gəzirdi. Lap bu gün də Sarvanda heç məndə olmayan şerlərimi bilən var. Bunlar da, təbii, məhəbbət şerləridir. Bu o qədər kövrək və ağırlıdır ki, heç söhbət açmasam yaxşıdır. Bu müqəddəs və unudulmaz duyğuları, münasibətləri yazmaqda olduğum "Ömür yolu" avtobioqrafik povestimdə qələmə almışam.

1956-cı ildə pedtexnikumu uğurla bitirib Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutunun tarix, Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fakültəsinə qəbul olundum. Hamı heyrətləndi. Məndən Bakıda şərqsünaslıq, jurnalistika fakültələrində oxumağı gözləyirdilər. Əslində mən də bu məqsədlə yoldaşlarımla birgə Bakıya gəldim. Ancaq o zaman pedtexnikumu bitirənləri iki il müəllim işlədikdən sonra Universitetə götürürdülər. Yalnız Pedaqoji İnstituta sənəd verə bilərdik. Mən də o zamankı ağımla düşündüm ki, dil, ədəbiyyatdır, burada da var, Tiflisdə də, həm də ora evimizə daha yaxındır. Və üç gün Bakıda ali məktəbləri gəzib yoxlayandan sonra evdən verdikləri doxsan manatla Tiflisə qayıtdım, sənədlərimi verdim, Sarvanlı Xəlil Allahverdiyevlə ev tutduq, imtahan verib qəbul olunduq, qəbul kağızımızı alıb evə getdik. Kənddə hamı elə bilirdi ki, Bakıdan gəlirəm. Tiflisə qəbul olduğumu eşidəndə çox pərt oldular. Xüsusilə gələcəyimə böyük ümidlər bəsləyən Yaqub əmim. Əslində bunun xeyri də oldu, ziyanı da. Burada hamısını açıqlayıb qiymətləndirmək imkansızdır. Xeyri o oldu ki, Gürcüstanda sayılıb-seçilən gənclərdən oldum. Gürcüstan mətbuatında, radio və televiziyasında tələbəlikdən fəal iştirak etməyə başladım. Burada oxumağım həm də gürcü ədəbiyyatından tərcümə məsələləri ilə məşğul olmağıma imkan yaratdı. Sonralar bir neçə tərcümə, kitabı buraxdırdım, ziyanı isə gənclikdən Bakı ədəbi mühitindən uzaq düşmək oldu. Bunun ağrısını uzun zaman çəkdim.

İnstitutda tələbəlik həyatım çox mənalı və uğurlu keçdi. Sınıf komitəsi, əlaçı, ən fəal və yaradıcı tələbə, gənc şair, tərcüməçi kimi sayılıb seçildim. Hətta İnstitutun tarixində ikinci hadisə idi ki, Azərbaycan şöbəsinin tələbəsini partiya üzvü və komsomolun MK-nın mühazirəçisi etmişdilər. Dekanımız Ə.Həkimovla ayda bir dəfə rayonları gəzirdik. O mühazirə, mən şər oxuyurdum. İnstitutda özfəaliyyət dərnəyinin rəhbəri idim. Kənd məktəblərində də görüşlər keçirirdik. M.Hüseyn, M.İbrahimov, M.Rahim, Ə.Kürçaylı, H.Arif, V.Babanlı və başqa yazıçı və şairlərlə İnstitutda, "Şərqi Şəfəqi" və "Sovet Gürcüstanı" qəzeti redaksiyalarında, Borçalı rayonlarında görüşlərimiz olurdu. Bolus və Saraçlıda Hüseyn Ariflə birlikdə görüşümüzə bütün rayon ziyalıları və rəhbərliyi iştirak etmişdi. Aşıq Hüseyn Saraçlı sazı, sözü ilə məclisi bəzəmişdi.

Fəallığıma, hazırlığıma və istedadıma görə İnstitutu fərqlənmə diplomu ilə bitirən kimi (1961) məni Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasında baş laborant-müəllim saxladılar. Həm də "Sovet Gürcüstanı" qəzetində ədəbiyyat şöbəsinin ştatdan kənar müdiri idim. Borçalının gənc şairlərinin şerləri haqqında məktublarımdan və icmal-məqalələrimdən bəzi nümunələr indi də arxivimdə qalır.

Tiflisdə oxumağımla razılaşmayanlar burada işləməyimi də istəmirdilər. Bu, onların mənə inamından və etimadından irəli gəlirdi. Bunlara elə belə yanaşa bilməzdim. Ona görə də bəzi dostlarımla Tiflisdə işləməklə Bakıda mövzu götürüb dissertasiya yazmaq, alim olmaq məsləhətlərini sinirmədim. 1962-ci ilin avqustunda məzuniyyətə çıxdım. Ömür-gün yoldaşım Amalya xanımla yenidən nişanlanmışdıq. Birlikdə gəzmək üçün Bakıya gəldik və o gəlmək idi ki, qaldıq. "Sovet" məhəlləsində köhnə bir otaq kirayələdik və düz on bir il "Krayni krıvoy" deyilən küçədə yaşamalısınız.

Bakıda heç kəsi tanıyırdım ki, iş tapıb işləyəm. Dedilər, Rza Şahvələd Gürcüstanlıdır, get onun yanına, kömək edər, getdim. O rəhmətlik İsrail Nəzərovdan, o da kürəkəni Cəmil Əlibəyovdan xahiş etdilər ki, məni redaktor olduğu "Azərbaycan gəncləri" qəzetində işə götürsün. Haqq üçün o da məni qəzetə müxbir götürdü. Amma bu iş ürəyimcə deyildi. Bilirdim ki, Elmlər Akademiyasının prezidenti soykökü Saraçlıdan olan akademik Zahid Xəlilovdur.

Qəbuluna getdim. Şerlərini, tərcümələrini oxumuşam dedi və soruşdu:

- Harda işləmək istəyirsən? Dedim, elə Sizdə. Ədəbiyyat İnstitutunda. Qımışdı, deyəsən razı qalmışdı. Oradaca İnstitutun direktoru akademik M.Şirəliyevə telefon açdı, məni təqdim etdi və sizə belə kadr çox lazımdır dedi. Telefonda onun cavabı eşidilirdi. – Zahid müəllim, bilirəm, mənim yanımda da olub - həqiqətən olmuşdum - ancaq ştatımız yoxdur dedi. Zahid müəllim özünəməxsus incə zarafatla dedi:

- Yaxşı, ağlama, elə bu gün mənim adıma bir məktub yaz, Əflatunu iş almaq üçün kiçik elmi işçi ştatı istə. Mənə də dedi ki, get, arxayın ol, elə orada işləyəcəksən. Bu söhbətdən on beş gün keçmişdi. Bir gün İnstituta getdim ki, görün işin axırı nə oldu. Sən demə elə həmin gün məktub yazılıb, ştat verilib, məni kiçik elmi işçiyə alıblar. Hələ yarım aylıq əmək haqqı da aldım. Çox sevincli günüm idi. O zamandan Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı və uşaq jurnalları, Azərbaycan bədii nəşri haqqında namizədlik və doktorluq dissertasiyaları müdafiə etmişəm, neçə kitab, monoqrafiya çap etdirmişəm. İnstitutda baş elmi işçi, böyük elmi işçi, aparıcı elmi işçi olmuşam. İndi elmlər doktoruyam, professoram, şöbə müdiriyəm. Bundan sonra elm və sənət yollarında nələr itirmişəm, nələr qazanmışam - özünüz görəcəksiniz. Ona görə də sözümlü burada kəsmək istəyirəm.

Bu kitabı hazırlayanda janrı haqqında heç düşünmədik. Çalışdıq ki, çeşidli və maraqlı olsun. Qədirbilən oxuculardan da rica edirik ki, bu kitabın heç bir çərçivəyə, standartlara uyğun gəlməməsini qüsurla saymasınlar, bunun səbəbini buradakı materialların çeşidliyində və səciyyəsinə görə görsünlər.

Sağ olun, görüşərik.

Əflatun Saraçlı

I
BÖL VI

· ə

ÖMÜR VƏ ƏMƏL FAKTLARI

Ə.SARAÇLININ HƏYAT VƏ YARADICILIĞININ ƏSAS TARİXLƏRİ

- 5 dekabr 1936 - *Gürcüstan Respublikası Borçalı mahalının Saraçlı kəndində dünyaya gəlib.*
- 1944 - *Borçalıda "Doxdur Yunus" adı ilə tanınan atası Yunus Məmmədoğlu dünyasını dəyişib.*
- 1944-1952 - *Saraçlı VIII illik orta məktəbində oxuyub.*
- 1952-1956 - *Borçalı Pedaqoji texnikumunda oxuyub. Buranı uğurla bitirib.*
- 1956 - *İlk şeri Borçalı (Marneuli) rayon qəzeti "Stalin yolu"nda çıxıb. Ə.Saraçlının ədəbi yaradıcılığının 45 ili tamam olur.*
- 1956 - *A.S.Puşkin adına Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutuna daxil olub.*
- 1957 - *Türkdilli mətbuatda gürcü ədəbiyyatından ilk tərcümələri çıxıb.*
- 1959 - *Şair Hüseyn Ariflə Borçalının Bolus rayonunda, Saraçlı kəndində görüşlər və şer məclisləri keçiriblər.*
- 1960 - *Mehdi Hüseyn, Məmməd Rahim və Vidadi Babanlı ilə birlikdə Tbilisidə Gürcüstanın xalq şairi Georgi Leonidzenin 60 illik yubileyində iştirak edib, ona həsr etdiyi şerini oxuyub.*
- 1961 - *həmin İnstitutun tarix-filologiya fakultəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib.*
- 1961-ci ilin avqustu - *A.S.Puşkin adına Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Azərbaycan dili və ədəbiyyatı kafedrasında baş laborant, müəllim olub.*

- 1962-ci il iyul - *Ailə durumu ilə bağlı Bakıya köçüb. "Azərbaycan gəncləri" qəzetində müxbir işləyib.*
- 1962-ci il noyabr - *Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutunun XIX-XX əsrlər ədəbiyyatı şöbəsinə kiçik elmi işçi vəzifəsinə alınıb.*
- 1966 - *C.Məmmədquluzadənin Azərbaycanda 100 illik yubiley komitəsinin katibi (sədr Azərbaycan KP MK-nın katibi Şıxəli Qurbanov, müavini akad. Kamal Talıbzadə).*
- 1967 - *"Dəbistan", "Rəhbər" və "Məktəb" jurnallarında ədəbiyyat məsələləri" mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edib.*
- 1969 - *Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun XIX-XX əsrlər Ədəbiyyatı şöbəsinin baş elmi işçisi seçilib.*
- 1970 - *İnstitutda "Gənc alimlər şurası"nın sədri seçilib.*
- 1971-1977 - *Azərbaycan Dövlət Politexnik və Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutlarının qəbul imtahanı kamissiyalarında iştirak edib.*
- 1973 - *H.Zərdabi adına Gəncə Dövlət Pedaqoji İnstitutunda Dövlət imtahanı komissiyasının sədri olub.*
- 1976 - *Qax, Zaqatala, Balakən rayonları üzrə ədəbiyyat müəllimləri qarşısında mühazirələr oxuyub.*
- 1975-1980 - *Moskva, Sankt-Peterburq, Tbilisi, Rıqa şəhərlərində hər il bir ay elmi ezamiyyətə göndərilib.*
- 1980 - *Mixeil Cavaxişvilidən "Torpaq çəkir" tərcümə kitabı çıxıb (D.Əliyeva ilə birgə tərcümə).*
- 1981 - *"Bir sinədə iki ürək" tərcümə kitabı (şərikli) çıxıb.*
- 1977 - *"Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" monoqrafiyası çap olunub.*
- 1983 - *"Azərbaycan bədii nəsrini" monoqrafiyası çıxıb.*
- 1983 - *"Abdulla Şaiq" kitabı çap olunub.*
- 1984 - *"XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan bədii nəsrinin inkişaf problemləri" mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə edib.*
- 1984 - *Aparıcı elmi işçi seçilib.*

- 1986-1989 - *N.Tusi adına ADPI-nin Müdafiə Şurasının üzvü olub.*
- 1988 - *"Kür Xəzərə qovuşur" tərcümə kitabı çıxıb (D.Əliyeva ilə birlikdə).*
- 1988 - *Azərbaycan Aşıqlar Birliyinin üzvü.*
- 1988-ci ildən - *Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, Xalq hərəkətinin iştirakçısı.*
- 1990-2000 - *EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Müdafiə Şurasının üzvü.*
- 1993 - *"Borçalı" jurnalının redaktoru.*
- 1993 - *"Borçalı harayı" şerlər kitabı çıxıb.*
- 1995 - *Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin müdiri.*
- 1996 - *"Zeynalabdin Marağlı" monoqrafiyası çıxıb.*
- 1996 - *S.S.Orbelianidən "Uydurmanın hikməti" tərcümə kitabı çıxıb.*
- 1997 - *AAK tərəfindən Azərbaycan ədəbiyyatı ixtisası üzrə "professor" elmi adı verilib.*
- 1998-ci ildən - *"Qafqaz" Universitetinin professoru.*
- 2001 - *Ədəbiyyat İnstitutunda şöbə müdiri.*

ELMİ KİTABLARI*

1. *Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı*. Bakı, Elm, 1977.
2. *Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı və ictimai fəaliyyəti* (Cəlil Məmmədquluzadə) Bakı, Elm, 1979).
3. *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri*. (Kollektiv), I kitab, Elm, 1979.
4. *Azərbaycan bədii nəsr*. Bakı, Elm, 1983.
5. Abdulla Şaiq ("Azərbaycanın görkəmli adamları" seriyasından ilk kitab), Gənclik, 1984.
6. *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri* (Kollektiv), II kitab, Elm, 1985.
7. *XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri* (Kollektiv), III kitab, Elm, 1989.
8. *Zeynalabdin Mərağalı* ("Azərbaycanın görkəmli adamları" seriyasından) Gənclik, 1996.
9. *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti* (Kollektiv), Elm, 1998.
10. *Azərbaycan Yazıçıları Cümhuriyyət dönmində*. Elm, 2001.
11. *Zeynalabdin Mərağalının "İbrahim bəyin Səyahətnaməsi"* adlı üçcildlik romanı tam halda çapa hazırlanıb.

BƏDİİ KİTABLARI

12. *Mixail Çavaxişvili. "Torpaq çəkir"* (Seçilmiş əsərləri), (Dilərə Əliyeva ilə birlikdə), Yazıçı, 1980.
13. *Bir sinədə iki ürək* (gürcü şairlərinin şeirləri), (tərcüməsi Ə.Binnətoğlu və Valeh Hacılarla birlikdə) Gənclik, 1981.
14. Nodar Dumbadze. *Kukaraça*. 1986.
15. *Kür Xəzərə qovuşur* (gürcü şair və yazıçılarının əsərlərindən ibarət müntəxabat), (Dilərə Əliyeva ilə birlikdə), Yazıçı, 1988.

* Əflatun SARAÇI 45 illik yaradıcılığında Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan, Özbəkistan və başqa ölkələrin mətbuatında şeir, tərcümə və məqalələri ilə çıxış etmişdir. Ancaq topladığımız iki yüzdən çox bu ədəbi-bədii, elmi-publisistik əsərləri həcmcə çox yer tutduğundan müəllifin xahişi ilə kitabdan çıxarmalı olduq.

Tərtibçilər.

16. Sayat Nova. *Qulaq as sözümə, ay adam oğlu*. Bakı, 1988.
17. *Borçalı harayı* (şerlər), Elm, 1993.
18. S.S.Orbeliani. *Uydurmanın hikməti* (gürcücədən tərcümə), Azərneşr, 1996.
19. *Dünya həməən dünyadı* (Şerlər), 2001.

ÖZÜ VƏ ƏSƏRLƏRİ, TƏRCÜMƏLƏRİ HAQQINDA QAYNAQLAR

1. Murtuz Muradov. *Xam torpaqlardan məktub* (Tbilisidə çıxan "Şərqi Şəfəqi" qəzetinin redaktoru M.Muradovun Ə.Saraçlının Qazaxıstanın Xam torpaqlarından göndərdiyi şerlərlə bağlı fikri) "Şərqi şəfəqi" qəzeti, 9 sentyabr, 1957.
2. Konstantin Paqava. *Azərbaycan-gürcü qarşılıqlı mədəni əlaqələri*. Tbilisi, 1967.
3. Süleyman Süleymanov. *Redaksiyamızın qonağı*. "Sovet Gürcüstanı" qəzeti, 5 oktyabr, 1972.
4. Əbdül Əzizov. *Uşaqların sevimliləri*. Bakı, Gənclik, 1978.
5. Camal Əhmədov. *"Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı"* (Ə.Saraçlının eyni adlı kitabı haqqında). "Pioner" qəzeti, 25 yanvar, 1978.
6. Camal Əhmədov. *Uşaq ədəbiyyatı tədqiq olunur* (Ə.Saraçlının "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" kitabı haqqında), "Azərbaycan gəncləri" qəz., 28 fevral, 1978.
7. Əli Abbasov. *Ömürlərə paylanmış ömür*. "Sovet Gürcüstanı" qəz., 1 may, 1978.
8. Əzim İsmayılı. *Uğurlu tədqiqatın bəhrəsi* (Ə.Saraçlının "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" kitabı haqqında), "Sovet Gürcüstanı" qəz., 27 mart, 1979.
9. C.Nəbi. *Saraçlı alimləri*. "Qələbə bayrağı" qəz., 7 noyabr, 1980 (Gürcüstan, Bolnisi rayonu).
10. Qasım Qasımzadə. *Ədəbiyyatda millilik və beynəlmiləçilik*. Elm, 1982.
11. Teymur Qarayev; Arif Məmmədov. *Uğurlu axtarış* (Ə.Saraçlının "Azərbaycan bədii nəsrini" kitabı haqqında). "Sovet Gürcüstanı" qəz., 11 oktyabr, 1983.

12. Vəli Nəbiyev. *XIX-XX əsrlər nəsrinin tədqiqi* (Ə.Saraçlının "Azərbaycan bədii nəsr" kitabı haqqında). "Ədəbiyyat və incəsənət" qəz., 9 sentyabr, 1983.
13. Nadir Vəlixanov. *Azərbaycan maarifçi realist ədəbiyyatı*. Bakı, Elm, 1983.
14. İsa Həbibbəyli. *Nəsr janrlarının təkamülü* (Ə.Saraçlının "Azərbaycan bədii nəsr" kitabı haqqında). "Sovet Naxçıvanı" qəz., 8 dekabr, 1983.
15. Zaman Əsgərli. *Şaiqin ömür yolu* (Ə.Saraçlının "Abdulla Şaiq" kitabı haqqında). "Ədəbiyyat və incəsənət" qəz., 21 avqust, 1984.
16. Mübariz Səfərov. *Abdulla Şaiq* (Ə.Saraçlının eyni adlı kitabı haqqında). "Kitablar aləmində" jurn., 1987, №1.
17. Sadıq Hüseynov. *Nəsrimizin tədqiqi* (Ə.Saraçlının "Azərbaycan bədii nəsr" kitabı haqqında). "Azərbaycan müəllimi" qəz., 13 yanvar, 1984.
18. Arif Məmmədov. *XIX əsr Azərbaycan nəsrində təhkiyə*. (namizədlik dis.) 1984.
19. Şəmistan Məmmədov. *Ömür boyu* (Ə.Saraçlının 50 illiyi münasibətilə) "Azərbaycan müəllimi" qəz., 4 oktyabr, 1985.
20. Kamal Talıbzadə; Arif Məmmədov. *Eli Saraçlıdır, yurdu Borçalı*. (Ə.Saraçlının 50 illiyi münasibətilə). "Sovet Gürcüstanı" qəz., 25 iyul, 1985.
21. Valeh Hacıyev. *Saraçlıdan başlanan cığır* (Ə.Saraçlının 50 illiyi münasibətilə). "Sovet Gürcüstanı" qəz., 21 sentyabr, 1985.
22. İmamverdi Həmidov. Əflatun Məmmədov. "Sovetskaya turkoloqiya" jurn., 1985, №2.
23. Abbas Səmədov. *Mübarizlik cəbhəsindən*. "Sovet Gürcüstanı" qəz., 5 mart, 1988.
24. Adil Mişiyev. *Azərbaycan yazıçıları və Tiflis ədəbi-ictimai mühiti*. Tbilisi, Qanatleba, 1987.
25. Mədəd Çobanov. *"Kür Xəzərə qovuşur"* (Ə.Saraçlının və D. Əliyevanın gürcü ədəbiyyatından eyni adlı tərcümə kitabı haqqında). "Sovet Gürcüstanı" qəz., 9 iyul, 1988.

26. Zahid Xəlilov. *Azərbaycan uşaq-gənclər ədəbiyyatının mənşəyi, əsas faktorları, təşəkkül və inkişaf mərhələləri* (doktorluq dis.) 1988.
27. Dmitri Qumisaşvili. *Böyük İlyanın yübileyində*. "Molodyoj Qruzii", "Zarəya vostoka" qəz., 1 oktyabr, 1988.
28. Müşfiq Çobanlı. *Ağır elli Borçalı*. Bakı, 1987.
29. Süleyman Çobanov. *"Yurdu Saraçlıdı"* (Ə.Sarçlı ilə Saraçlı orta məktəbində görüş haqqında) "Sovet Gürcüstanı" qəz., 10 may, 1989.
30. Leyla Eradze. *Azərbaycan- gürcü ədəbi əlaqələri*. (1920-1956), (doktorluq dis.), 1990.
31. Şürəddin Məmmədli. *Ata yurdundan müqəddəs nə var*. (Ə.Sarçlı ilə müsahibə) "Sovet Gürcüstanı" qəz., 20 fevral, 1990.
32. *"Dan ulduzu" ədəbi toplusu* (Tərtib edəni və ön söz Əzim İsmayılı). Tbilisi, Merani, 1990.
33. *Ağır elli Borçalı*. (Elmi-ədəbi toplu. Hazırlayanı M.Çobanlı). Bakı, 1990.
34. Vüqar Əhməd. *Rus uşaq ədəbiyyatı və Azərbaycan*. Bakı, 1992.
35. Vəli Nəbiyev. *Azərbaycan bədii nəsrinin janr-üslub təkamülü* (doktorluq dis.), 1992.
36. Məmməd Məmmədov, Yaqub Babayev; Təyyat Cavadov. *Pedaqoji mühit və uşaq ədəbiyyatı*. Maarif, 1992.
37. Müşfiq Çobanlı. *Cağdaş Borçalı ədəbi mühiti*, 1994.
38. Müşfiq Çobanlı. *"Borçalı"* (Xüsusi ədəbi buraxılış). 1993, №3.
39. Almaz Teymurova. *"Borçalı harayı"* (Ə.Saraçlının eyni adlı şerlər kitabı haqqında), "Şəhriyar" qəz., 13 yanvar, 1994.
40. Nizami Paşa Saraçlı. *Əyri qara salam olsun*. 1993.
41. Şürəddin Məmmədli. *Əflatun Saraçlı eldən ayrılmaz*. "Sovet Gürcüstanı" qəz., 1 iyun, 1994.
42. Baba Babayev. *Abdulla Şaiqin bədii nəsri*, Bakı, 1993.
43. Dünyamalı Kərəm. *Borçalım mənim*. 1995.
44. Müşfiq Çobanlı. *Ağır elli Borçalı*. Ərzurum. 1996.
45. Hüseyn İsrailbəyli. *"İndi qocalıqla barışmaq olmur"*. (Ə.Saraçlının 60 illiyi münasibətilə). "Yeni Musavat" qəz., 6-9 yanvar, 1996.

46. Şurəddin Məmmədli. *Əflatun Saraçlı* (ədəbiyyatşünas Şamil Vəliyevin eyni adlı kitabı haqqında). "Sovet Gürcüstanı" qəz., 1997, №5-6.
47. Salidə Şərifova. *İlk Azərbaycan romanları*. Elm, 1996.
48. Şamil Vəliyev. *Əflatun Saraçlı*. Elm, 1996.
49. Ə.Saraçlının "*Zeynalabdin Marağalı*" kitabı haqqında. "Respublika" qəz., 9 iyul, 1997.
50. Ə.Saraçlının *S.S.Orbelianinin "Uydurmanın hikməti" kitabının tərcüməsi haqqında*. "Günay" qəz., 22 fevral, 1997.
51. Şurəddin Məmmədli. *Borçalıda sular axar*. 1997.
52. Baba Babayev. *Səlyanda görüş* (Əlibəy Hüseynzadənin qızı Səidə xanım ilə birlikdə görüş haqqında). "İki sahil" qəz., 31 mart, 1998.
53. Müşfiq Çobanlı. *Ə.Saraçlının Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvlüyünə namizədliyi ilə bağlı məqalə* "Şərqi səsi" qəz., 1998, №18.
54. Elxan Qiyasbəyli. *Ə.Haqverdiyev və "Molla Nəsrəddin" jurnalı*, 1998.
55. *Ömür də bir yuxu imiş* (Vəli Nəbiyev), 1999.
56. Xəlil Əliyev. *Gürcüstanın türk mənşəli toponimləri*. Gəncə, 1999.
57. Baba Maqsudoğlu. *A.Şaiqin bədii nəsr*, 1999.
58. Tinatin İsabalı qızı. *Borçalı aşiq mühiti*. Bakı, 200.
59. Eyvaz Eminaliyev. *Azərbaycan milli memuar ədəbiyyatı*, 1999.
60. Mahmizər Mehdibəyova. *Z.Marağalının "İbrahim bəyin səyahətnaməsi" romanı*. Bakı, 2001.
61. Leyla Məmmədova. *Y.V.Çəmənşəminli yaradıcılığında memar və avtobiografizm*. Bakı, 2001.
62. Şahbaz Şamioğlu. *Borçalıda ədəbiyyat və ədəbi-mədəni həyatın özünəməxsusluğu*. Bakı, 2002.

Ə.SARAÇLININ DOKTORLUQ DISSERTASIYASI
MÜDAFİƏSİNDƏ RƏY VƏ
ÇIXIŞLARDAN PARÇALAR

Bu dissertasiya klassik Azərbaycan nəsrinin yaranması, tarixi, mərhələləri, inkişaf problemləri, poetikası haqqında Azərbaycanda ilk sistemli, elmi tədqiqat əsəridir. Müəllif əsəri zəngin ədəbi, elmi mənbələr əsasında yazmış, Azərbaycan nəsrinin özünəməxsusluğuna, sənətkarlıq məsələlərinə daha çox üstünlük vermişdir. Məncə bu dissertasiya nəzəri istiqamətdədir və o, həm ədəbiyyat tarixçiliy, həm də nəzəriyyə üzrə müdafiə edilə bilər.

*Akademik M.C.Cəfərovun
müzakirədə çıxışından.
1982.*

Mən bu fundamental tədqiqat əsərini Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bir hadisə və xidmət kimi qiymətləndirirəm. Əflatun Məmmədov 20 ildən çoxdur ki, bizim şöbədə çalışır. Onun namizədlik dissertasiyasının rəhbəri mən olmuşam. İstedadına, təfəkkürünə, elmi axtarış, təhlil üsulu və problemləri qiymətləndirmə, ümumiləşdirmə bacarığını o zamandan müşahidə edirdim. Bu dissertasiya bütün ümidlərimi doğrultdu. Əflatun bu gün yaxşı ədəbiyyatşünas-alim kimi yetişib və artıq XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı mütəxəssisi kimi tanınır. Bu dissertasiya öz elmi-nəzəri səviyyəsi ilə dediklərimizi bir daha təsdiqləyir. Mən də həmin əsəri filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almağa tam layiq bilirəm və onun müəllifini təbrik edirəm.

*Şöbə müdiri, professor
K.D.Məmmədovun çıxışından
1982.*

Tariximizin ən mürəkkəb və çətin bir sahəsi olan XIX-XX əsrlər ədəbiyyatımızın inkişaf yolunu, mərhələlərini və problemlərini janrlar üzrə öyrənmək son illərdə başlanmışdır və Əflatun Məmmədovun Azərbaycan klassik nəsrini haqqında yazdığı doktorluq dissertasiyasını bu sahədəki nailiyyətlərdən biri kimi qiymətləndirirəm.

mətləndirmək olar. Yeri gəlmişkən bunu da deyək ki, Azərbaycan nəsrinin inkişaf yolunun və problemlərinin həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də nəzəri istiqamətdə öyrənilməsi də dissertasiyanı daha mənalı və səmərəli etmişdir.

Haqlı olaraq müəllif nəsrimizin özünün və onun janrlarının yaranma tarixini "Kitabi-Dədə Qorqud" boylarından, klassik nəsr örnəklərindən başlayır, XIX-XX əsrlərdə Azərbaycan nəsrinin əsas problemlərini aydınlaşdırır. Burada çox zəngin ədəbi-elmi material, bədii örnəklər tədqiqə çəkilmişdir. Əsər problemlərin kompleks halda, yeni aspektdə öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi ilə də diqqətəlayiqdir.

Müəllifin elmi nəticələri, dövrə, nəsrin yaranma və inkişaf mərhələlərinə münasibəti, qiyməti yeni və orijinaldır. Dissertasiya böyük elmi, nəzəri və təcrübi əhəmiyyətə malikdir. Bunu müəllifin çap olunan kitabı haqqındakı müsbət rəylər də göstərir.

Bu dissertasiya öz səmərəliliyi və elmi-nəzəri səviyyəsi ilə doktorluq dissertasiyası tələblərinə tam cavab verir və onun müəllifi Əflatun Yunus oğlu Məmmədov filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almağa layiqdir.

*Birinci rəsmi opponent,
akademik Bəkir Nəbiyevin rəyindən.
1984.*

Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli tədqiqatçısı Əflatun Məmmədovun doktorluq işində bədii nəsrimizin ən aktual problemləri, tendensiyaları və inkişaf istiqamətləri ilk dəfə bu şəkildə öyrənilir. Müəllif onlarla yazıçını, bir çox tədqiqat əsərlərini, yüzlərlə nəsr əsərlərini öyrənmiş, təhlilə çəkmişdir. Təkcə fəsillərin adını xatırlatsaq, əsərin necə tam yeni quruluşda, elmi-nəzəri istiqamətdə yazıldığını görürük: "Ənənəvi nəsr janrlarının təkamülü", "Kiçik hekayə və novella satirik-yumoristik nəsrin əsas janrları kimi", "Pamflet, parodiya və yumoristik miniatürlər", "Lirik-psixoloji hekayəçiliyin inkişafı", "Epik nəsrin roman və povest janrları".

Bu dissertasiyada müəllifin üzə çıxartdığı yeni bədii əsərlərlə də qarşılaşırıq. Məlum əsərlər də yeni baxışla, nəzəri səviyyədə təhlilə çəkilir və dəyərləndirilir. Bir çox əsərlərin janrı məhz bura-

da müəyyənləşdirilir. Milli nəsrimizin yaranma, təkmilləşmə və inkişaf mərhələləri səciyyələndirilir, hər dövrün, mərhələnin özünə-məxsus cəhətləri ümumiləşdirilir.

Ümumiyyətlə, Ə.Y.Məmmədovun "XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan bədii nəsrinin inkişaf problemləri" adlı doktorluq dissertasiyası, həqiqətən, elmimizdə yeni hadisədir, nəsrin öyrənilməsində yeni yol açır. Müəllifin bu mövzuda çıxan kitabının elmi ictimaiyyət tərəfindən müsbət qarşılınması da bunu sübut edir. Mən bu əsəri yüksək qiymətləndirir və onu doktorluq dissertasiyası kimi təqdir edirəm.

*Rəsmi opponent,
professor Fəridun Hüseynovun rəyindən.
20.05.1984.*

Əflatun Məmmədov haqlı olaraq zəngin klassik Azərbaycan nəsrini janrlar və tarixi-xronoloji aspektdə öyrənməkdə doğru yol seçmişdir. Beləliklə, ədəbiyyatşünaslıq və elmi-nəzəri səpkidə çox qiymətli əsər yaratmışdır. Yəni, əsərdə nəzəri səviyyə çox yüksəkdir. Belə ki, burada Azərbaycan nəsrinin həm də üslub, əənə və novatorluq, obraz və xarakter, satira və psixologizm kimi məsələləri də aydınlaşdırılır. Nəsrimizin iki satirik-yumoristik və lirik-psixoloji qolu yeni prinsiplər əsasında öyrənilir ki, bu da başqa türk xalqlarının nəsr tarixini öyrənmək üçün də uyğun metoddur.

Azərbaycan romanının yaranması və onun ilk nümunələri də dissertasiyada, ədəbiyyatşünaslığımızda ilk dəfə alleqorik roman, roman-traktat, satirik roman-səyahətnamə, pedaqoji roman, lirik-publisistik roman, lirik-epik roman, məhəbbət məcəralı roman kimi janr bölgüləri əsasında təqdim olunur.

Müəllif dissertasiyada Azərbaycan nəsrini dünya nəsrinə ilə əlaqəli öyrənir, dünya ədəbiyyatşünaslığında nəsrin tədqiqi təcrübəsindən faydalanır.

Əsərin elmi səviyyəsi yüksəkdir, müasir tələblərə tam cavab verir. Onu doktorluq dissertasiyası kimi yüksək qiymətləndirirəm.

*Rəsmi opponent,
professor Alməmməd Alməmmədovun rəyindən
18.05.1984.*

Monoqrafiyada ilk dəfədir ki, Azərbaycanda satirik nəsrin əsas problemləri - qaynaqları, təşəkkülü, və inkişaf mənzərəsi, janrları və şəkilləri belə əlaqəli və sistemli şəkildə xüsusi elmi tədqiqatın predmeti edilir. Əsər həmin dövr nəsrimizin həm ideya – məfkürə, həm də poetika - sənətkarlıq mənzərəsi haqqında tam təsəvvür təlqin edə bilər.

Nəsrin tarixi baxımından bütünlüklə bədii fikrin tarixinə salınan nəzər orijinal və yenidir. Tarixi hadisələrlə bilavasitə əlaqəli şəkildə aparılan müşahidələr, dil, elm, mətbuat kimi amillərin rolu da tədqiqatda bu vaxta qədər az toxunulmuş, yeni istiqamət və hədəflər kimi diqqəti cəlb edir. Nəsrin inkişafında nəzmin rolu, tərcümə, təbdil və iqtibaslar, nəsr və publisistika arasında maraqlı paralellər, ilk dəfədir ki, belə geniş halda, bütünlüklə o dövrün nəsri miqyasında tədqiq edilir.

Ayrı-ayrı janrların tarixi təşəkkül və poetika xüsusiyyətləri baxımından müstəqil öçerklər - fəsillər kimi işlənməsində də müəllif məqsədinə nail olmuşdur. Çox yaxşı cəhətdir ki, monoqrafiyanın fəsillər bölgüsü, kompozisiya quruluşunun özü də XX əsr nəsrinin yüksələn bir istiqamətdə hərəkətini, inkişaf yolunu və janr, şəkil mənzərəsini əyani şəkildə canlandırmaq məqsədinə tabe etdirilmişdir. Əsər doktorluq dissertasiyası kimi qəbul edilə bilər.

*MEA-nın müxbir üzvü,
professor Yaşar Qarayevin rəyindən.
25.09.1973.*

HÖRMƏTLİ ƏFLATUN YUNUS OĞLU!

İcazə verin Sizin doktorluq dissertasiyanız və avtoreferatınız haqqında öz fikirlərimi deyim.

Bu bitgin və qiymətli əsərdə Sizin topladığımız, tədqiqata cəlb etdiyiniz və araşdırdığınız material zənginliyi məni heyrətə gətirdi. Mən bir çox doktorluq dissertasiyaları redaktə etmişəm. Amma, vallah, araşdırılmaya çəkilən materialların zənginliyinə görə Sizə çatan olmaz. Başa düşürəm ki, necə böyük, ağır və zəhmətli iş

görürsünüz. Bütün bunlar nə qədər vaxtınız, gücünüz hesabına, bəlkə də sağlamlığınız bahasına meydana gəlib! Amma nə edəsən, görünür, alimlərin taleyi belədir.

Mənə elə gəlir ki, bu əsərdə dissertasiya üçün lazım olan hər şey var, o, müdafiəyə layiqdir.

*Sizi ürəkdən təbrik edirəm
A.Maşkina, "Proqres" nəşriyyatının redaktoru
Moskva, 1983.*

Bu gün çox maraqlı bir dissertasiya müdafiəsinin şahidi olduq. Həqiqətən, indiyə qədər tək-tək yazıçılardan danışanda onların nəsr əsərlərinə də toxunulmuşdur. Ancaq bütövlükdə Azərbaycan bədii nəsrinin, onun yaranması, inkişaf problemləri, mərhələləri və tarixi təşəkkül yolu ayrıca tədqiqat obyektinə çevrilməmişdir. Bu dissertasiya həmin mövzuda ilk sistemli, kamil tədqiqatdır.

Əflatunu hamımız tanıyırdıq. Öz zəhmətilə, istedadı ilə tanınan, mətbuatda ardıcıl çıxış edən, XIX-XX əsrlər ədəbiyyatımızın mürəkkəb məsələlərinə girişən və üz ağardan alimlərdəndir. Onun Azərbaycan klassik nəsrinin inkişafına həsr etdiyi doktorluq dissertasiyası da gözüümüzün qarşısında yaranıb. Əflatun aylarla, illərlə bu əsərlə bağlı Bakı, Moskva, Leningrad, Tbilisi və başqa şəhərlərdə arxivlərdə, kitabxanalarda çalışıb. Dünya - rus, türk, fars, ərəb və başqa xalqların ədəbiyyatında nəsrin tarixini izləyib, çox maraqlı və əhəmiyyətli müqayisələr aparıb, qiymətli elmi qənaətlərə gəlib. Onun hətta fransız, italyan, hind və başqa xalqların nəsrini ilə müqayisələri vardır. Bütün bunlar müəllifin hazırlıqlı, yetgin bir alim olduğunu göstərir.

Əflatunun məzmunlu çıxışı və opponentlərə cavablarını da dinlədiniz. Şəxsən mən Şuranın üzvü kimi çox razı qaldım və məmnuniyyətlə ona səs verəcəm.

*Akademik Kamal Talıbzadənin çıxışından.
1984.*

Kolleqamız Əflatun Məmmədovun "XIX-XX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan bədii nəsrinin inkişaf problemləri" adlı doktorluq dissertasiyasının avtoreferatını böyük maraqla oxuduq. Həqiqətən, bu dissertasiya Zaqafqaziyada bu tipli ilk elmi-tədqiqatdır. Milli nəsrin inkişaf tarixini, mərhələlərini məhz bu şəkildə, sənətkarlıq və poetika məsələləri ilə əlaqədə tədqiq etmək gərəkdir.

Dissertasiyada diqqətəlayiq bir cəhət də klassik Azərbaycan nəsrinin dünya nəsr tarixinin inkişafı kontekstində tədqiqidir. Burada C.Məmmədquluzadə, A.Şaiq kimi nasirlərin bədii əsərləri gürcü yazıçılarının hekayələri ilə müqayisəli təhlili də bizi sevindirdi (məsələn, A.Şaiqın "Məktub yetişmədi" və M.Evdoşvilinin "Fantan" hekayələri).

Ə.Məmmədov bizim həmyerlimizdir. Gürcüstanın Bolnisi rayonunun Saraçlı kəndində doğulub. Tbilisi Dövlət Pedaqoji İnstitutunun tarix-filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib. Bir də ona görə belə fundamental tədqiqat əsərinin məhz onun qələmindən çıxması bizə çox xoşdur.

Ə.Məmmədov Gürcüstanda da bir şair, tərcüməçi və Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələr mütəxəssisi kimi tanınır. Biz onun bu dissertasiyasını yüksək qiymətləndirir və onu filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsinə layiq bilirik.

*Ş.Rustaveli adına Ədəbiyyat İnstitutunun
əməkdaşı, professor D.Q.Tevzadzenin rəyindən.
1984.*

Əflatun Məmmədovun müdafiəsindən çox məmnun qaldım. Doğrudan da o, bu əsərə çox zəhmət çəkib, heç kəsin bacarmadığı qədər material toplayıb, zəngin elmi məxəzlər əsasında dissertasiya yazıb. Əflatun təbiətən zəhmətkeş oğlandır. Onu başqaları kimi əlindən tutub elmə gətirməyiblər. Heç kəsdən arxa görməyib, minnət götürməyib. Bu nailiyyəti o özü qazanıb, halal olsun ona bu qələbə.

Əflatunun kitabını da oxumuşam, bir çox məqalələrini də. Mən də Azərbaycan romanının tarixindən yazmışam. Bilirəm bu

işin çətinliyini. Əflatun bütöv nəsr tariximizin öyrənilməsinə yeni prinsiplə yanaşmış, həm də bir nəzəriyyəçi kimi özünü göstərmiş.

Bu cavan oğlan həm də Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri mütəxəssisidir. Gürcü ədəbiyyatının tərcüməçisidir.

Dissertasiyada gürcü nəsr nümunələri ilə paralellər bir də ona görə elmi və inandırıcıdır.

Əflatun həm də gözəl şairdir. Nə yazır səmimi və ürəkdən yazır. Yəni onun əsərləri ilə təbiəti, xarakteri bir-birini tamamlayır.

Bu dissertasiya və kitab onun gərgin elmi axtarışlarının yekunudur, zirvəsidir. Əsər elmlər doktoru alimlik dərəcəsinə artıqlaması ilə cavab verir. Əflatun Sərəçini ürəkdən təbrik edirəm.

*Azərbaycan Dövlət Universitetinin professoru
Qulu Xəlilovun çıxışından
1984.*

Ə.Y.Məmmədovun XIX-XX əsrlər Azərbaycan bədii nəsrini haqqında yazdığı bu dissertasiya Azərbaycan, bütövlükdə sovet ədəbiyyatşünaslığının aktual bir probleminə həsr olunmuşdur. Həqiqətən, qonşu xalqların ədəbiyyatşünaslığında klassik nəsr tarixinin mərhələlər üzrə inkişafı öyrənilir. Əflatun Məmmədov isə ilk dəfə olaraq cəsərlə nəsrin inkişaf tarixini onun poetikası, nəzəri məsələləri ilə birlikdə öyrənir. Bu da onun dünya nəsr tarixini, dünya ədəbiyyatşünaslığında nəsr janrlarının öyrənilməsi təcrübəsini yaxşı bilməsi ilə bağlıdır. Əsərdə dünya nəsrindən bir çox nümunələr tədqiqata çəkilir, maraqlı elmi paralellər aparılır. Müəllifin təhlil üsulu, elmi qənaətləri yenidir. Bu əsər klassik ədəbi janrların öyrənilməsinə də bir nümunədir.

Bunu da deyək ki, Ə.Məmmədovun bu dissertasiyasında qonşu xalqların, xüsusilə Qafqaz xalqlarının nəsr tarixinə də nəzər salınır. Azərbaycan nəsrinin bu cür mükəmməl tədqiqi onun əhəmiyyətini ümumqafqaz və daha böyük - İran, Türkiyə miqyasında artırır.

*SSRİ Elmlər Akademiyası Dağıstan filialının professorları:
Ş.M.Xaybullayev və Q.B.Musaxanova.
1984.*

Ə.SARAÇLI VƏ ƏSƏRLƏRİ, TƏRCÜMƏLƏRİ HAQQINDA FİKİRLƏRDƏN

ƏFLATUN SARAÇLI HAQQINDA BİR-İKİ SÖZ

Əflatun Saraçlımı bir alim, şair kimi çoxdan tanıyıram, əsərlərini oxuyuram. Onun haqqında yalnız xoş söz demək olar. Əflatun hələ Tiflisdə oxuyarkən Gürcüstan mətbuatında şer, tərcümə və M.F.Axundov, M.Ə.Sabir və başqa sənətkarlarımız haqqında məqalələrlə çıxış edirdi. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutuna gələndən sonra M.Arif, M.Cəfər, M.Quluzadə, Ə.Mirəhmədov və bu kimi məşhur alimlərlə birlikdə işləyən Əflatun az bir zamanda elm aləminə daxil oldu, namizədlik və doktorluq dissertasiyalarını müdafiə etdi, özünü təsdiqlədi.

Əflatun Saraçlımı alim edən, şair edən onun doğma yurda bağlılığıdır. O, şerlərində də, elmi əsərlərində də təbii və millidir. Onun tədqiqat obyektinin sərhədləri də XIX-XX əsrlər kimi çox mürəkkəb, zəngin və siyasi-sosial, inqilabi hadisələrlə, milli oyanış və intibahla səciyyələnən bir dövrü əhatə edir. O, öz elmi tədqiqatları, bədii əsərləri ilə nüfuzlu mütəxəssis kimi tanınır. Dövrün ümumi ədəbi-mədəni mənzərəsinə, ədəbi inkişafın meyl və təmayüllərinə, ayrı-ayrı ədəbi növ və janrlara, bədii əsərlərə, görkəmli sənətkarlara həsr edilmiş bir çox elmi araşdırmaları yüksək qiymətləndirilib. "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" (1977), "Azərbaycan bədii nəsr" (1983), "Abdulla Şaiq" (1984) və başqa monoqrafiyaları onun nüfuzunun və yetginliyinin əyani təsdiqidir.

"Abdulla Şaiq" monoqrafiyası həm tədqiqatçının fərdi elmi axtarışlarında, həm də Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında mühüm hadisəyə çevrildi. Kitab "Görkəmli adamların həyatı" seriyasından nəşr edildi. Azərbaycanda bu seriyanın əsasını qoyanlardan və ilk ənənələrini yaradanlardan biri Əflatun Saraçlı oldu. Bu kitabda onun alimliyi ilə şairliyi birləşir, biri digərini tamamlayır.

Ə.Saraçlının klassik Azərbaycan nəsrinin problemləri haqqında yazdığı kitab və doktorluq dissertasiyası isə bu sahədə ilk mü-

kəmməl, elmi tədqiqat əsəridir. Odur ki, bu tədqiqat "Azərbaycan nəsrinin ilk sistemli elmi-nəzəri salnaməsi" kimi qəbul edildi.

Ə.Saraçlının şairliyi və tərcüməçilik fəaliyyəti, Azərbaycan-gürcü əlaqələrinin inkişafı sahəsindəki xidmətləri də təqdir ediləməlidir. Onun bədii əsərləri, gürcü ədəbiyyatından tərcümələri ədəbi mühitdə maraqla qarşılanıb. Yəni o, həm ədəbi-bədii, həm də elmi yaradıcılıqda uğurlar qazanır.

İndi Əflatunun yaşının da, yaradıcılığının da yetginlik vaxtıdır. Ümidvarıq ki, hələ o, elmi, bədii yaradıcılıqda yeni-yeni uğurlar qazanacaq.

Kamal Talıbzadə, akademik. 1985.

ƏFLATUN SARAÇLININ "BORÇALI HARAYI" ŞERLƏR KİTABININ ÖN SÖZÜNDƏN

Alimliklə şairliyin eyni şəxsdə birləşməsi, yaratmaq qayğılarını artırır. Elmi araşdırmaları şer yaradıcılığı ilə əlaqələndirmək asan iş deyil. Ancaq bu sahələr qarşılaşanda bir-birinə qol-qanaddır. Söz-süz, şair-alim üçün şer elmdən əvvəl başlayır. Sonra qazanılan alimlik adı şairi şerlə ülfətdən ayırmır. Poeziya ilahəsi əfsunlu gücü ilə onu həmişə cazibəsində saxlayır. Elmin yorğunluq yükünü yüngülləşdirəndə onu poetik xəyala çəkir. Məntiqi mühakimənin məcburi qaydalarından biri fantaziyanın azadlığına gətirir. Ağılla hiss arasında əlaqə vasitəsinə, birləşdirici amilə çevrilir. Beləliklə, şair-alim elmlə yanaşı şerə xidmət edir. Əflatun Saraçlının təmsalında bu həqiqət bir daha təsdiqlənir. O, çoxdan bəri ədəbiyyatşünas-alim kimi səmərəli çalışır. Filologiya elmlər doktoru alimlik dərəcəsinə tamamilə ləyaqətlə daşıyır. Eyni zamanda şairlik payına düşən borcların məsuliyyətini duyur. Onun şerləri müntəzəm olaraq müxtəlif mətbuatda dərc edilir. Öz yaradıcılığı ilə bərabər gürcü şerinin nümunələrini də dilimizdə səsləndirir (Əflatunun "Kür Xəzərə qovuşur" tərcümə kitabı yenidən çıxıb). İndi şerlərindən seçib topladığı kitabını oxucuya təqdim edir. Hər şairin şerliyi – əslində onun qəlb dünyasının aynasıdır. Şairlər öz yaradıcılığını mənəvi tərcümeyi-hal sayanda yanılmamışlar. Əflatunun şerliyi qədim

Borçalı elindən başlanan ömür yoludur (kitabına "Borçalı harayı" adı seçməsi bununla şərtlənir). Şerinin əzəl qaynağı - doğulduğu Saraçlıya, ana torpağa bağlıdır. Bu torpağın bəxş etdiyi silinməz təəssüratlar sətirlərdə yeniləşir. Həyatının yorucu yoxuşlarına şairlə bir çıxır, bir addımlayır. Belə əzəli ülfəti gələcəkdə nəsillərin yaşadacağına ümid bəsləyir:

Ata yurdu, ana mehri səsləyir,
Gəl bu yerdə ömür keçir, göz deyir;
Bir gözəl də oğulumu gözləyir,
İndi çəkir övladımı Saraçlı.

Yaddaşındakı xatirələr xəzinəsi şairin şer dünyasını yaradır. Aranlı-dağlı Borçalı burada neçə-neçə mövzu doğurub. Oğuz mənşəli bir diyar ruhumuzun köklərini, zənginliyini yaşadır. Onun hər bir guşəsində ululuq, əzəmət nişanəsi var. Əflatun oxucunun diqqətini bu gerçəklik üzərində cəmləşdirməyə çalışır. Doğma diyara özünün səmimi sevgilərini onunla bölmək istəyir. Bununla birlikdə bəzən onun şeri həsrət motivi çalır. haray çəkir, elin narahat günlərini, təbii yaşayış tərzinə "maşınlaşma" mühitinin təsirini düşünəndə, dağlarla, yaylaqla ülfətdən doğan adətləri, məişəti yadırgamaqdan yazanda:

Sürücü dost, maşınını öymə sən,
Gəl bu atla Sarpdərədən keç görüm.
Elə sür ki, qoşa dağın belindən,
Hər tərəfdə binə görüm, köç görüm.

Burda bir at bir elata həyandır,
Bir nəərə çək, uşaqları oyandır;
Hər dəyənin qabağında dayandır,
Nəhrə görüm, sərnici görüm, sac görüm.

Bu etnoqrafik məzmunlu motivlər yaylaq görmüş nəsillərə tanışdır. Həmin məişət, bərəkət, məsumluq bizə dirilik bəxş edərdi. Nə müddətdir yaylaqları görmürük - bundan diriliyimiz yaman sarılıb. "Maşınlaşma", "şəhərləşmə" yarısı dirliyin ilk əsasını yadırgamağa gətirdi. İndisə qarmaqarışq zamanında yaylaq, dağ istəyi ağılna gəlmir. Millətləri toqquşduran, vətəndaş savaşı salan şər

qüvvələrin üzündən belə bir mühitdə şair həyəcan duyur. Soydaşlarının taleyi, Borçalı mahalının gələcəyi qayğılı düşüncələrə daldırır. "Borçalılar, Borçalını qoruyaq!" xitabı o düşüncələrdən doğub. "Allah, sən saxla, sən saxla!" şeri də həmin qəbildəndir.

Şairin həyəcanları daha çox Azərbaycanın sarsıntılı dərdləri ilə səsləşir. Qarabağ iddiasıyla milli nifaqa bais olanları hiddətlə lənətləyir. Qanlı yanvar günlərinin şəhidlərinə ürək ağrısı ilə ehtiramını bildirir.

...İndi yurdunun sərt taleyi şerlərində əks-sədasını tapır. Ancaq şerin təbiəti, gözəlliyi, məhəbbəti, insanlığı ucaltmaqdır. Əflatun poeziyanın bu yaşayan insani qayəsinə sədaqətini saxlayır. Təbiət, insan gözəlliklərini tərənnüm edən şerləri, ulu saza vurğunluğu, çoxlu bayatıları, təcnişləri həyatsevərliyinin ifadəsidir. Onun həyat eşqi yurd sevgisiylə, məhəbbət duyğularıyla bağlıdır. Bunu hər oxucu özü qəlbinin gözü ilə görəcək.

*Camal Mustafayev,
fəlsəfə elmləri doktoru, professor.
1993.*

Əflatun müəllimin Bakıdakı ünvanı - istər iş olsun, istər ev - filoloq, yazıçı, şair - gürcüstanlıların işlərinin, elmi və bədii fəaliyyətlərinin əlaqələndirmə mərkəzidir. Yalnız gündəlik işi yox, elmi axtarışları da, şairlik fəaliyyəti də Borçalıyan bağlıdır.

gBədii yaradıcılıqla müntəzəm məşğul olan Ə.Saraçlı ədəbi ictimaiyyətə həm də gürcü ədəbiyyatını orijinaldan tərcümə edən peşəkar bir mütəxəssis kimi tanınır. Onun bədii tərcümələri ədəbi tənqid tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. O, XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ən aktual və öyrənilməmiş problemləri ilə məşğuldur. Azərbaycan nəsrinin ən möhtəbər tədqiqatçısıdır. Akademik K.Talibzadə, akademik B.Nəbiyev, prof. F.Hüseynov, S.Xaybullayev və bir çox görkəmli alimlər Əflatun müəllimin elmi fəaliyyətini yüksək qiymətləndiriblər.

Əflatun Saraçlının belə çoxcəhətli və zəngin fəaliyyəti alqış doğurmaya bilməz. İstər-istəməz yada salırsan ki, o, həyatda xoşbəxtliyi bir də belə gərgin və xalqı, eli-obası üçün faydalı fəaliyyətdə görür:

Sənətimdə mən sönməyəm fanaram,
Ömür boyu məhəbbətlə yanaram,
Fitnə-feldən, bəd əməldən kənaram,
Savab işdə, xeyir işdə əlim var.

Dosta şərbət, düşmənlərə tir sözüm,
Sədəf sözüm, gövhər sözüm, dürr sözüm,
Bilirəm ki, itib batmaz bir sözüm,
Əzəl gündən qədir bilən elim var.

"Filologiya elmləri doktoru, şair, tərcüməçi Əflatun kimdir? -
sualına cavabda onun ünvanı birdir: "Eli Saraçlıdır, yurdu Borçalı"

*Arif Əmrahoglu,
filologiya elmləri namizədi,
Yazıçılar Birliyinin katibi.
1985.*

İNTELLEKTLƏ QOVUŞAN POEZİYA

Bənzərsiz gözəlliyi ilə seçilən həyat enişli-yoxuşlu, daşlı-kəsəkli, sevincli, kədərli olur. Belə həyatı yaşamaq, bəlkə də tale yazısıdır.

Belə tale yaşamış insanlardan biri də filologiya elmlər doktoru, professor, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun "Yeni dövr Azərbaycan Ədəbiyyatı" şöbəsinin müdiri, XIX-XX yüzillər Azərbaycan ədəbiyyatı problemlərinin mahir araşdırıcısı, nüfuzlu mütəxəssis, ədəbiyyatşünas, şair, tərcüməçi Əflatun Saraçlı Yunus oğludur. Əflatun Saraçlı qocaman Borçalı mahalının öz dadlı-duzlu adət-ənənələri, ziyalıları, alimləri və rəşadətli əmək adamları ilə fərqlənən Saraçlı kəndində həyata göz açmışdır. O, gənc yaşlarından Borçalı mahalını qarış-qarış görmüş, mühazirələr oxumuş, görkəmli Azərbaycan ziyalıları ilə birgə görüşlərdə olmuş, xalqın məişətini, ovqatını, dərd-sərini öyrənmiş, mətbuatda, radio və televiziya şərh və tərcümələri ilə ardıcıl çıxış etmiş, fundamental tədqiqatları nəticəsində istedadlı alim, şair kimi tanınmışdır. O, həyatı, taleyi və ədəbi-elmi yaradıcılığı ilə Bor-

çalıya bağlı sənətkardır, alimdir. Borçalıda əmin- amanlıq yaradılması uğrunda çalışan ziyalılarımızdandır.

Əflatun Saraçlı poeziyası sadəcə bədii zövqü oxşamaqla məhdudlaşmır. Onda estetiklik canlı fikirlərlə vəhdətdə poetik əksini tapır. Böyük filosof Hegelin bir kəlamını demək yerinə düşərdi - "Söz fikirlə canlananda mövcud varlığa çevrilir". Bəli, Ə.Saraçlı poeziyasında zaman və məkan məhdudluğu yoxdur. Şairin müraciət etdiyi istənilən obraz, istənilən hadisə ümumiləşir, ucu-bucağı olmayan, heç nə ilə məhdudlaşmayan böyük mənəviyyat dənizinə daxil olur, bununla da poeziya gerçəkliyin biləvasitə inikası üçün şərt olan konkretlikdən, məhdudluqdan xilas olur, yüksəlir, kamilləşir.

Ə.Saraçlının elmi fəaliyyəti çoxsahəliliyi və çoxistiqamətliliyi, mövzu dairəsinin genişliyi ilə seçilir. Apardığı tədqiqatların, fundamental araşdırmalarının nəticələri Azərbaycanın, Gürcüstanın və digər ölkələrin aparıcı alimləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir.

Ə.Saraçlı həmişə qədərbilən insanlarla birgə olmağı, onlarla tez-tez görüşməyi, ünsiyyət bağlamağı sevən insandır. Bütün şərlərində bir işıq, nikbinlik var. Lap kövrək şərlərində də:

İdi cavanlıqla yarışmaq olmur,
İndi qocalıqla bərişmaq olmur,
Taleyin hökmünə qarışmaq olmur,
Bu dünya əzəldən fitnə-fellidir.

İlhamımı, ürəyinin odunu göylərdən, günəşdən, məhəbbətdən, el-obadan, yurd-yuvadan alan şairin məşhur "Borçalı" şeri bu gün də bir himn kimi səslənir:

Havası dərmandır, yeri cəvahir,
Təbiət bülbüldür, insanlar şair.
Dostluqda vəfalı, sənətdə mahir,
Döyüş meydanında şirdi Borçalı.

Bura məhribandı, xoşdu hər kəsə,
Can qurban eyləyər biri can desə;
Kim ki, Əflatunu görmək istəsə,
Eli Saraçlıdı, yurdu Borçalı.

Həqiqi poeziya "ilham pərisinin ilk beşiyi olan təbiətə ehtiramla tapınmaqdan başlayır. İnsan həyatın qədrini duyduqca kamilləşir, bulaq suyu kimi durulur. Özünün kamilləşən, durulan ömrünün 65-ci ilini yaşayan əzizim, çox hörmətli dostum, eloğlum, gözəl, səmimi ailə başçısı, böyük alim, şair, xalqımızın vətəndaş, maarifpərvər oğlu Əflatun Saraçlımı ailəmin adından və öz adımdan ürəkdən təbrik edirəm, ona can sağlığı. yeni-yeni qələbələr arzulayıram.

Səmimi hörmət və ehtiramla.

*Abdulla Mehrabov,
Azərbaycan Respublikasının Təhsil Problemləri
Institutunun direktoru, professor. 2001.*

XVII ƏSR GÜRCÜ ŞAIRİ NODAR SİŞİŞVİLİNİN
NİZAMİ SÜJETLƏRİ ƏSASINDA YAZDIĞI
"YEDDİ SƏYYARƏ" POEMASI Ə.SARAÇLININ
TƏRCÜMƏSİNDƏ

N.Sişşvilinin "Yeddi səyyarə" poeması rus və başqa dillərə tərcümə olunub, təəssüf ki, ən çox Azərbaycan ədəbiyyatı ilə bağlı olan belə bir əsər indiyə kimi dilimizdə səslənməyib. Filologiya elmləri doktoru Əflatun Saraçlı ilk dəfə belə çətin işə girişib.

Ə.Saraçlı ədəbi-elmi ictimaiyyətdə yaxşı alim və şair tərcüməçi kimi tanınır. Gürcü dilini və ədəbiyyatını bilir. Bu ədəbiyyatdan bir çox şer, poema, hekayə və povestlərin tərcüməçisidir. "Bir sinədə iki ürək", "Kür Xəzərə qovuşur" və M.Cavaxişvilinin "Torpaq çəkir" kitablarının tərcüməçilərindən biridir. Yeri gəldikcə Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin tədqiqi ilə də məşğul olur. Bütün bunların bəhrəsi "Yeddi səyyarə" poemasının tərcüməsində özünü göstərir. Tərcümə orijinala yaxınlığı (həm forması, həm də məzmunu ilə), bədiiliyi, poetik səviyyəsi və dili, üslubu ilə diqqəti cəlb edir. Bütövlükdə tərcüməçi öz məqsədinə nail olub.

Bütün bunları nəzərə alaraq N.Sişşvilinin "Yeddi səyyarə" poemasının orijinaldan Ə.Saraçlı tərcüməsinin çapını xeyirxah iş hesab edirəm. Bu, Azərbaycan dövlətinin Nizaminin 850 illik yubileyi ilə əlaqədar qərarlarına cavab, yubileyə hədiyyə kimi də faydalı olar. Həm də bu tərcümə indiki şəraitdə Azərbaycan- gürcü-

cü ədəbi-mədəni və sosial-siyasi əlaqələrinin daha da möhkəmlənməsinə xidmət edərdi.

*Dilarə Əliyeva,
Filologiya elmləri doktoru, tərcüməçi.
Gürcüstan Respublikasının əməkdar mədəniyyət işçisi. 1987.*

ƏFLATUN SARAÇLI "ELDƏN AYRILMAZ"

Yaradıcılığın bir neçə sahəsində güclü istedadla malik olmaq nadir işdir. Yurddaşımız Əflatun Saraçlı belə istedadlardandır. O, daha çox qiymətli axtarışların, elmi əsərlərin müəllifi olan güclü alim kimi tanınsa da, tərcüməçilik, şairlik sahəsində də özünü istedadlı qələm sahibi kimi göstərə bilər. Yenicə çapdan çıxmış "Borçalı harayı" kitabıyla Əflatun müəllim oxucuların görüşünə şair kimi gəlib. Ə.Saraçlının şer dünyası ən öncə ata yurdu, bu müqəddəs diyarla bağlı poetik duyğulardır.

Hər kim Əflatunu görmək istəsə,
Eli Saraçlıdı, yurdu Borçalı.

Bu, şairin özünü təqdimidir. Və onun poeziyasında doğma yurdun sevincini də, acısını da hiss edirik, şair yaşayan duyğularda bir tanışlıq, doğmalığa görürük.

Onu imana gətirən Saraçlının meşəsidir, Göllüçənin guşəsidir, o, Başkeçid dolamalarını, Qaraçöp, Qarayazı, Borçalı ellərini, Gözəldərəni, Qarabulağı, Qara qayanı, Yastı dağı, Gur bulağı, ata yurdunun dilbər guşələrini məhəbbətlə vəsf edir. Müəllif yurddaşlara üz tutub deyir:

Aranımız çil-çiraqsız olmasın,
Yaylağımız buz-bulaqsız olmasın,
Dağ aransız, aran dağsız olmasın,
Yurddan qaçan yurddaşları puç görüm.

Ə.Saraçlının yurd sevgili misraları vəsf elədiyi torpaq kimicə, ana təbiət kimicə dumdurudur. həlimdir, ürəyətandır.

Ə.Saraçlının şerhlərində şəhidlərimizin xatirəsinə dərin ehtiram var, haqqın, ədalətin təntənəsinə ümid var.

Kitabda bir şer də diqqəti çəkir. Bu şerdə gürcü və Azərbaycan xalqlarının qədim və mehriban dostluğu tərənnüm olunur.

Sən Bakıya buyur, mən də Tiflisə,
Dinsin qəlbimizin dostluq teli də;
Əzəldən doğmadır, əzizdir bizə
Böyük Nizami də, Rustaveli də.

Ə.Saraçlının təcnisləri forma və məzmunu baxımından maraqlı doğurmaya bilməz. Onun gözəl cinas qafiyələri, bədii tapıntıları oxucunu, poeziyasevərləri valeh edir:

Çoxa tamah salma, axtar ar, azı,
Hələ qabaqdadır ömrün ay ağı.
Nola qovuşduraq Kürü, Arazı,
Birləşə yurdumun başı, ayağı.

Kitabdakı "Borçalı bayatıları" düzümləri milli, etnik koloritiylə əhəmiyyətlidir. Burada uluca yurdumuzun uluca-uluca elatları bayatılarda, şirin düzümlərdə yaşayır.

Əflatun Saraçlının bir deyimini xatırlayırıq:

Dosta şərbət, düşmənlərə tir sözüm,
Sədəf sözüm, göhvər sözüm, dürr sözüm,
Bilirəm ki, itib batmaz bir sözüm
Əzəl gündən qədir bilən elim var.

Və "Əflatun Saraçlı eldən ayrılmaz". Eldən ayrılmayan, elə bağı şairlərin sədəf sözlərinin qədrini el bilir!

Şürəddin MƏMMƏDLİ
Filologiya elmləri namizədi.
1994

"İNDİ QOCALIQLA BARIŞMAQ OLMUR"

Türkün əsrarəngiz yurdlarından biri olan Azərbaycanın dilbər guşəsi Borçalı elindən sinəsi sazlı, sözlü məslək və əməl dostumuz Əflatun Saraçlının yubileyidir.

Əflatunun qəlbində, təfəkküründə gözünün ilk ovu olan yurd, torpaq gözəllikləri ilə sazlanmış duyğularla birlikdə daha önəmli bir keyfiyyət də var. Bu, soykökündən gələn səsdir:

Gəl sayım mən soykökümü birbəbir,
Baba türkdür, nənə türkdür, ata türk.
Hər birisi bir aslandı, bir bəbir,
Xəyalından qara günü at, a türk!

Əflatun beş monoqrafiyanın, ona qədər əhatəli elmi əsərin, çoxlu məqalələrin müəllifidir. Çox cildlik Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin IV cildinin müəllif və redaktorlarındanır.

... Saraçlının bütün elmi əsərlərində qırmızı xətt kimi nəzəri cəlb edən cəhətlərdən biri klassik irsdə, onun yaradıcılığında, əsərlərində doğma xalqın və millətin tale müqəddəratı naminə başlıca mətləb və ideyaları önə çəkib mənalandırmaqdır.

... Ə.Saraçlı bir şerində deyir: "İndi qocalıqla barışmaq olmur". 60 yaşında qocalıqla barışmaq istəməyən Ə.Saraçlıya bədii və elmi yaradıcılığında uğurlar arzulayırıq.

*Professor Hüsyen İsrəfilbəylinin
Ə.Saraçlının 60 illiyində "Yeni Musavat" qəzetində
çap etdirdiyi məqaləsindən. 1996.*

VƏTƏNDAŞ ALİM, MİLLİ ŞAİR

Əflatun Saraçlı bütöv şəxsiyyət, vətəndaş alim, milli şairdir. Onun XIX-XX əsrlər ədəbiyyatımızın ayrı-ayrı problemlərinə dair tədqiqatları başqaları üçün də bir ömürdür. "Azərbaycan bədii nəsr" kitabında alim ədəbiyyatımızda bu janrın bir neçə əsrlik tarixinin təşəkkülünü və elmi-nəzəri problemlərini araş-

dırıb. Ümumiyyətlə, burada həm ədəbiyyatşünas alim, həm də nəzəriyyəçi alim kimi çıxış edir.

"Abdulla Şaiq"monoqrafiyası isə Azərbaycanda "görməli adamların həyatı" silsiləsindən ilk kitabdır. Burada elmliliklə bədiilik qovuşur, əsər tarixiliklə yanaşı müstəqil roman təsiri də bağışlayır. Heç şübhəsiz bu Ə.Saraclının alim, şair, tərcüməçi istedadının bəhrəsidir.

Alimin "Zeynalabdin marağalı kitabı şərqşünaslıq elmində 3 bu yazıçı haqqında ilk elmi monoqrafiyadır. Ondan Yaxın Şərq alimləri də faydalana bilirlər.

Ə.Saraclının elmi yaradıcılığında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, bu illərin ədəbiyyat və mədəniyyətinin tədqiqi əsas yer tutur. Bu mövzuda kitabı maraqla qarşılanır.

O, milli və vətəndaş ziyalı kimi bədii yaradıcılığında da görünür. Onun poeziyasına sadəlik, gözəllik, təbiilik, zəriflik eldən gəlir. O, poetik düşüncəsində bütöv Azərbaycanın kamil bədii obrazını yaradır. Borçalı, Qarabağ dərdi, Cənub həsrəti, Qərb torpaqlarımızın ağrıları ilə yaşayır. O, Azərbaycanda gürcü ədəbiyyatının orijinaldan tərcüməçisi kimi də tanınır, qiymətləndirilir.

Ə.Saraclı ictimaiyyətçi xalq hərəkatının fəallarından biri, istiqlalçı şair, alimlərimizdəndir. Həmişə publisist məqalələrində, müsahibə və məktublarında, radio və televiziya çıxışlarında taleyüklü problemlərindən söz açır, ağsaqqal məsləhəti ilə yol göstərir.

*Ədəbiyyatşünas alim Samil Körpülünün
"Əflatun Saraclı" kitabçasından. 1996.*

MÜDRİK VƏ NURANİ ADAM

Əflatun Saraclının bir şəxsiyyət kimi əsas cizgilərini özlüyümdə götür-qoy elədiyim zaman ilk öncə işıqlı adam obrazının üzərində dururam. Tanrı ona nur içində bir çöhrə də qismət eləyib: üz-gözündəki xeyirxahlıq, müdriklik, saflıq işığı bu adamın kimliyini elə uzaqdanca söyləyir. Ancaq könlünə, duyğularına, düşüncə və qayğılarına yaxınlıq elədikcə üzdəki işığın daha böyük qüdrət

və hərarətlə Əflatun Saraçlı ürəyində çağladığını görürsən. Müdrik, ağır-ağayana olduğu qədər də sadədil və səmimidir, təmənnasızdır. Saz-söz dünyasından gələn kövrəkliyi də öz yerində.

Səsinin, danışığının qəribə bir axarı var: bizim ellərin, kənd-kəsəyin, dağlarımızın şəhd-şəkərli, koloritli, salqarlı nəfəsi-ləmsiyə danışır - həmişə onun səsi məni uşaqlıq illərimə aparır, o vaxtın köhnə kişilərinin səsi, danışığı beləydi. İndi o kişilər də, onların səsi-danışığı da qəhətdir.

Ömrünü sözə bağlayan alimdi Əflatun müəllim, söz, ədəbiyyat araşdırıcısıdı, şairidi - söz, sənət yaradıcısıdı. İstər araşdırdığı, istərsə də yaratdığı Sözdə özünə qarşı sərt, tələbkar, mən deyərdim ki, hətta amansızdır. Söz-sənət mücadiləsində ən böyük hünəri və qazancı özünə sədaqətidir. Ürəyinin, duyğu və düşüncələrinin hökmü olmadan qələm-kağıza yaxın getmir. Çoxlarının adını çəkməyə cəsarət etmədiyi mətləblərdən qorxmadan, çəkinmədən danışır və yazır. Türkcülük, vətənçilik yolunda qeyrətinin, cəsarətinin bütün gücylə on illər boyudur ki, vuruşmaqdadır.

Mən Ədəbiyyat İnstitutuna gələndə Əflatun müəllim qırx yaşlarında idi, indi altmışlardandı. Qəribədi, mən onu ilk gördüyümdə də o elə indiki kimi müdrik və nurani idi. İndi baxıb görürəm ki, müdriklik onu çox erkən haqlayıbmış. Bəlkə ona görə ki, müdriklik Əflatun Saraçlıya çox yaraşır.

*Məhərrəm Qasımlı,
filologiya elmləri doktoru.
17.07.2001.*

ƏFLATUN SARAÇLI-65 ŞAİR, TƏRCÜMƏÇİ VƏ ALİM

XX əsrin 50-ci illərinin ikikci yarısı, Tiflisin qaynar şəhər həyatı. Pədoqoji İnstitutun tarix-filologiya fakültəsinin Azərbaycan bölməsi... Biz həmin, fakültənin ikinci kursunda oxuyurduq... Birinci kursda isə qədim Borçalının axar-baxarlı guşələrindən olan Saraçlı kəndindən bir nəfər gənc oğlan da oxuyurdu...

O, elə ilk günlərdən tələbələrin, müəllimlərin də diqqətini özünə cəlb etmişdi... Sakit və həlim xarakterli bu cavan oğlanın

tələbəklik intizamı və əxlaqı ilə onun elmin sirrlərinə dərindən yiyələnməsi, müstəqil mütaliəsi, çalışqanlıqı bir-birinə elə həmahəng idi ki... Kövrək və ümidverici şərləri müxtəlif qəzetlərdə nəşr olunurdu, radio dalğalarında efrdə səslənirdi... Bu ilk müvəffəqiyyət onu elə ruhlandırırdı ki, sanki gündüz də, gecə də ona azlıq edirdi. Həftələr, aylar bir-birini əvəz edib, il olurdu... Hər həftə, hər ay, hər il onu bir pillə zirvələrə qaldırırdı... Yorulmaz, usanmaz tələbəklik həyatı keçirən və zirvələrdə özünə bir məkan tutmağa can atan oğlan indi müdrik yaşına çatmış filologiya elmləri doktoru, professor Əflatun Saraçlıdır...

Gənc şairin şərləri həvəskarların dillərində əzbər söylənir, aşıqlar tərəfindən saz havalarında ifa olunurdu... Həmçinin, o, tez-tez Tələbə Elmi Cəmiyyətinin konfranslarında elmi məruzələrlə çıxış edirdi. O, bu sahədə də böyük tələbə nəaliyyəti əldə edirdi, məruzələri "Fəxri Fərman" və "Diplom"lara layiq görülürdü... Bu isə, onun gələcəkdə elmin yüksək zirvəsinə qalxmasından xəbər verirdi... Tələbəklik illərinin son kurslarında isə, onun ara-sıra tərcümələri də görünməyə başladı. Gürcü ədəbiyyatından tərcümə etdiyi ilk şərləri "Şərqi şəfəqi" qəzetinin səhifələrində çap edilir, radio dalğalarında səslənirdi...

Ə. Saraçlının yaradıcılığı, artıq, üç istiqamətdə asta-asta, ağır-ağır ləngər vura-vura pillələri bir-bir qalxırdı. O, qısa bir vaxtda özünü istedadlı şair kimi təsdiq etmiş, peşəkar elmi tədqiqatçı və tərcüməçi kimi yetişmiş və püxtələşmişdir. İndi onun yaradıcılığında bədii təfəkkürlə elmi təfəkkür elə qaynayıb qarışmış, elə sürətlə inkişaf etmişdir ki, bu da onun yaradıcılığında poeziya, elm və tərcüməçilik sahələrinin tamamilə həmahəng şəkildə inkişaf etməsinə geniş imkan vermişdir...

... Bu baxımdan şairin yenidən işıq üzü görmüş "Dünya həməni dünyadı" ("Borçalı", Bakı, 2001) adlı şərləri və "Xumar" poeması daxil olan kitabı tədqiqə layiqdir. Kitabı oxuduqca XIX-XX əsrlərdə xalqımızın başına gətirilən müsibətlər və fəlakətlər, vətənimizin və torpaqlarımızın yadelli düşmənlər tərəfindən parçalanması, represiyalar və soyqırımı nəticəsində soydaşlarımızın dədəbaba torpaqlarından qovulması, tarixi toponimlərimizin yadlaşdırılması rəssam fırçasından çıxmış bir bədii mənzərə kimi göz

önündə canlanır, oxucunu düşünməyə və müəyyən nəticə çıxarmağa sövq edir...

Nəhayət, fürsətdən istifadə edərək, Əflatun müəllimi anadan olmasının 65 illiyi və eləcə də "Dünya həmən dünyadı" adlı yeni şerlər kitabının işıq üzü görməsi münasibəti ilə ürəkdən təbrik edir və ona yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıırıq!

*M.N.ÇOBANOV,
Nyu-York Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvi,
filologiya elmləri doktoru, professor. 2001.*

ŞAİR, ALİM, EL AĞAQQALI

Əflatun Saraçlı gözəl şair, böyük alim, həqiqi el ağsaqqalıdır. Bütün qanıyla, canıyla doğulduğu torpağa, el-obaya bağlı olmaqla, həm də türk dünyasını öz evinin içi qədər görən, sevən və abad olmasına çalışan ziyalıdır.

Mən hərbi diktör kimi, ekrana çıxıb, xalqımızı Vətən uğrunda mücadiləyə səsləsəm, bilirəm ki, yaşımı, sənətini düşünmədən Əflatun müəllim yol çantasını götürüb savaşa qatılanlar sırasında olacaq.

*Şəmistan Əlizamanlı,
hərbi diktör, hərbi müğənni.
iyul, 2001.*

Ə.SARAÇLININ "BORÇALI" ŞERİ HAQQINDA

Əflatun Saraçlı haqqında düşünəndə birinci olaraq onun "Borçalı" şeri yadıma düşür. Bu da təbiidir. Mən gözümü açandan məşhur aşığılarımızın və eləcə də müğənnilərimizin ifasında o sözləri eşitmişəm.

Borçalının o vaxt biz bildiyimiz tək indiki Marneuli rayonunun ərazisi - "Borçalı çökəyi" yox, daha böyük inzibati ərazinin adı olduğunu mənə kimi, çoxları Əflatun müəllimin "Borçalı" şerindən öyrənib. Bu şeri mən o bölgədə yeridilən sovet və gürcü

şovinst ideologiyasına qarşı vaxtında açılmış atəş kimi dəyərləndirirəm.

Mənə elə gəlir ki, Əflatun Saraçlı professor da olmasaydı, şair kimi yüzlərlə şerin müəllifi də olmasaydı, bir o şerə görə də bu qədər sevilərdi, tanınardı, dəyərləndirilərdi.

*Nizami Saraçlı, şair, jurnalist.
iyul, 2001.*

KEŞKƏ BÜTÜN ZİYALILARIMIZ...

Əflatun Saraçlını mən həmişə öz müəllimim hesab etmişəm. Əsərləri elmimizi, poeziyamızı, imzası millətin imzasını zənginləşdirib, şərəfləndirib.

O bir ziyalı olaraq daima xalqın içində olub, sevincilə sevinib, kədərilə kədərlənib. Xüsusən XX əsrin son onilliyində Azərbaycanda və Gürcüstanda baş verən hadisələr zamanı həm Bakıda və həm Borçalıda xalqla bir yerdə olub, müxtəlif distansiyalarda dövlət məmurlarıyla söhbətlər aparıb, mübahisələr edib, onlarla xalq arasında olan məsafənin yaxınlaşmasına çalışıb. Xalqı öz mövqeyində daha da bərk durmağa səsləyib. Keşkə bütün ziyalılarımız Əflatun müəllim kimi el təəssübkeşi, yurd qayğıkeşi olaydı!...

*Teymur Eminbəyliə, Dünya Azərbaycanlıları
Konqresi sədrinin müavini
iyul, 2001.*

ŞAİR, ALİM ƏFLATUN SARAÇLI HAQQINDA ÜRƏK SÖZLƏRİM

Əflatun müəllimi şəxsən tanımamışdan öncə aşıqlarımızın ifasında onun məşhur "Borçalı" şerini eşitmişdim. Deyirdilər Saraçlıdandı, Hüseyn Saraçlının qohumudu. Bakıda yaşayır, el-oba təəssübkeşi, yurd qayğısı çəkən alimlərimizdəndir. Elin bu fikrini elə aşıqların dilindən düşməyən "Borçalı" şeri də təsdiq edirdi.

İllər keçdi, mən Əflatun müəllimin özü və yaradıcılığı ilə daha yaxından tanış oldum. Bu işıqlı insanın haqqında vaxtı ilə eşitdik-

lərimdən çox-çox maraqlı, ürəkaçan sözlər eşitdim. Elmi yaradıcılığının, əsasən, Tiflis mühitilə bağlı olmasının mənasını anadım, bədii yaradıcılığının daha çox Borçalı camaatına, mahalının təbii gözəlliklərinə, dünəninə, bu gününə, elat həyatının rəngarəngliyinə, dağ-aran, köç ovqatına həsr olunması məni daha da fərəhləndirdi və bu dəyərli insanın ədəbiyyatda öz xüsusi yeri olduğunu gördüm.

Bu gün Əflatun müəllim demokratik fikirli, sərbəst düşüncəli bir ziyalı kimi xalqımızın dünəni, bu günü və sabahıyla yaşayır. Bir ayağı Bakıda, bir ayağı Borçalıda xalqın təşkilatlanması, öz haqqını daha dərinədən dərk etməsi naminə imkanı daxilində öz ziyalı borcunu, millətə oğulluq borcunu şərəflə yerinə yetirir.

Var olun, Əflatun müəllim, biz sonrakı nəsillə Sizin kimi ağsaqqallarımızla öyünürük.

*Telman Nəzərli,
Azərbaycan radiosunun şöbə müdiri*

İŞIQLI ADAM

İnsanlar cürbəcürdür, savadından, dünyagörüşündən aslı olmayaraq hərənin özünəməxsus xasiyyəti, ətrafındakılarla ünsiyyət mədəniyyəti olur. Bu özünəməxsusluq Əflatun müəllimdə də var. Daha doğrusu, pərvanə işığa yığışan kimi biz gənclər həmişə onun işığını uzaqdan görüb başına toplaşmışıq. Ancaq pərvanədən fərqli olaraq biz ona toxunub yanmamışıq, əksinə, işığından işıq "oğurlayıb" bir az da işıqlanmışıq.

Əflatun müəllimin yazılarının hamısında qeyri-adi bir parıltı var. O elmi işlərinin böyük bir hissəsini ədibimiz, xalq müəllimi Abdulla Şaiqə həsr edib.

Mən deyərdim, bəlkə də Abdulla Şaiqə dühasından ayrılan və sönməyən, elinə-obasına, yurdu Borçalıya və böyük Azərbaycana işıq saçan ən böyük ulduzlardan biridir Əflatun Saraçlı.

O sönməyəcək, zaman keçdikcə parıltısı artacaq, nəsillərin sevimlisi olacaq. Borçalı torpağının yetişdirdiyi qiymətli, çox qiymətli mirvarilərdən biri kimi insanların qəlbinə yaraşlıq verib ruhlarını sevindirəcək.

Əminəm ki, gələcək nəsillər Əflatun Saraçlıyı yazdıqlarına görə bizdən də çox sevecək, dəyərləndirəcəklər.

Çağımızda həyatı və ictimai fəaliyyəti lazımınca tədqiq olunmamış, dəyərləndirilməmiş görkəmli maarifpərvər, pedaqoq alimlər, mədəniyyət xadimləri az deyildir.

Belə ləyaqətli, dəyərlı şəxsiyyətlərdən biri də Əflatun Saraçlıdır.

Əflatun Saraçlı ürfana, xeyirxahlığa doğru elmi axtarışlar əldə edən, müsbət nəticələri qiymətləndirən, gələcək nəsıl üçün çalışın alimlərimizdəndir.

Əflatun Saraçlı bizim üçün nə qədər doğmadırsa, balalarımız üçün də bir o qədər əziz və doğma olacaq.

*Çiçək Veysəlova,
Pedaqoji elmlər namizədi
.2001.*

A V T O Q R A F L A R D A N

Əflatun təbiətli, müdrik və səmimi dostum, hekayəçiliyimiz haqqında ən bitkin və hərtərəfli bir tədqiqat əsərinin müəllifi Əflatuna ehtiram və məhəbbətlə...

*Yaşar Qarayev,
Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü
1976.*

Ədəbiyyatşünaslığımızın qeyrətli cəfəkeşlərindən olan hörmətli qələm dostum, alim, şair və tərcüməçi kimi, gözəl insan kimi dərin hörmət bəslədiyim Əflatun bəyə ən xoş arzu və istəklər...

*Sabir Rüstəmxanlı, şair
1984.*

Başbilənimiz, yol göstərənimiz, həyatı, yaradıcılığı örnəyimiz olan, Borçalının sevimli oğlu, şair, alim Əflatun müəllimə müqəddəs diləklərlə...

*Valeh Hacılar, professor,
Tbilisi, 1984.*

İstedadlı alim və böyük ziyalı Əflatun Saraçlıya qardaşlıq duyğuları ilə.

*Nizaməddin Şəmsizadə, professor
1986.*

Saraçlıdan sayrışanda saraylar,
Elə bil ki, ulduzlardı saçıb, gəl.
Əflatunsuz şad günləri sevinməz,
Çox pöhrələr o ümmandan içib, gəl.

*Bəhram Mehdi, şair, müəllim,
Borçalı, 1987.*

Atalıq qayğısı gördüyüm, unudulmaz şəxsiyyətinə pərəstiş etdiyim elmi rəhbərim Əflatun müəllimə hörmət və ehtiram...

*Baba Babayev, elmlər namizədi, müəllim
1990.*

Borçalı elinin vüqarı, alim, şair, dostumuz Əflatun bəyə ülvü duyğularla...

Əzim İsmayılı, yazıçı, jurnalist. Tbilisi, 1991.

Elmin yollarında zəhmətsevərliyin, poeziya yollarında həssas ürək sahibinin, həyat yollarında vətəndaşlıq qeyrətinin siması Əflatun Saraçlı...

*Kamran Əliyev, professor.
1991.*

Borçalının fədakar oğlu, alimliyi ilə insanlığı tən gələn, sədaqətli dostum, mehriban qardaşım Əflatun Saraçlı.

Dünyamalı Kərəm, şair-jurnalist. Borçalı, 28.12.1995.

Yurdun ətrini, türk sözünün duruluğunu, alim davranışını, ozan ruhunu özündə daşıyan, hifz edən müəllimimiz Əflatun Saraçlıni Qorqud ruhu hifz etsin!...

*Rüstəm Kamal, filologiya elmləri namizədi, müəllim.
1995.*

Xalqımızın sevimli şairi, görkəmli ədəbiyyatşünas-alim və gözəl insan Əflatun Saraçlı... Yeni iliniz mübarək!

*Müşfiq Çobanlı, nəşir, jurnalist.
05.01.1995.*

Elimizin, obamızın fəxri, gözəl alim, səmimi insan, Vətən, torpaq təssübkeşi, hörmətli və ləyaqətli ağsaqqal Əflatun müəllimə uzun ömür, can sağlığı.

*Əsəd Əliyev, tarix elmləri namizədi,
1995.*

Ədəbiyyatımızın gözəl tədqiqatçısı, Şaiq irsinin öyrənilməsinə böyük xidmətləri olan dostum Əflatun Həm də gözəl şair-tərcüməçidir, vətəndaşdır. Borçalışünasdır. Ondan Borçalı ətri gəlir...

*Kamal Talıbzadə, akademik.
1996.*

Elimizin, dilimizin gözəl bilicisi, türklüyün yenilməz qeyrətkeşi Əflatun Saraçlıya can sağlığı.

*Məhərrəm Qasımlı, filologiya elmləri doktoru.
20.08.1996.*

Elimizin, elmimizin ağsaqqalı, müdrik müəllimimiz, möhtərəm Əflatun müəllimə dərin ehtiramla.

*Asif Hacı, professor,
1997.*

Xalqımızın və Borçalımızın böyük, qeyrətli övladı, səmimi qayğıkeşliyinə görə bütün varlığımla özümü minnətdar sandığım Əflatun müəllimə yurd sevgisi ilə.

*Şurəddin Məmmədli, şair, alim, jurnalist.
Tbilisi. 05.11.1997.*

Əsil elm adamı və nəcib şəxsiyyət kimi hörmətli Əflatun müəllimə həmişə böyük ehtiram bəslədim...

*İsa Həbibbəyli, MEA-nın müxbir üzvü.
Naxçıvan. 18.10.1997.*

Həyatda özümə ideal sayığım dostum və qardaşım, şair, alim Əflatun müəllimə xoş arzularla.

*Məmməd Sarvan, coğrafiya elmləri namizədi.
05.06.1998.*

Borçalı elinin hünəri, fəxri,
Saraçlı elinin şair oğlusan.
Xalqın yollarında ən uca zirvə,
Həyat yollarında ümman olmusan.

*Salidə Şərifova, filologiya elmləri namizədi.
1998.*

Bütün elmi və bədii yaradıcılığında, nitqlərində o gözəl Borçalı elinin tərəvəti duyulan qardaşım Əflatun Saraçlıya, gözəl insana, cəfakeş alimə, kiçik bir yadigar olsun!

*Bəkir Nəbiyev, akademik.
23.04.1999.*

Elimin və elmimin ağsaqqalı Əflatun müəllimə və ailəsinə ehtiram...

Samil Körpülü, ədəbiyyatşünas. 1999.

Türkçü arkadaşım, xətrini uca tutduğum şair və alim dostum Əflatun müəllimə sevgi və sayğılarla...

*Məmməd həsən Qəmbərli, şərqşünas alim.
10.11.1999.*

Poeziyamızın xiridarı, sərrafı, gözəl insan, böyük elin oğlu Əflatun Saraçlı...

*Məstan Günər, şair.
24.12.1999.*

Elimizin, xalqımızın şair və alim oğlu, ulu Borçalı nəfəsli, şirin sözlü-söhbətli Əflatun müəllimə daimi bir xatirə...

*Qasım Qaççağanlı, şair.
1999.*

Nəcib insan, istedadlı şair, təvazökar alim olan Əflatun Saraçlıya ailə xoşbəxtliyi, yaradıcılığında uğurlar və möhkəm can sağlığı arzuları ilə...

*İslam Ələsgər, folklorşünas alim.
1999.*

Şair və alim kimi Azərbaycan poeziyasının və elmimizin layiqli təmsilçisi Saraçlının və Borçalımızın, sözün əsil mənasında hörmətli ağsaqqalı Əflatun müəllimə bu bayram günündə başımızın üstündən əskik olma dedim!

Bu torpağın şair oğlu Əflatun,
Varisidir Saraçlının, Qorqudun.

Nizami Saraçlı, şair, jurnalist.
25.12.2000.

Görkəmli alim, gözəl şair-tərcüməçi, səmimi və təəssübkeş insan, professor Əflatun Saraçlıya Borçalı yaddaşından töhfə.

Nəriman Əbdürrəhmanlı, yazıçı, jurnalist. 30.06.2000.

Heç zaman köhnəlməyən köhnə dostum Əflatuna...

Fikrət Qoca, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibi,
2001.

Əziz eloğlum, şair qardaşım Əflatun Saraçlıya sevgi və sayğı-lar...

Zəlimxan Yaqub, şair, millət vəkili.
05.03.2001.

Əziz Əflatun müəllimə sevgi və sayğılarımla, ən yaxşı arzularımla.

Aybəniz Kəngərli,
2002.

Şair və ədəbiyyatşünas dostum Əflatuna saysız hörmət və səmimiyyətlə

Vaqif Yusifov, tənqidçi.
2002.

ƏFLATUN SARAÇLININ 60 İLLİK YUBİLEYİNDƏ TƏBRİKLƏRDƏN

HÖRMƏTLİ ƏFLATUN SARAÇLI!

...Siz son illərdə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda müvəf-fəqiyyətlə rəhbərlik etdiyiniz "Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı" şöbəsində görkəmli alimləri, o cümlədən də gənc istedadlı ədə-biyyatşünasların yaradıcılığını ədəbi-ictimai fikrimizin ən vacib və aktual problemlərinin araşdırılmasına istiqamətləndirmiş və bir sıra qiymətli nəticələr əldə etməyə müvəffəq olmuşunuz.

Siz Azərbaycan ədəbiyyatının yalnız tədqiqatçılarından yox, həm də yaradıcılarından birisiniz. İbrətəməz, məzmunlu, ahəngdar şerləriniz bağrından qopduğunuz Borçalı dağları kimi vüqarlı, Sa-raçlının billur bulaqları kimi saf və təmizdir. Biz inanırıq ki, Siz hələ bundan sonra da illər boyu Azərbaycan elmi, ədəbiyyatı və mədəniyyətinin tərəqqisi naminə qələm çalacaq, mənəviyyat xə-zinəmizi öz yeni əsərlərinizlə zənginləşdirəcəksiniz.

*Azərbaycan EA-nın prezidenti,
akademik Eldar Salayevin Ə.Saraçlının
60 illik yubileyində təbrikdən.
05.12.1996.*

ƏZİZ QƏLƏM DOSTUM ƏFLATUN SARAÇLI!

Sizi, sayımlı alim-ədəbiyyatşünas, şair-tərcüməçi həmkarımız ədəbi-elmi fəaliyyətinizin 40, anadan olmağınızın 60 illiyi münasibətilə ürəkdən təbrik edirik.

...Siz Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli mütəxəssislərindən biri kimi tanınırsınız. XIX-XX əsrlər ədəbiyyatımızın, M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev, Y.Vəzir, A.Şaiq, Z.Marağalı kimi sənətkarlarımızın yaradıcılığına aid bir neçə ki-tabın, 200-ə qədər elmi məqalələrin müəllifisiniz. Bu gün ədəbiyyat üzrə gənc kadrların hazırlanmasında da səmərəli fəaliyyət

göstərirsiniz. Elmi ictimaiyyət Sizin xidmətlərinizi vaxtında yüksək qiymətləndirib.

Hörmətli Əflatun Saraçlı! Siz ədəbi fəaliyyətə də elə Tbilisidə başlayıbınız Xalq şəri üslubunda yazdığınız poeziya örnəkləri ilə, "Xumar", "Səbuhi" kimi poemalarınızla milli poeziyamıza Borçalı nəfəsi, Borçalı abı-havası gətiribsiniz.

Sizin yaradıcılığınız çoxşaxəlidir. Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrinin inkişafı sahəsində də böyük xidmət göstəribsiniz. Bu baxımdan tərcüməçilik fəaliyyətiniz də əvəzsizdir.

Siz bu gün Borçalı qayğıları ilə yaşayan, onun əmin-amanlığına çalışan, ədəbiyyatını öyrənib ümumi ədəbiyyatımızın axarına qatan, oradakı ədəbi qüvvələrə istiqamət verən bir mütəxəssis kimi də tanınırsınız.

Hörmətli qələm dostumuz Əflatun Saraçlı! Sizi ədəbi-elmi fəaliyyətinizin 40, anadan olmağınızın 60 illiyi münasibətilə bir daha ürəkdən təbrik edir, Sizə uzun ömür, sağlıq-salamatlıq və yeni-yeni uğurlar arzulayıyıq.

*Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin Ə.Saraçlının
60 illik yubileyinə təbrikindən.
05.12.1996.*

HÖRMƏTLİ QƏLƏM DOSTUMUZ ƏFLATUN SARAÇLI!

Sizi - Azərbaycanın tanınmış ədibi, filologiya elmləri doktoru, ədəbiyyatşünas alim, şair-tərcüməçi, görkəmli tədqiqatçı və həmyerlimiz kimi anadan olmağınızın 60, ədəbi-elmi fəaliyyətinizin 40 illiyi münasibətilə səmimi-qəlbədən təbrik edirik.

Bizə xoşdur ki, 1961-ci ildə S.S.Orbeliani adına Tbilisi DPl-nin tarix-filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirib, ilk yaradıcılıq addımınızı bu torpaqda atmaqla Azərbaycanda şöhrət qazanmışsınız. On illərdir ki, Gürcüstan-Azərbaycan ədəbi əlaqələri sahəsində yorulmadan qələm çalırınsınız. Sizin şəxsən və mərhum Dilarə Əliyeva ilə birlikdə klassik və çağdaş gürcü ədəbiyyatından ən yaxşı nümunələri ana dilimizə çevirmənizi, "Bir sinədə iki ürək", "Kür Xəzərə qovuşur" tərcümə toplularınızı,

M.Cavaxışvilinin "Torpaq çəkiri", N.Dumbadzenin "Kukaraça", S.S.Orbelianinin "Uydurmanın hikməti" kitablarına "yaşıl işıq" yandırmağınızı təqdir edirik.

Siz Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, xüsusən bədii nəsr məsələləri, həmçinin yaradıcılıq soraqları Tiflisdən qanadlanan C.Məmmədquluzadə və A.Şaiqlə bağlı dəyərli tədqiqatların müəllifi, bir çox axtarış və tapıntıların icadçısısınız. "Borçalı harayı" şerlər kitabınız el ədəbiyyatı qaynaqları üzərində köklənmiş əsl ilham çeşməsidir.

Möhtərəm Əflatun Yunus oğlu! Sizi şanlı 60 illik yubileyiniz münasibətilə bir daha təbrik edir, uzun ömür, can sağlığı və yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

*Dərin hörmətlə, Q.İ.Pançikidze,
Gürcüstan Yazıçılar İttifaqı İdarə heyətinin sədri.
Tbilisi, 04.12.1996.*

HÖRMƏTLİ ƏFLATUN MÜƏLLİM!

Sizi, görkəmli alim, şair, tərcüməçi, fəal ictimaiyyətçini anadan olmağınızın 60 illiyi münasibəti ilə Azərbaycan Respublikasının Gürcüstandakı səfirliyi və şəxsən öz adımdan təbrik edirəm. Sizin adınız, yaradıcılığınız ulu Borçalı, qonşu gürcü xalqı ilə sıx bağlıdır. Şerlərinizdə, elmi axtarışlarınızda, tərcümələrinizdə bu meyar həmişə ön planda olmuşdur. İnanırıq ki, ömrünüzün bu yetkin çağında Azərbaycan və gürcü xalqı arasında dostluq, ədəbi-bədii əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsində, elmi kadrların hazırlanmasında öz əməyinizi əsirgəməyəcəksiniz. Hörmətli Əflatun Saraclı, icazə verin, 60 illik yubileyinizi eloğullarınız və dost gürcü xalqı adından da təbrik edək, Sizə həyatda uzun ömür, can sağlığı arzulayaq.

*H.Hacıyev,
Azərbaycanın Gürcüstan
Respublikasındakı səfiri*

FİLOLOGİYA ELMLƏR DOKTORU
ƏFLATUN SARAÇLIYA

Hörmətli Əflatun bəy!

Sizi 60 yaşınızın tamam olması ilə bağlı təbrik edirəm. Siz elmi yaradıcılığınızda Azərbaycan ədəbiyyatının bir sıra önəmli problemlərini araşdıraraq dəyərli monoqrafiyalar yazmışınız. "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı", "Cəlil Məmmədquluzadə", "Azərbaycan bədii nəsr", "Abdulla Şaiq", "Zeynalabdin Marağalı", "ADR dövründə ədəbiyyat" kitablarınızda, eləcə də onlarla elmi məqalənizdə ədəbiyyatımız yeni dəyərlərin işığında öyrənilib. Sizin rəhbərliyinizlə ədəbiyyatşünaslıq elminin yeni nəslinin bir sıra dəyərli nümayəndələri də yetişdirilib.

Hörmətli Əflatun bəy! Azərbaycan oxucuları Sizi bir şair kimi də tanıyır, şerlərinizi, tərcümələrinizi maraqla oxuyurlar. İctimai fəaliyyətinizin uyğun sahədə Azərbaycanın tərəqqisinə yönəldiyini də məmnunluqla qeyd etmək istəyirəm.

Hörmətli Əflatun bəy! Sizi yubileyinizlə bağlı bir daha ürək-dən təbrik edir, Sizə can sağlığı, elmi və bədii yaradıcılığınızda uğurlar diləyirəm.

*Hörmətlə, İsa Qəmbər,
"Müsavat" Partiyasının başqanı.
5 dekabr, 1996.*

BİZ SİZİNLƏ FƏXR EDİRİK

Ulu Borçalı Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına öz tanınmış şəxsiyyətləri ilə həmişə böyük töhfələr bəxş etmişdir. Sayılıb-seçilən ədəbiyyat xadimləri içərsində şair, tərcüməçi, alim, professor Əflatun Saraçlının adı da fəxrlə çəkilir.

Ağsaqqal insanların, müdrik şəxsiyyətlərin varlığı daima cəmiyyətə uğurlu işlər üçün gərəkli olmuşdur.

Əflatun müəllim, Şerlərinizin, yazılarınızın, elmi-publisistik məqalələrinizi daimi oxucusuyam. Əflatun Saraçlı adı Borçalı deyilən bir yurdun işıqlı şəxsiyyətinin imzasıdır. Sizinlə ilk tanışlığım 90-cı illərin ortalarına təsadüf edirdi

Borçalının fəxri, böyük alim, akademik Kamal Talıbzadənin yubileyi idi. Sizinlə o tanışlıq bir Borçalı qızı olaraq məndə qürur doğurdu. Şair kimi də sizin yaradıcılığınıza marağım daha da artıdı. Borçalı ozanlarının «Qəhrəmanı» havası üstə ifa etdikləri sizin «Borçalı» şeiriniz hamımıza incə zövq aşılayır, ruhən bizi qidalandırır.

Bir el ağsaqqalı olaraq bu günkü yaradıcı gənclərə örnəksiniz. Məclislərdə Hüseyn Saraçlı sənətini, o zəngin el Ozanının saz-söz ünvanını öz söhbətlərinizlə işıqlandırırınsınız. Böyük bir sənətkarlarımızı araşdırıb onları bu günümüzə görk edirsiniz.

Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqində neçə-neçə gənc alimin yetişməsində gərgin əmək sərf edirsiniz. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun şöbə müdiri, professoru olaraq istər müasir, istərsə də əski ədəbiyyatımıza aid tədqiqatlarınız, bədii əsərləriniz çox dəyərlidir.

Mən bir el qızınız, yaradıcı insan kimi Sizinlə fəxr edirəm, Sizi 65 illik yubileyiniz münasibətilə təbrik edirəm.

*Azadə-Taleh Abbas qızı,
həkim-şairə-jurnalist-rəssam,
«Borçalı» qəzetinin və «Borçalı» jurnalının baş redaktoru,
«Qızıl qələm» mükafatı laureatı. 2001*

TELEQRAMLARDAN

Hörmətli Əflatun müəllim!

Sizi, görkəmli şairimizi, tərcüməçimizi anadan olmağınızın 60 illiyi münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm. Sizin poetik yaradıcılığınız həmişə xalqımızın ruhundan ilham almış, ona xidmət etmişdir. Siz eyni zamanda görkəmli bir filoloqsunuz. Şair kimi deyə bilmədiyinizi alim kimi deyirsiniz. Alim kimi deyə bilmədiyinizi isə şair kimi deyirsiniz. Sizin sadə, zəhmətkeş, təvazökar şəxsiyyətiniz hamımızın dərin hörmətini qazanmışdır.

Əziz qələm dostum! Sizi bir daha təbrik edir, Sizə uzun ömür, can sağlığı və yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıram.

*Hörmətlə, Azərbaycan Respublikasının
Baş Nazirinin müavini Elçin.*

Əflatun Saraçlıya!

Azərbaycan ədəbiyyatının samballı problemləri və görkəmli şəxsiyyətləri haqqındakı qiymətli araşdırmalarınız Sizi məhsuldar ədəbiyyatşünas və əsil milli ziyalı kimi tanıtmışdır. Çoxsaylı monoqrafiya və məqalələriniz, bədii, publisistik əsərləriniz yeni nəslin formalaşma və inkişafında mühüm rol oynamışdır. Hamımızın mötəbər məbədğah olan Ədəbiyyat İnstitutu həm iş yeriniz, həm də tərcüməyi-halınız və taleyinizdir. Sizi elmə və millətə xidmətdə keçmiş 60 illiyiniz münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm. Sizə möhkəm can sağlığı, uzun ömür və daha parlaq yaradıcılıq arzulayıram.

*İsa Həbibbəyli,
Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru, professor.*

Əzizim Əflatun müəllim! Sizi 60 illik yubileyiniz münasibətilə təbrik edir, yeni yaradıcılıq uğurları arzulayıram.

*Abasxan Allahverdiyev,
filologiya elmləri namizədi, dosent.*

Sevimli Əflatun Saraçlı! Bu xoşbəxt gündə, 60 illik yubileyiniz münasibətilə Sizi təbrik edir, səadətlə dolu uzun ömür, nəhayətsiz uğurlar arzulayırıq.

Sizi, elimizin fədaisini səmimi və qayğıkeş bir ziyalı kimi alqışlayır, Sizinlə fəxr edirik. Arzu edirik ki, yüz illik yubileyinizi ailənizlə, nəvə-nəticələrinizlə daha yeni yaradıcılıq uğurları ilə qeyd edəsiniz.

*APDU Şamaxı filialının müəllimləri, dosentlər
Eyvaz Eminatlıyev, Şahsəddin Mikayılov.*

Ə.SARAÇLIYA İTHAF OLUNMUŞ ŞERLƏRDƏN

VAR

(Dostum Əflatun Saraçlıya)

Borçalı elinin Əflatunusan,
Tükənməz hörmətin, ağır çəkin var.
Müdrilər müdriki Dədəm Qorqudla
Qaynayıb qarışan bir soykökün var.

Səninlə görüşmək xoşdu, eloğlu,
Xalqın hünərlidi, ellərin ulu.
Hələ qılınc çalır Babək, Koroğlu,
İgid Cavanşirin, mərd Babəkin var.

Həm gözəl şairsən, həm gözəl insan,
Hikmətlər süzülür kəlamlarından,
Hər sözün üstündə alışıb yanan,
İlhamlı ürəyin, düz məsləkin var.

Dostlar arasında ən safi sənsən,
Vidanın pak, ülvi insafi sənsən,
Sənət aləminin sərrafi sənsən,
Üst-üstə qalanmış inci yükün var.

*Dünyamalı Kərəm,
Şair, jurnalist.Borçal, 1986.*

AŞIQ MƏHƏMMƏD SADAXLI

ŞAİR ƏFLATUN SARAÇLININ 60 İLLİK YUBİLEYİNƏ

Əflatun Saraçlı, altmış yaşın
Sayalı, qədəmli, xoş rüzgar olsun!
Neçə belə xoş illəri yola sal,
Açılsın çəməninin, laləzar olsun!

Məşəli dağların qucağındasan,
Güllü Borçalının bucağındasan,
Aşıqlar, şairlər ocağındasan,
Həyatın həmişə güllüzar olsun!

Sənətdə zirvəyə ucalsın başın,
Səninlə fəxr etsin dostun, yoldaşın,
Sənə həyan olsun həyat yoldaşın,
Ömür yollarında xudam yar olsun!

Hanı Şair Hüseyn - söhbətli, sazlı,
Hüseyn Saraçlı - gözəl avazlı,
Nizami Saraçlı baharlı, yazlı,
Sənin ömrün-günün bəxtiyar olsun!

Sadaxlı Məhəmməd söyləməz yalan,
Kimdir bu dünyanın sonuna qalan?
Əflatun Saraçlı, haqqa arxalan,
Tanrımız qoy sənə havadar olsun!

5 dekabr 1996.

DƏDƏ BORÇALI
(Alim və şair Əflatun Saraçlının
60 illiyinə dost ərmağanı)

Çoxdur indi gedən Məkkəyə-Haca,
Mənsə üz tuturam sazla Saraca.
Qoy ruhum saz ilə qalxsın meraca,
Ey oğuz elinin gözəl mahalı,
Sazı bağrına bas, Dədə Borçalı!

Sən ki, gördün özün Dədə Qorqudu,
O türkün ruhunu sazla qorudu;
Dağıtdı nəğməsi qara buludu,
Qaytardı bəlanı, dərdi, zavalı,
Sazı bağrına bas, Dədə Borçalı!

Dilində, ləhcəndə beçə balın var,
Şaiqdən yadigar cah-cələlin var;
Sənin həm Kamalın, həm Camalın var,
Qələmi, ürəyi, eşqi ziyalı,
Sazı bağına bas, Dədə Borçalı!

Qənim kəsilsə də bu dövran bizə,
Ərənlik öyrətdi Nəriman bizə;
Dərdi də tanıtdı o loğman bizə,
Qonar çiyimizə tərən xəyalı,
Sazı bağına bas, Dədə Borçalı!

Saldı caynağına qudurmuş yağı,
Cənnət Qarabağı -ana torpağı;
Göynəyir sinəmdə yüz Laçın dağı,
Gözləri yaşlıyam, bağım yaralı,
Sazı bağına bas, Dədə Borçalı!

Oyat Koroğlunu, oyat Sərdarı,
Hanı bu millətin qeyrəti, arı?!
Dünyadan ləkəli köçməyək barı,
Qovğalı gərəkdir igid, qovğalı,
Sazı bağına bas, Dədə Borçalı!

O Ləlvər, Babakər, o Qarayazı,
Yaşatdı qələmi, qılıncı, sazı;
Yaraşır sazına sözü pərvazı,
Çağlayan qəlbindən halıyam, halı,
Sazı bağına bas, Dədə Borçalı!

Ucasan adınla, etibarınla,
Ustad Əmrah kimi sənətkarınla;
Öyün Hüseyninlə, Kamandarınla,
Səngit ürəyimdə dərdi, mələli,
Sazı bağına bas, Dədə Borçalı!

Qoca Kürdoğluyam - həzin bir səsəm,
Sənə bir sirdaşam, bir həmnəfəsəm,
Sazını ürəklə, canla dinləsəm,
Bəlkə də azalar saçımın çalı,
Sazı bağına bas, Dədə Borçalı!

*Hüseyn Kürdoğlu, şair, alim.
06.12.1996.*

BİZ SONU BİLİNMƏZ BİR SƏFƏRDƏYİK Əflatun Saraçlıya

Ad günün, şad günün mübarək olsun,
Yaşa ürəyincə, yaşa, əfəndim!
Dumanlı-çiskinli qarlı dağları,
Aşaq bir qardaş tək qoşa, əfəndim!

Sənin aydan arı bir ürəyin var,
Səxavət kəməsi, bal-pətəyin var,
Mənim də üstümdə çox əməyin var,
İnşallah ki, getməz boşa, əfəndim!

Qaynar duyğuların safdı, təmizdi,
El-oba yanında xətrin əzizdi,
Həyat dolaşıqdı, dövrən qəlizdi,
Dəyməsin ayağın daşa, əfəndim!

Yurdum qəm oylağı, çiləsi qat-qat,
Bitməz bir sevgiyə yaşa, yaz-yarat,
Əli daş altında qalan camaat,
Qoymayaq mancıya, çaşa, əfəndim!

Bizim eyliyimiz sarsıyan deyil,
Onu yad nəfəsi qarsıyan deyil,
Atımız sürəkdə axsıyan deyil,
"Hu" -desək, dönəcək quşa, əfəndim!

Alimsən, şairsən, mərd ziyalısən,
Millətin dərdindən yaxşı halısən,
Sən elin sayılan ağsaqqalısən,
Varsın diləklərin başa, əfəndim!

Borçalı sazının öz damarı var,
Əmrahı, Hüseyini, Kamandarı var,
Sözün də sənin tək səməndəri var,
Yandırsa gələrsən cuşa, əfəndim!

Şirin türk şerinin Borçalı qolu,
Hər bəndi-dərəsi hikmətlə dolu,
İlkin sən göstərdin bizə bu yolu,
Xas qoşmalar qoşa-qoşa, əfəndim!

Sən Tiflis məktəbi keçib gəlibsən,
O zoğal suyundan içib gəlibsən,
Kim desə Bakıya köçüb gəlibsən,
Batar min günaha, suça, əfəndim!

Bir ayağın burda, biri ordadı,
Sən yurd məcnunusan, meylin yurdadı,
Özün zəncirdəsən, Leylin dardadı,
Haşa bu dövrandan, haşa, əfəndim!

Sən də yaralısam, mən də yaralı,
Bu gün torpaq alan, yarın gor alı,
Qəbrimiz düşməsin yurddan aralı,
Göz həsrətli qalar yaşa, əfəndim!

İlk güvənc yerimin biri də sənsən,
Şaiqdən, Nəbidən bəridə sənsən,
Elin başbiləni yerində sənsən
Çatıbsan şərəfli yaşa, əfəndim!

Hələ bu dünyada çox təlaşım var,
Xoşbəxtəm sənin tək can sirdaşım var,
Qurtuluş naminə bir savaşıım var,
Tanrı kərim bu savaşa, əfəndim!

Sözüm ağır gəlsə hər gözdara,
Ya özü düşəcək, ya sözü dara,
Köynəyim bayraqdı, könlüm aypara,
Məni zaman vurub dişə, əfəndim!

Bilirəm, arxanda öz ləşgərin var,
Hay vurub, qıy vuran çox əsgərin var,
Fəqət bir meydanın, bir səngərin var,
Ey albay əfəndim, paşa əfəndim!

Biz sonu bilinməz bir səfərdəyik,
Gah kənddə-kəsəkdə, gah şəhərdəyik,
Aranda, yaylaqda Hər bir yerdəyik
Alışmışıq yaza-qışa, əfəndim!

Bu yolda mən Kərəm, sən mənim lələm,
Gələcək eşqiylə dolub piyaləm,
Hərki Saraçlını bir gün bu aləm,
Çəkər Şaiqanə başa, eloğlu!
Yaşa Əflatun tək, yaşa, əfəndim!

*Nizami Saraçlı, şair
15.07.2001.*

ƏFLATUN SARAÇLIYA

Ağardı saç-saqqalın,
Düşdü dən, ay Saraçlı.
Yetişdi tam kamalın
Oldun tən, ay Saraçlı!

Yetişdin alim kimi,
Yoxuşlu yolun kimi,
Qüvvətli qolun kimi,
Dayan sən, ay Saraçlı!

Borçalı durduqca dur,
Alnında məğrur, qürur,
Qasım, istəyin budur,
Daim yan, ay Saraçlı!

*Qasım Qaçaqanlı,
Borçalı, 11.11.1999.*

FİLOLOGİYA ELMLƏRİ DOKTORU, PROFESSOR,
BORÇALI ELİNİN ŞAİR OĞLU
ƏFLATUN SARAÇLIYA

Saçın ağarması qocalıq ha döy,
"Daha qocalıram" -demə Saraçlı!
Saçın ağarması -ucalıq, ər soy,
Batma bu yaşında qəmə, Saraçlı!

O el böyük tutur sənin adını,
Qoymadın sönməyə sözün odunu,
Daha da parlayan istedadını
Dəmə tut tər-təzə, dəmə, Saraçlı!

Allah verdiyini yaradar insan,
Onun qiymətini bilər bir zaman,
Sözünü demisən zildən, ucudan,
Enmə, aman günü, bəmə, Saraçlı!

Qasım, zirvələrin başı qar olur,
Bəllidi, hər fəslin qışı qar olur,
Yaşın yetmişində hələ bar olur,
Qaç qəmdən, sən söykən çəmə, Saraçlı!
Enmə, aman günü, enmə, Saraçlı!!!

*Qasım Qaçaqanlı,
03.09.2000.*

ŞAIR ƏFLATUN SARAÇLIYA

Ay şair Əflatun, aqil Əflatun,
Nə işdi, gecənin danı görünmür.
Yarın dağlar aşdı dumanda, çəndə,
Könlümün sultan, xanı görünmür.

Susubdu, dinməyir Hüseynin sazi,
Gəlməyir simlərdən gözəl avazı;
Bu nə tərs yığvaldı, bu nə tərs yazı,
Ustadların gövhər-kanı görünmür.

Dünyada qazancın etibar oldu,
Sərvətin, dövlətin düz ilqar oldu,
Sinəndə çağlayan arzular oldu,
Arzunun tükənməz sanı görünmür.

Sualı min olub, cavabı birdi,
Kələfi dolaşib açılmaz sirdi,
Vətənin dərđini min alim bildi,
Gözləyirik, haqq divanı görünmür.

Buta da sənin tək haqqa haqq deyir,
Dərđi böyük olan millət, xalq deyir.
İşıqlı günlərə tez çıxmaq deyir,
Hayıf ki, zülmətin sonu görünmür.

*Səadət Buta,
avqust, 2001.*

Ə.SARAÇLIYA GƏLƏN DƏVƏTNAMƏLƏRDƏN

1. Azərbaycan Yazıçılar Birliyində keçirilən güneyli pedaqoq və uşaq yazıçısı Səməd Behrəngin 50 illik yubiley məclisinə. 17 noyabr, 1989.
2. AXC "Elm" şöbəsinin VI konfransına. 20 dekabr, 1991.
3. Respublika Sarayında M.Şəhriyara həsr olunmuş Beynəlxalq konfransa. 31 mart, 1993.
4. "Vətənin şəhid oğlu Azər Fazilovun xatirə gecəsinə". 28 aprel, 1993.
5. Görkəmli yazıçı Yusif Səmədoğlunun xatirə gününə. 28 sentyabr, 1994.
6. "Azərbaycan Respublikası Demokratik Qüvvələr Birliyi"nin təsis konfransına. 30 noyabr, 1994.
7. Folklor Sarayında "Novruz bayramı şənliyi" mərasiminə. 18 mart, 1994.
8. "Ozan" mədəniyyət və maarif cəmiyyətinin Azərbaycanda şöbəsinin təsis konfransına. 1 dekabr, 1994.
9. C.Məmmədquluzadənin doğum gününün 125 illiyi münasibətilə Respublika Sarayında keçirilən yubiley gecəsinə. 28 dekabr, 1994.
10. Gürcüstan Respublikasının müstəqillik günü münasibətilə ölkənin Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Georgi Canturiya cənablarının və onun xanımının "Azərbaycan" mehmanxanasının mərmər salonunda bayram qəbuluna. 29 may, 1995.
11. "Kitabi-Dədə Qorqud" Beynəlxalq konfransına. 1 dekabr, 1997.
12. Azərbaycan Yazıçılarının X qurultayına. 30 oktyabr, 1997.
13. Gürcüstan Respublikasının müstəqilliyinin 80 illiyi ilə bağlı ölkənin Azərbaycandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Zurab Qumbaridze cənablarının və onun xanımının "Gülüstan sarayı"nda bayram qəbuluna. 23 may, 1998.
14. Aşıq Ələsgərin doğum gününün 175 illiyinə həsr olunmuş ədəbi-bədii gecəyə. 16 mart, 1998.
15. "21 Azər" hərəkatına həsr olunmuş təntənəli yubiley gecəsinə. 12 dekabr, 1998.

16. Akademik Kamal Talıbzadənin doğum gününün 75, elmi-ictimai fəaliyyətinin 50 illik yubiley təntənəsinə. 4 noyabr, 1998.
17. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinə həsr olunmuş "Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz" adlı elmi konfransına. 25 mart, 1998.
18. "Xəzər" Universitetinin keçirdiyi Məmməd Sarvanın "Ulu Borçalı" kitabının təqdimatına. 4 iyun, 1998.
19. Borçalı gənclərinin "Borçalı günü" məclisinə. 24 dekabr, 1999.
20. Görkəmli pedaqoq, dilçi, türkoloq-alim Afət Qurbanovun doğum gününün 70 illiyi ilə bağlı təntənəli yubiley mərasiminə. 19 fevral, 1999.
21. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və Gürcüstan səfirliyinin təşkil etdikləri görkəmli alim, şair və tərcüməçi Leyla Eradzenin xatirə gecəsinə. 17 fevral, 1999.
22. "Yeni yol" Borçalı Gənclər Birliyinin təsis konfransına. 28 mart, 1999.
23. Azərbaycan Yazıçılar Birliyində şair İsa İsmayılzadənin xatirə gecəsinə. 15 mart, 1999.
24. İnşaat Mühəndisləri İnstitutunda keçirilən tanınmış pedaqoq, alim, professor Abdulla Mehrabovun 60 illik yubiley mərasiminə. 5 iyul, 1999.
25. "Sabah" Borçalı Gənclər Birliyinin "GürcüstanAzərbaycan münasibətləri" mövzusunda keçirdiyi konfransa. 9 iyun, 1999.
26. Türk Özəl Liseyləri Bakı idarəsi liseylərinin 19981999-cu tədris ilinin yekunu və Respublika günü münasibətilə təşkil etdiyi gecəyə. 28 may, 1999.
27. "Kitabi-Dədə Qorqud" və dünya epos ənənələri" mövzusunda Beynəlxalq simpoziuma. 7 aprel, 2000.
28. "Xəzər" Universitetinin keçirdiyi C.Cabbarlının 100 illik yubiley mərasiminə. 23 fevral, 2000.
29. Görkəmli alim Ə.Mirəhmədovun doğum gününün 80 illiyinə həsr olunmuş yubiley iclasına. 23 fevral, 2000.
30. Akademik Bəkir Nəbiyevin doğum gününün 70 illiyi ilə bağlı yubiley mərasiminə. 20 oktyabr, 2000.
31. Səməd Vurğunun ev muzeyində görkəmli yazıçı Yusif Səmədoğlunun 65 illiyinə həsr olunmuş yubiley məclisinə. 30 dekabr, 2000.

32. Görkəmli ədəbiyyatşünas-alim, tənqidçi, yazıçı, pedaqoq Qulu Xəlilovun doğum gününün 70 illik yubiley məclisinə. 28 noyabr, 2000.
33. Ədəbiyyat İnstitutunun və BDU-nun Cəmaləddin Əfqaninin 160 illiyi ilə bağlı keçirdikləri elmi konfransa. 9 aprel, 2000.
34. "Təhsil" cəmiyyətinin təşkil etdiyi tanınmış türkoloq, alim, tənqidçi, dilçi Aydın Məmmədovun xatirə gününə. 21 aprel, 2001.
35. Yazıçılar Birliyində şairə Səadət Butanın 50 illik yubiley məclisinə. 3 mart, 2001.
36. "Borçalı" qəzetinin nəşrinin 4 illik yubiley məclisinə. 2000.
37. "Sabah" Borçalı Gənclər Birliyinin "A.Şaiq dünən və bu gün" mövzusunda keçirdiyi dəyirmi masaya. 19 aprel, 2001.
38. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin və "Borçalı" cəmiyyətinin İsa İsmayılzadənin 60 illiyi ilə bağlı keçirdiyi xatirə gününə. 15 mart, 2001.
39. Azərbaycan MEA-nın xalq şairi Rəsul Rzanın doğum gününün 90 illiyinə həsr etdiyi Elmi sessiyaya. 7 iyul, 2001.
40. "Xəzər" Universitetinin Səməd Vurğunun doğum gününün 95 illiyi münasibətilə keçirdiyi ədəbi-bədii gecəyə. 1 iyun, 2001.
41. Sumqayıt Dövlət Universitetinin açılmasının bir illik yubiley mərasiminə. 13 iyun, 2001.
42. Azərbaycan-Avropa Mədəni Əlaqələr Mərkəzinin Azərbaycan istiqlalı günü ilə bağlı keçirdiyi "Azərbaycan ədəbiyyatının Qərb əlaqələri" konfransına. 25 may, 2001.
43. Aşıq Hüseyn Saraçlının xatirəsinə həsr olunmuş "Sazlı, sözlü Borçalı" məclisinə. 23 may, 2001.
44. Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin keçirdiyi şair, alim, nəşir İsmayıl Vəliyevin 50 illik yubiley iclasına. 21 may, 2001.
45. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda "Ədəbi-nəzəri fikir iki əsrin qovşağında" mövzusunda keçirilən respublika konfransına. 20-21 iyun, 2001.
46. Professor Qəzənfər Paşayevin təşkil etdiyi Azərbaycan-İraq (Türkmən) ədəbiyyatı və mədəniyyəti ekspozisiya sərgisinə. 20 iyun, 2001.
47. Xan Şuşinskinin doğum gününün 100 illiyi və M.Çəmənlinin "Muğam dünyasının Xanı" kitabının təqdimatı ilə bağlı ədəbi-bədii gecəyə. 31 avqust, 2001.

48. "Azərbaycan-Gürcüstan strateji müttəfiqliyi: reallıqlar və perspektivlər. mövzusunda keçirilən "Dəyirmi masa"ya. 10 sentyabr, 2001.
49. Ustad ozan Aşıq Xındı Məmmədin "Meydanda mərdi-mərdanə" kitabının təqdimatına və Aşıq Gülüabının 50 illik yubiley gecəsinə. 29 noyabr 2001.
50. Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrında Abdulla Şaiqin doğum gününü 120 illik yubiley gecəsinə. 12 dekabr 2001.
51. Azərbaycan Universitetinin Abdulla Şaiqin 120 illiyinə həsr etdiyi "Vətənpərvərlik, ziyalılıq, maarifçilik" mövzusunda dəyirmi masaya. 20 dekabr 2001.
52. C.Cabbarlı adına İrəvan Dövlət Azərbaycan Dram Teatrında şair-tərcüməçi, dramaturq İmir Məmmədlinin "İşiq tozu" pyesinin premyerasına. 9 aprel 2002.
53. Müasir Təhsil Kompleksində keçirilən professor, əməkdar elm xadimi Bəhlul Abdullanın ikicildlik "Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı" və "Folklor antologiyası" kitablarının təqdimatına. 18 may 2002.

II

BÖLVI

ə

5

ELMİ SESSİYA, GÖRÜŞ, TOPLANTI VƏ KİTAB TƏQDİMATI MƏRASİMLƏRİNDƏ

MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASININ RƏYASƏT HEYYƏTİNDƏ GÜRCÜSTAN XC-nin 80 İLLİYİNƏ HƏSR OLUNMUŞ ELMİ SESSİYADA

Çox şadıq ki, Gürcüstan və Azərbaycan Xalq Cümhuriy-yətlərinin qurulmasının 80 illik yubileyi eyni vaxtda, birlikdə, belə təntənə ilə keçirilir. Çünki elə xalqlarımızın taleyi də, keçdiyi tarixi yol da bir-birinə çox oxşayır. Həqiqətən, Qafqaz bizim ümumi evimizdir və bu evin ən qədim sakinləri kimi xalqlarımız başqalarına da örnək olmalıdır.

Burada Azərbaycan-Gürcüstan ictimai-sosial, ədəbimədəni münasibətlərindən ibrətli söhbət getdi. Bunların hamısı həqiqətdir, tarixin canlı sahifələridir. Qalan səhifələri doldurmaq biz nəslin öhdəsinə düşüb. Bunun üçün nəsillərimizin ibrət dərsi, mirası var, zəngin ənənəsi var.

Azərbaycanda və Gürcüstanda iki xalqın tarixi dostluğunun, ədəbi-mədəni əlaqələrinin öyrənilməsi sahəsində xeyli iş görülüb. İki xalqın ədəbi əlaqələr tarixində bədii tərcümə ayrıca yer tutur. İndi Nizami, Füzuli, Vaqif, Axundov, H.Cavid, S.Vurğun, Gürcüstanda, Ş.Rustaveli, D.Quramişvili, İ.Çavçavadze, N.Barataşvili, Q.Tabidze, G.Leonidze, K.Kaladze Azərbaycanda oxunur, sevilir. Sevindirici faktdır ki, bunların əsərlərinin çoxu bir başa orijinaldan tərcümə olunub. Bu baxımdan "Kitabi-Dədə Qorqud", "Koroğlu" dastanları, nağıllar, Füzuli, Vaqif, S.Vurğun, N.Xəzri və başqalarının əsərlərini göstərmək olar. Gürcüstanda Todua, Cavelidze, Şaqulaşvili, L.Eradze, Medulaşvili, Azərbaycanda D.Əliyeva, Tbilisidə Ə.Binnətoğlu, V.Hacılar və b. məhz qardaş xalqın ədəbiyyatını tədqiq edən və orijinaldan tərcümə edən sənət adamlarıdır, alimlərdir. Biz də uzun illərdir ki, bu yöndə çalışırıq. Lap bu yaxınlarda biz XVII əsr gürcü filosof yazıçısı S.S.Orbelianinin "Uydurmanın

hikməti" əsərini Azərbaycan türkcəsinə çevirmişik və onu Gürcüstanın Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinə hədiyyə edirəm.*

Ancaq bizə elə gəlir ki, bunlar qədim dostluq və əlaqələrin, belə zəngin ədəbiyyatların qarşısında azdır, bu işi babalarımızın ruhuna yaraşan, müstəqilliyimizə layiq şəkildə daha da inkişaf etdirməliyik. Bizcə bu iş indiki çətin şəraitdə dövlət səviyyəsində aparılmalıdır. Hər iki ölkədə bununla məşğul olan bir qurum, orqan yaradılmalıdır. Bu işlə bayramdan bayrama yox, ardıcıl məşğul olmalıyıq. Bu sahədə çalışan mütəxəssislərə qayğı gərəkdir. Hələ sovet dövründə Qvaxariya, Todua, L.Eradzeyə Azərbaycanın Əməkdar Mədəniyyət işçisi adı verilmişdi. Gürcüstanda isə yalnız D.Əliyevaya... Bunun üstündən illər keçib, bu mütəxəssislərin bəzisi dünyasını dəyişib, bəzisi yaşlaşıb. Bu günkü durum tələb edir ki, ədəbi-mədəni əlaqələrimizi yenidən təşkil edək, qardaş xalqın dilini, ədəbiyyatını bilən kadrlar hazırlanması qayğısına qalaq. Böyük ənənələrimizin üzülməsinə və nazılməsinə yol verməyək, inkişafına çalışaq. Bu, mənəvi və vətəndaşlıq borcumuzdur. Bunu şəxsən bizdən gürcü dostlarımız, da, Borçalıdakı yarım milyondan artıq soydaşlarımız da gözləyir. Elə biz də gürcü dostlarımızdan umuruq. Çünki ədəbiyyat və mədəniyyət işçiləri bu sahədə çox iş görə bilərlər. Öncə ədəbi-mədəni tədbirləri, ədəbiyyat günlərini, poeziya bayramlarını, ayrı-ayrı sənətkarların yubileylərini birlikdə təşkil etmək olar. Nizami, Vaqif, Axundov, S.Vurğun kimi Azərbaycan sənətkarlarının, lap akad. K.Talibzadənin yubileylərinin Gürcüstanda, Rustaveli, D.Quramişvili, S.S.Orbeliani, N.Barataşvilinin yubileyinin Azərbaycanda necə təmtəraqla keçirildiyi yaddan çıxmaz. İ.Çavçavadzenin 175 illiyini Azərbaycan və Gürcüstan ziyalıları Qaxda, Əlibəyli kəndində dostluq bayramına çevirmişdilər. Biz orada İ.Çavçavadzedən çevirmələrimizi də oxuduq. Belə ənənələri davam etdirməliyik. Bu, sovet dövründən yox, öz ənənələrimizdən gəlir.

Biz 90-cı illərdə Qafqaz xalqlarının ədəbiyyat antologiyasını hazırlayırdıq. Ara qarışdı, bu iş yarımçıq qaldı. Bizə dövlət səviyyəsində şərait yaradılrsa, Azərbaycanda Gürcüstan, Gürcüstanda

* Kitab Gürcüstan parlamentinin sədri Z.Jvaniya cənablarına da təqdim edilib.

Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası hazırlaya bilərik. Bu ədəbi-mədəni əlaqələrimiz üçün böyük hadisə olar. Qarşılıqlı elmi araşdırmalar işini də yeni tələblər səviyyəsində qurmalıyıq. Elmlər Akademiyalarının Ədəbiyyat İnstitutlarında bu işə diqqət yetirilməlidir.

AXC-nin və GXC-nin 80 illiyinin belə yüksək səviyyədə keçirilməsi də bizi bu işə həvəsləndirir. İnanırıq ki, müstəqillik yolunda, vətənimizin bütövlüyü naminə bu dostluq və qardaşlıq daha da möhkəmlənəcək.

28 may, 1998.

CƏMALƏDDİN ƏFQANI - 160

İNSTITUTUN ELMİ SESSİYASINDA

Şamil müəllim ölkədə sayılıb seçilən ziyalılarımızdandır. Ədəbiyyatımızın ən ümdə problemlərinə aid sambalı araşdırmalar müəllifidir. Xüsusilə son illərdə yaralı yerimiz olan mühacirət ədəbiyyatı, repressiya qurbanları, unudulmuş ziyalılarımız onu daha çox düşündürür. Ədəbiyyatşünaslıq elmimizin son uğurlarından sayılan "Cəmaləddin Əfqani və türk dünyası" kitabı da bu yöndə ciddi araşdırmalardandır. Təqdirəlayiq haldır ki, Şamil müəllim həm Milli Məclisdə, həm də Bakı Dövlət Universitetində işlərinin çox olmasına baxmayaraq elm yönündə də uğurla, gənlik həvəsilə çalışır. Bunu da alqışlamalıyıq ki, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu onu öz kollektivinin üzvü sayır. O da Elmi Şuramızda belə mənəli, məzmunlu məruzə ilə çıxış edir.

Əslində Cəmaləddin Əfqaninin Azərbaycanla monoqrafiya şəklində işlənməsi də, Azərbaycanla bağlarının belə açılması da, bu sessiyanın, 160 illik yubileyin keçirilməsi də Şamil müəllimin adı ilə bağlıdır. Bu, həm vətəndaşlıq qeyrətidir, həm də alim hünəri. Özü də belə bir zamandag

Şamil müəllim öz məruzəsində də bütövlükdə C.Əfqanini bir ideoloq, filosof, hətta sənətçi kimi səciyyələndirdi, haqlı olaraq onu yüksək qiymətləndirdi.

Burada bir neçə məsələ ətrafında dayanıldı. Bizi ən çox maraqlandıran C.Əfqaninin məhz türk dünyası və Azərbaycanla bağ-

lılığının belə elmi və əsaslı şəkildə öyrənilməsidir. Çünki C.Əfqani və islam birliyi, islam dünyası, Şərq intibahı kimi məsələlər haqda İranda, Türkiyədə araşdırmalar çox olduğu halda C.Əfqani və Azərbaycan məsələsi qaranlıq idi. Əslində Azərbaycanda C.Əfqani haqqında ilk araşdırma və söhbətlər məhz bu xarakterli olmalı idi. Kitabda olduğu kimi, məruzədə də Şamil müəllim C.Əfqanini "müsəlman dünyasının mümtaz siması", "Böyük Şərqli" Azərbaycan soylu bir ideoloq kimi təqdim edir. Haqlı olaraq düz deyir ki, Azərbaycana da islamçılıq, müasirlik, türkçülük, azadlıq, islahatçılıq kimi ideyalar C.Əfqani yaradıcılığından keçib gəlir.

Bunu yüzilimizin ilk illərində M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, Ö.Faiq, H.Zərdabi, M.Ə.Yurdaqul, Rövşən Əşrəf, Ziya Gökalp, Akçuraoğlu kimi azərbaycanlı və türkiyəli ziyalılar qiymətləndirmişlər. C.Əfqani Türk dünyası və Azərbaycanla sıx bağlı olduğu halda, islam birliyi ideyası Şura hökumətinə sərf etmədiyinə görə 70 il bizə onu öyrənməyi yasaqlayıblar. Çünki panslavyanizmə, əsarətə, müstəmləkəçiliyə, hər cür zülmə qarşı idi.

Mən çox qayğılanıram ki, son illərdə Azərbaycan, Türkiyə və İran bəzi ortaq mövzuları, hər üç ölkədə fəaliyyət göstərən böyük şəxsiyyətləri birlikdə öyrənilməyə qıymətləndirmirlər. Məsələn, elə C.Əfqani, M.Ə.Rəsulzadə, Z.Marağalı və başqaları kimi ziyalıları, Türkiyə və İran səfirliklərinin nümayəndələri də buradadır. Məncə belə mövzuları birlikdə işləsək, hər üç ölkə üçün faydalı olar.

C.Əfqani o qədər ictimai fikrimizlə, ədəbiyyatımızla qaynayıb qarışıb ki, Azərbaycanda tək-cə onun ideyalarından faydalanılmayıb, həm də bədii əsərlərdə C.Əfqaninin obrazı yaradılıb. Şamil müəllim Ə.Hüseynzadənin "Siyasəti-Fürusət", C.Cabbarlının "Nəsrəddin şah", M.S.Ordubadinin "Dumanlı Təbriz" kimi əsərlərini göstərdi. Bu həqiqətdə belədir. Biz "Səyahətnamə"də İbrahim bəyin dövlət, din və azadlıq haqqındakı fikirlərinin tam C.Əfqani fikirləri ilə üst-üstə düşdüyünü də müşahidə etmişik.

Maraqlı bir fakt da C.Cabbarlının "Ədirnə fəthi" pyesində C.Əfqani ideyalarının təsiri ilə yetişən, onu özünə ustad sayan, eləcə də Ə.Cavada ustad sayılan böyük türk şairi M.Ə.Yurdaqulun obrazının yaradılmasıdır. Burada şairi ustadının din, dövlət

azadlığının carçısı kimi görürük. C.Cabbarlı onun bu ideyası ilə bağlı bir şerini də verir:

Arş, əsgəri - islam ulu, Kəbən gediyor, arş!
Əzmində Məhəmməd sənə, Allah sənə yoldaş!

Belə dəyərli təqdimat və məruzə bizləri də C.Əfqani və Azərbaycan, C.Əfqani və türkçülük məsələləri ətrafında düşündürməyə vadar edir. Biz İnstitutun Yeni dövr ədəbiyyatı şöbəsində bu yöndə müəyyən işlər görməyi planlaşdırırıq.

Mənə belə gəlir ki, Bakıda C.Əfqani adına küçə məsələsini də qaldırmaq olar. Şamil müəllim sağ olsun ki, belə qədərbilənlik edib, ömrünün çoxunu səyahətdə keçirən C.Əfqanini doğma Azərbaycana da gətirib çıxartdı.

Ə.HAQVERDİYEV - 125

ELMİ SESSİYASININ SƏDRİ KİMİ GİRİŞ SÖZÜ

Mən bu sessiyada məruzə ya da çıxış etmək fikrindəydim. İş elə gətirdi ki, giriş sözü deməli oldum.

Elə sənətkarlar var ki, neçə ictimai quruluş, neçə "izm"lər dəyişsə də, onların ruhu da incimir, öz yerini, öz böyüklüyünü saxlayır, öyrənilir, sevilir. Məsələn: Nizami, Füzuli, Mirzə Fətəli, Mirzə Cəlil, Sabir, Hadig Belə sənətkarlardan biri də Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevdir.

Bir də feodal quruluşunun yüz illər davam etdiyi vaxtda bütöv qalmağa nə vardı kig Gəl yüz ilə yetən ictimai-siyasi dəyişiklik, inqilab, çevriliş, üsyan, qiyam, qətl, qırğın, savaşı görün, əsrə bərabər günlər keçirən qısa bir zamanda öz bütövlüyünü saxla, ləkəsiz yaşa görüm. Ə.Haqverdiyev məhz belə əsrə bərabər günlər görün, ad-sanla yaşayan sənətçilərimizdəndir.

Ə.Haqverdiyev dünya mədəniyyətini yaxşı bilirdi. Klassik, milli ənənə üzərində yetişmişdi, qabaqcıl realist-demokrat sənətçi idi. Yaradıcılığında romantik cizgilər, rəmzlər, lirik notlar da sezilir. Yada salaq: "Aydın şahidliyi", "Ata və oğul", "Şeyx Şəban", "Pəri cadu" və s.

Kiçik hekayə ustası, tarixi faciənin yaradıcılarından biri, pedaqoq, publisist, tərcüməçi, rejissor, dramaturq, dirijor, tədqiqatçı, sözün həqiqi mənasında əsil insan, şəxsiyyətg Budur, dünən də, bu gün də Ə.Haqqverdiyev bizim üçün.

Ə.Haqqverdiyevin ədəbi-tənqidi məqalələri demək olar ki, araşdırılmayıb. Burada elə məsələlər var ki, elə bil lap bu gün deyilib. O, hələ 62 il öncədən türk dili ilə bağlı mübahisələrə cavab kimi yazdığı bir məqaləsində qəti deyirdi ki, biz türkük, dilimiz də türk dilidir. Millətin qeyrətli ziyalıları ən ağır irtica dövründə belə bu məsələni doğru həll etmişdi. İndi "bəlkə də qaytardılar" əqidəli-lər bir də aranı qatır, düşmən dəyirmanına su tökürlər.

Ə.Haqqverdiyev siyasi həyatda da gərəkli məsələlərə toxunurdu. 1905-1907-ci illərdə Azərbaycandakı canlanmanın tez söndüyündən qayğılanan ədib yazırdı ki, "biz tez qızışır, cəmiyyətlər yaradır, nitqlər söyləyir, qəzetlər çıxarır, haray salırıq, tez də hər şeyi unuduruq, səsimiz çıxmır, işimiz görünmür. Hamımız dünən bir əqidədə, bu gün ayrı əqidədə oluruq". Bu sözlər günümüzlə necə səsləşir. İndi də yalançı "millət qəhrəmanları" üzde odlulovlu danışır, o yandan başqa iş görürlər.

Yeri gəlmişkən, Ə.Haqqverdiyevin əqidəsi ilə bağlı bir-iki söz: O, heç bir partiyanın üzvü deyildi. Ancaq millət üçün görülən xeyirxah işləri alqışlayırdı. Bunu da unutmaq olmaz ki, o, "Müsəvat"ın bitərəf cinahından Gürcüstan parlamentinə üzv seçilmişdi. Odur ki, sonralar bir məktubda seçkidə "Müsəvat"ın ona mane olması fikrinə zamanla bağlı obyektiv qiymət verməliyik. Hələ bunu demirik ki, Haqqverdiyevin belə məktubu "Qruziya" qəzetində çıxmayıb, indi də arxivindədir. Blkə bu sonradan özünü müdafiə üçündür.

Əslində "Müsəvat" da, AXC də Ə.Haqqverdiyevin yaradıcılığını və fəaliyyətini yüksək dəyərləndirib. Onu əvvəl Dağıstan, oranı denikinçilər tutandan sonra dağılmış Ermənistanla elçi göndərib. Sonralar Ə.Haqqverdiyev yazırdı ki, guya hökumətin xətti-hərəkətini bəyənmədiyinə görə geri qayıdıb. Əslində geri çağırılıb və bunun səbəbi baş nazir F.Xoyski ilə şəxsi münasibətidir. Bununla belə ona XİN-də iş verilib. Bütün bunlar hələ gərəyincə açıqlanmayıb, ancaq vacib məsələlərdir.

Ə.Haqqverdiyevin bir alim-tədqiqatçı kimi araşdırılması da çox şeylərə aydınlıq gətirərdi. Azərbaycanda sözü keçən ədəbiyyatçı-mütəxəssis, Rusiya EA-nın Ölkəşünaslıq bürosunun müxbir üzvü kimi tanınan ədibin "Əski və yeni ədəbiyyatımız", "heca vəznü", teatr, dil, molla-nəsrəddinçilər, füyuzatçılar, ümumiyyətlə ədəbiyyat və sənət məsələləri haqqındakı məqalə və çıxışları bu gün də dəyərlidir.

Onun ən çox sevdiyi və haqqında yazdığı sənətçi Mirzə Fətəli idi. Müəllif Mirzə Fətəlini ədəbiyyatımızda ən böyük sənətçi sayır və düz deyirdi ki, "gepoletlər, imtiyazlar, xaç və medallarla bəzənmiş paltarının altında od tutub alışmaqda olan bir ürək döyünməkdə idi". O, Mirzə Fətəlinin faciəsini də açırdı: əsərləri, amalı xalqına çatmırdı. Əlbəttə, o zaman, imperiya və irtica dövründə yazılan bu məqalələr qüsursuz da deyil. Məsələn, o, komediya Mirzə Fətəlinin bütün uğurlarını Molyer və Qoqolun adı ilə bağlayırdı. Guya Mirzə Fətəli "Təbriz vəkilləri"ndə* Qoqol, qalan komediyalarında Molyerdirdi". Və yaxud: guya Mirzə Fətəlinin cənazəsi ortada qalıb, Şeyxülislam axund Əhməd gəlib namaz qılmayıb. Cənazəni divanxana işçiləri götürüb. Bir neçə nəfər adama üç rubl verib onu qəbrə qoymağı razı salıblar. Sabir acından öldü, M.Fətəlini götürən olmadıg kimi fikirlər vulqar sosioloqizm havalarıdır. Nə Sabirə, nə Mirzə Fətəliyə, nə Haqqverdiyevə, nə başqa sənətçilərə yaraşır. Odur ki, Ə.Haqqverdiyev özü başqa bir məqaləsində (1927) bu fikiri bir az da yumşaldır: "Şeyxülislam məsciddən molla Hüseyni göndərdi" - deyir.

Bunu da deyim ki, mən 60-cı illərdə Tiflisdə oxuyanda Ortacalla və Şeytanbazar da tanıdığım bəzi qocalar, Gürcüstanın xalq artisti İbrahim İsfahanlı və b. söyləyirdilər ki, M.Fətəlini layiqincə dəfn edə bilməzlər, deyilənlər yalandır.

Bir şeyi də yada salaq ki, o zaman Tiflisdə Şeyxülislam Əlibəy Hüseynzadənin babası Şeyx Əhməd idi. A.Şaiqin atası Axund Mustafa Şeyxülislamın yardımçısı idi. Mirzə Fətəli ilə çox yaxın idilər. Mirzə Fətəli onlara gəlib gedirdi, dini kitabları onlardan alıb oxuyurdu. Demək istəyirəm ki, ola bilməzdi ki, axund Musta-

* "Mürafə vəkilləri" komediyası anılır.

fa qonşusu, tanışı Mirzə Fətəlinin dəfnində iştirak etməyəydi. Sadəcə bunlar yenidən öyrənilməli, dəyərləndirilməlidir.

Ə.Haqqverdiyev dünya teatr sənətini yaxşı bilirdi. Dostlarının çoxu, A.M.Şərifzadə, H.Ərəblinski, S.Ruhulla kimi sənət ustaları idi. Söz düşəndə "başımın tükü sanı teatroya baxmışam" deyirdi. O, həm də teatr tarixi tədqiqatçısı idig "Azərbaycanda teatro" məqaləsində teatrın kəndirbaz, sehribaz, meydan, küçə oyunları, şəbih, misteriyalardan gələn qaynaqlarını izləyir, onun yüksəliş yolunu işıqlandırır. "Teatrın qısa tarixi"ni hazırlamışdı. Bunun üçün 1916-cı ildə Moskvada oxuyan bacası oğlu Hüseyn Məmayevdən "Evripid teatri" kitabını göndərməyi xahiş edirdi.

Moskvada "Teatr i dramaturgiya" jurnalı üçün yazılan məqaləsi isə tədqiqat xarakterli olmaqla nöqsansız da deyildi.

a) guya Ə.Hüseynzadə, Ə.Kamal, X.Səbribəyzadə kimi ziyalılar Türkiyədən burada panislamizmi yaymaq üçün ezam olunurdu.

v) guya AXC dönəmində oynanılan "Azər-baycan" pyesi millətçilik yayırdı. Guya sovet dövründə hər şey düzəldi.

Əlbəttə, bunlar bizə tanışdı, zamanın bələsıdır. Ə.Haqqverdiyev yaradıcılığına kölgə salmır, ancaq artıq doğru yozum vaxtıdır.

Həyat və fəaliyyəti Gürcüstanla, daha doğrusu Tiflis və Borçalı ilə bağlı olan sənətçilərimizdən biri də Ə.Haqqverdiyevdir. Hələ 1890-dan Şuşadan buraya gəlib, Tiflis realni məktəbini bitirmişdi. Özü yazırdı: Günlərimin gözəlləri, cavanlığım Tiflisdə keçdiyindən o şəhərə mənim xüsusi məhəbbətim var".

1917-də Tiflis ruhani seminariyasına düzəlmək istəyirdi. Ancaq şəhərlər ittifaqının Qafqaz şöbəsinin "Xəbərələr"inə müdir gəldi. Tiflis İcraiyyə Komitəsinə üzv seçildi. Borçalı qəzasına komissar göndərildi. (Şulaverdə oturmaqla bütün Borçalı kəndlərini gəzirdi). 1918-ci ildə Borçalı qəzasından Gürcüstan parlamentinə seçildi (Ə.Qarayev, H.Həsənzadə, Ö.Faiqlə bərabər), nüfuzu daha da artdı. Borçalıda satqın qonşularla bizlər arasında asayiş yaratmaqda böyük iş gördü.

1967-ci ildə bir nəfər Borçalıdan bizə Ə.Haqqverdiyev haqda xatirələrini gətirmişdi. Mən də rəhmətlik Kamran müəllimə verdim. O zaman "Ə.Haqqverdiyev" kitabı üzərində işləyirdi. Hayıf

ki, istifadə etməyib. Orada bəzi həqiqətlər açılırdı. Ə.Haqverdiyev və edilən sui-qəsdən də danışılırdı. Bu əhvalat 1918-ci ildə Şulaverdən Saraçlıya gələndə yolda olub. Həmin ildə ermənilər 40 nəfər Arıxlı kəndlisini bazardan gələndə öldürmüşdülər. O yer indi də maşırıdı. Kitablarda isə bu sui-qəsdin guya Qızılhacılı kəndində olduğu göstərilir. Özü də guya yerli bəylər edib, özü də Nəriman Nərimanovun kəndində. Erməni fitnəsini özümüzə yamayırıq, maşallah. Nəriman Nərimanova da burada belə bir sui-qəsd edildiyi uydurulub. Bunlar hamısı köhnə havadır, düzəldilməlidir.

1932-ci ildə Ə.Haqverdiyevin ədəbi fəaliyyətinin 40 illiyini Borçalıda təntənə ilə keçirdilər. Tiflisdə böyük gecə keçirildi. Ədib özü yazırdı: "Qafqazda bir nəfər üçün belə yubiley keçirilməyib", Azərbaycan Xalq Komissarlığı isə bu yubileyi Borçalıda keçirildiyinə görə burada keçirməyi lazım bilməmişdi. Bu da ədibin xətrinə gəlmişdi.

Ə.Haqverdiyev həmişə Borçalıda, Tiflisdə olmağı arzulayırdı. 1916-cı ildə Əziz Şərifə yazırdı: "Tiflisə köçmək barədə ciddi düşünürəm". 1917-ci ildə isə məktubunda oxuyuruq: "Çox istərdim ki, yanvarda bir həftəlik Tiflisə gəlirəm". 1931-ci ildə isə deyir: "Təqəüd məsələsi baş tutsa Tiflisə köçüb orada yaşamaq niyyətim var". Ömür vəfa vermədi, Ə.Haqverdiyev 1933-cü ildə dünyasını dəyişdi. Ancaq həmişəlik dünyamızda yaşadı.

Ə.Haqverdiyevin çoxşaxəli həyat və yaradıcılığı, fəaliyyəti haqqında çox söhbət açmaq olar. Buna indiki günümüzdə daha ehtiyac var. Ona görə də sayımlı dramaturq, nasir, publisist, etnoqrafçı, tərcüməçi, elm, maarif, mədəniyyət xadimi Ə.Haqverdiyevin dünyaya gəlməsinin 125 illiyinə həsr olunan elmi sessiyanı açıq elan edirəm.

"FÜYUZAT" - 90" ELMİ SESSİYASINDA

Axır ki, 70 ildə "Füyuzat" jurnalı və onun nəşirləri belə araşdırılır, qiymətləndirilir. Bunun üçün əsl əzmkarlıq və cəfakəşlik göstərən bu günkü tədqiqatçılarımıza sağ olun deyirik.

Şamil Qurbanovun "Cəmaləddin Əfqani və Türk dünyası", Ofelya Bayramovanın Ə.Hüseynzadə əsərlərinin kamil nəşri, İ.Vəliyevin "Azərbaycan ədəbiyyatında insan konsepsiyası", Ədəbiyyat İnstitutunda, bizim şöbədə hazırlanan "AXC" dövrü ədəbiyyatı, eləcə də bu gün təqdimatına yığışdıığımız "Füyuzat" ədəbi məktəbi" fundamental kitabı son illərimizin uğurlarındandır. Xüsusilə "Füyuzat" ədəbi məktəbi" əsəri ədəbiyyatşünaslıq elmi-mizdə böyük hadisədir, Ə.Hüseynzadəyə, 70 il söylənən, yozulan "Füyuzat" jurnalına bir abidədir.

Elmi sessiyaya gəldikdə isə o, əsl yüksək elmi səviyyədə keçdi. Məruzəçilər "Füyuzat"la və görkəmli filosof, mühərir Ə.Hüseynzadə ilə bağlı çeşidli və gərəkli problemləri məharətlə incələdilər. Bir məsələni də açıqlamaq istəyirəm. Biz istəyirdik ki, "Füyuzat"ın 90 illiyi ölkə səviyyəsində keçirilsin. Hələ ilin əvvəlindən biz müdriyyətə məlumat hazırladıq, verdik. Haqq üçün Yaşar müəllim də prezident aparatına iki dəfə məktub yazdı. Nə yazıq ki, heç birinə cavab vermədilər. Görünür, hələ də yuxarılarda Şura havası ilə yaşayanlar var. Bir şerimdə dediyim kimi:

Hərənin öz işi, yeri, obası,
Arada vəzifə, masa davası;
Hələ başlardadı Şura havası,
Allahım, bir yol aç sən bu millətə.

Y.Qarayev türkiyəli həmkarlarımızla da danışdı ki, bəlkə birlikdə bu tədbiri keçirək. Bu da baş tutmadı. Nə yaxşı ki, sessiya belə gözəl keçdi. Daha bir məsələni də açıqlayım ki, Ü.Hacıbəyli demişkən, "həqiqət hasil olsun". Mən sentyabrda mütəxəssislərlə söhbət etdim, bu sessiya üçün mövzular istədim. Sağ olsunlar, 9 nəfər mövzu verdi. Bu siyahı ilə Yaşarın da yanına gəldim, dedim, bunlardan 3-4-nü seçmək lazımdır, necə edək. Dedi: sən elə mövzuları oxu, məruzəçiləri yox. mən oxudum, o seçdi. Dedim axı, bunu biz hazırlayırıq, amma şöbəmizdən məruzəçi düşmədi, dedi, yaxşı, Şamili də sal, bax belə oldu. Elə mən də məruzə etmək istəyirdim. Amma fərq etmən, həmkarlarımız bizim ürəyimizdən gələn sözləri gözəl dedilər. Bir daha sağ olun, deyirəm. 1997.

TÜRKİYƏ SƏFİRİ QƏDRİ ECVET TEZCANLA GÖRÜŞDƏ

Türkiyə böyük elçisi Qədri Ecvet cənablarına təşəkkür edirəm ki, belə çətin zamanda vaxt tıpi biziylə görüşür. Bu həm Azərbaycanın və Türkiyənin bir millət, iki dövlət olmasından, həm də Qədri Ecvet cənablarının ədəbiyyat və mədəniyyətimizə sevgisindən irəli gəlir. Sağ olsun!

Biz Güneydən, Quzeydən, Batıdan, Doğudan düşmən əhatəsindəyik. Belə bir durumda hər baxımdan qardaş Türkiyəyə ehtiyacımız var. Yəni, türk dövlətlərinin gələcəyi türk xalqlarının birliyindən asılıdır. Bu işdə ədəbiyyat və mədəniyyətin ayrıca yeri var. Bu baxımdan Sizin məhz bu İnstitutla gəlişiniz çox önəmlidir, bundan çox mutluyuq.

Bu günlərdə biz AXC-nin 80 illiyini bayram etdik. Kitab da çap etdirdik. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında o dövrdə ədəbi-mədəni əlaqələri yada salanda qürur duyuruq. Çünki əlaqələrimizin ən zəngin dövrü məhz AXC dönməsinə düşür. AXC-nin ideoloqları Türkiyə, türk dünyası və türklüklə bağlı idi. Türkiyə ilə sıx ilgilər saxlayırdılar. Türkiyə AXC-yə əsl dayaq idi. AXC-ni birinci Türkiyə tanımışdı. Azərbaycanın rus və daşnak-erməni işğalçılarından təmizlənməsində Nuru paşanın başçılığı ilə gələn Türkiyə ordu hissələri qəhrəmanlıq göstərmişdi. Bu gün burada şəhid olanların məzarları üstə abidə qoymalıyıq. AXC dönməsində yardım üçün Türkiyədən çoxlu ədəbiyyat xadimləri, şairlər gəlirdi, görüşlər, gecələr keçirilirdi. Azərbaycan istiqlalı mövzusunda əsərlər yazırdılar. M.Ə.Yurdaql, Arif Ürfan Qarosman, Rövşən Əşrəf, Feyzulla Sacid və b. Azərbaycan şairləri kimi sevilirdilər, bu mühtilə bağlı idilər. Biz belə gələnləri bərpa etməliyik. Hətta N.Kamal M.Hadini, Ə.Hamid H.Cavidi, M.Ə.Yurdaql Ə.Cavadı "ədəbi oğulluğa" götürmüşdülər. Bu, bir örnək idi. Azərbaycan, Türkiyə ilə bir can idi, bir nəfəs alırdı. Şəxsən mən bu gün də o birliyi, o canlanmanı görmək istərdim. İran gözümün qarşısında neçə qəzet və dərgi maliyyələşdirir, himayə edir, cəmiyyət və qurumlar yaradır, pul tökür, antitürk, antiazərbaycan təbliğatı aparır, kökümüzü baltalayır, aramızdakı dönükləri də

yoldan çıxarır. Biz, daha doğrusu Siz heç bir əks tədbir görmürsünüz, görmürük. Məncə, Sizin yardımınızla biz də belə qəzet və dərgilər çıxara bilər, onlara da vaxtında cavab verə bilərik. Sonra da gec olur. Bu, həm də birliyimizə xidmət edər.

İndi Azərbaycan elmi ağır dövrünü yaşayır. Akademiyada alimlərin yarından çoxu dağılıb gedib. Ədəbiyyat və mədəniyyətimizə də zərbə dəyir. Axı, bu bizim ümumi sərvətimizdir və ona yardımçı olmaq Sizə də aiddir. Siz bu 180 nəfərlik İnstitutu himayə edər, bəzi problemləri maliyyələşdirə bilərsiniz. Heç olmasa bəzi mövzularda kontraktlar da yapa bilərik. Çünki geriye yolumuz yoxdur Biz Türkiyə alimləri ilə birlikdə "Türk xalqları ədəbiyyatı" yaza bilər, antologiya və müntəxəbatlar hazırlaya bilərik. Yalnız maliyyə, yeni sözlə desək sponsor gərəkdir. İndi elə olub ki, tək-tək adamlar, heç mütəxəssis olmayanlar orda-burda alayarımcıq, naqis kitablar buraxdırırlar. Bizcə bu iş bir qurumda koordinasiya edilməlidir. Türk xalqlarının tarixi, ədəbiyyat və mədəniyyəti ilə bağlı olan əsərlərg.

Məsələn, mən arzu edərdim ki, Türkiyə və Azərbaycanda ədəbiyyat araşdırmaları qurumları sıx əlaqədə olsun. Şəxsən mən XIX-XX əsrlər Azərbaycan Ədəbiyyatı bölümünün başkanı kimi, planlarımızı Türkiyədə eyni, oxşar bölümün planları ilə əlaqəli hazırlamaq istərdim. Görünür, bizim tez-tez getməyə imkanımız, onların vaxtı yoxdur. Arada xalqlarımız, elmimiz itirir.

Eşitdim ki, İstanbulda Xəlil Rza adına caddə var - doğrudursa - çox gözəl. Ancaq, indiyə qədər Məmməd Əmin Rəsulzadənin adı anılmamasından çox qayğılandım. Mən evimizin qarşısından keçən Atatürk caddəsi, xayabanı ilə öyünürəm, Rəsulzadəni də İstanbulda belə görmək istəyirəm. Atatürk - Rəsulzadə qoşa olmalıdır.

Nəysə, söz çoxdur, qalanını gələn dəfəg Sağ olun, təşəkkürlər...

1999.

"QAFQAZ" UNİVERSİTETİNİN EYİTİMLƏ
(TƏHSİLLƏ) BAĞLI KEÇİRDİYİ
KONFRANSDA

Mən "Qafqaz" Universitetinə filoloji fakültədə aparacağım dərslərimi bilmək üçün gilmışdim, bu toplantıya qatıldım. Çox qayğılandım ki, yayı Türkiyədə keçirdiyimdən bu toplantıdan xəbərsiz qalmışam. Öncədən bilsəydim, mən də məruzə edərdim. Çünki bu toplantı elə bir problemə həsr olunub ki, hamımızı düşündürür. Türk dünyası, türklərin tarixi, gələcəyi, siyasi-sosial, kultur həyatı hamımızın taleyidir, problemidir.

İki yüz ildən çox rus imperiyası türk dünyasını, türk xalqlarını parçalayıb, bir-birimizə həsrət qalmış. Bizi ayıraraq, parçalayıb eritmək istəyiblər. Bu amaçları puça çıxıb. Artıq türk xalqları oyanıb. İ.Qaspralı, Ə.Hüseynzadə, Z.Göyalt, Akçuroğlu kimi türk öndərlərinin böyük amalı, amacı həyata keçməkdədir. Nə yazıq ki, hələ də Orta Asiyada türklüyü, doğma dilinin türk olduğunu hamı anlamır. Elə Qafqazda da bu işdə yüzilimizin başlanğıcında da, bu gün də Türkiyə örnək olmalıdır.

Doğudan Batıya, Güneydən Quzeyə türklər şöhrətləndiyi halda bu gün biz öz birliyimizi qura bilmirik. İndi kim qoymur? İndi nə bəkləyirik? Əgər biz indiyə qədər türk dünyasının birliyinə, türk dövlətlərinin, onların siyasi-sosial və kultur ilgilərinin yüksəlişinə nail ola bilmiriksə, deməli, suç özümüzdədir. Bu dövlətlərdə, öncə də Türkiyədə eyitim işi bax bu məsələlərə yönəlməlidir. Bizcə, bir millət, çox dövlət olan türk ölkələrində eyitim məsələləri bir sistemdə olmalıdır. Əgər Orta Asiyadan gələn Türkiyədə, Azərbaycanda sərbəst qonuşa, anlaşıb bilmirsə, ümumi əlifbamız bərpa olunmursa, bu göstərir ki, bizim ortaq dil ehtiyacımız var. Bunu yüzilimizin əvvəllərində bizim böyük yazarlarımız, alimlərimiz qaldırıblar. 1926-cı ildə Bakıda bu məsələlərlə bağlı Türkoloji qurultay da çağırılıb. Bədnam şura hökuməti sonralar nəinki bunların qarşısını alıb, hətta qapı-pəncərələri də bağlayıb ki, türk xalqları bir-birindən tam uzaqlaşsın. Brejnev o zamanlar "Qazaxıstanda yeni millət yaranır" deyəndə elə qazax

türklərinin ruslaşmasına işarə vururdu. Ancaq bu arzuları da göz-lərində qaldı.

Mənə elə gəlir ki, böyük dövlətçilik tarixi və təcrübəsi olan Türkiyə birdəfəlik təşəbbüsü ələ almalı, türk xalqlarının dirçəl-məsinə yardımçı olmalıdır. Çünki bu xalqlar çox acılar görüb, fa-ciələr yaşayıb, bu gün də "rus tələsi"ndən çıxıb bilmir. Elə ipək yolu da, petrol da bu işini xeyrinə yönəlməlidir. Azərbaycan əra-zicə Türk dünyasının mərkəzidir. Azərbaycanda əmin-amanlıq ol-masa, torpaqlarımız rus, erməni işğalından qurtarmasa, Qarabağ düşmənlərdən təmizlənməsə nə yüksəlişimiz, nə birliyimiz, nə də gərəkli eyitimimiz olacaq. Axır ki, Türkiyə son sözünü demə-lidir. Türk dünyasının nicatı onun birliyinə bağlıdır.

25.08.2000.

20 YANVAR FACİƏSİ HAQQINDA TƏDBİRDƏ

20 yanvar - o qanlı-qadalı gecə, qara günlər Azərbaycan tari-xinə qızıl hərflərlə yazıldı və həmişəlik tariximizin qəhrəmanlıq səhifəsi kimi qalacaq. Şəhidlərimiz xalqımızı, vətənimizi ucaldı. İstiqlalımızı şərfələndirdilər. Azərbaycan xalqı bir gecədə dünya-nın gözündə bir əsr böyüdü.

Bizim şəhidlər azadlıq yolunda bilə-bilə qurban getdilər. Adi şey deyildi bu, hünər idi, əsil qəhrəmanlıq idi, cəsarət idi. Onlar Azərbaycanın gələcəyi, istiqlalı yolunda şəhid olmaqla, həm də xalqı, milləti birləşdirdilər. Hamı meydanlara, küçələrə axışdı. Hər ailə o bir gecəni bir il kimi yaşadı. O gecəni səhərə diri gözlü açdıq. Yaralılara yardımçı olduq, qan verdik, can verdik. Nə yazıq ki, bu birliyi parçaladılar, xalqın ruhunu öldürdülər. Oğlum bütün gecəni "Gənclik" metrosu həndəvərində yaralılarla oldu, onlara su daşdı. Yəni, o günləri bütün millət birlikdə yaşadı.

Bəzən deyirlər ki, 20 yanvar qırğını olmaya da bilərdi. Bəli, olmaya bilərdi, rus faşistlərində haqq, ədalət, vicdan olsaydı. Bal-tıqanı ölkələrdə, Gürcüstanda necə? Əlbəttə, bu gün bunları de-mək asandır. Tarixə konkret dövrün işığında qiymət verilməli, güzgü tutulmalıdır.

Kreml imperiyanın tükənən ömrünü uzatmaq xətrinə başqa xalqlara görk üçün qan tökməli idi. Bunun üçün ən münasibi də elə Azərbaycan idi. Axı, biz qafqazlıyıq, azərbaycanlıyıq, türkkük, müsəlmanlıq. Ona görə də düşmənləri Moskvada qoyub, öz aramızda düşmən ovuna çıxmaq xalqa təhqirdi. Düşmən qorbaçovlar, primakovlar, yazovlar, bakatinlər və başqalarıdır. Çox qayğılandıq ki, başda oturanlarımız MM-də Primakovun cinayətkarlar siyahısına salınmasına belə imkan vermədilər, onu himayə etdilər.

20 yanvar olayından siyasi vasitə kimi faydalanmaq da şəhidlərimizin adına yaraşmaz. Bu, həm də tariximizin şanlı səhifəsini ləkələmək, xalqımızın qeyrətinə, mübarizəsinə xəyanətdir. Düz deyirlər ki, hadisələrin həqiqi qiymətini vermək üçün zaman gərəkdir. Nə qədər ki, 20 yanvar qırğınının cinayətkarları, onların gölgəsində dolananlar sağdır, bu hadisələrə aydın güzgü tutulmayacaq. Hər halda, necə olsa da, biz bu hadisədən həmişə tariximizin şanlı səhifəsi kimi danışmalıyıq. Çünki cinayətkar da bəllidir - rus imperiyası və onun baş quldurları da, zərər çəkən də, əzilən də. Bizim suçumuz odur ki, 200 ildən çox bizə hiyləgərliklə qarşıdaş deyən, əslində qana susayan rus faşistlərinə inandıq, bizi belə qıracaqlarına inanmadıq. Mübarizənin ən son mərhələsini seçdik. Əslində bu da suç deyil, ölüm-dirim mübarizəsidir. Bunu da deyək ki, azadlıq da qansız qazanılmır. Qanın az-çoxluğunu da ölçməzlər. Bu gün biz şəhidlərimizlə öyünürük, fəxr edirik, istiqlal yolunda onlar bizim ilk bələdçilərimizdir, bu gün də bizimlə yaşayırlar, sabah da yaşayacaqlar. Gəlin onların ruhuna, adına layiq düşünək, danışaq, çalışaq, yaşayaq.

2000.

AZƏRBAYCAN-TÜRK ARAŞDIRMALAR MƏRKƏZİNİN YARADILMASI TOPLANTISINDA

Axır ki, 70 ildən sonra belə bir mötəbər məclis baş tutdu və buna çox şadam. Bu münasibətlə sizləri də alqışlayıram, bu işin təşəbbüsçülərini də.

Rusiya imperiyasında bir neçə kiçik türk xalqları türk dünyasından təcrid şəkildə boğulub, sıxılıb, əriyib. Mən inanıram ki,

biz Türk dünyası Araşdırma Mərkəzi yaratsaq, burada iş apara bil-sək, həmin xalqlar da diksinər, oyanar, özünə gələr. Bu tədbir bu baxımdan da əhəmiyyətlidir. Türk Dünyası Araşdırma Mərkəzi yaratmaq, türkoloji qurultayı ənənə halına salmaq Ziya Göyöl, Mustafa Atatürk, Məmmədəmin Rəsulzadə, Ə.Hüseynzadə, Cəfəroğlu, Köprülü, Ə.Ağaoğlu kimi öndərlərimizin ruhuna hörmətdir, onların amalını, əməlini yaşatmaqdır. Nəhayət, bütün bunlar dünya türk xalqlarının birliyi, yaşaması, möhkəmlənməsi, özünü tanıtməsi deməkdir. Bu yolda özünü qanan, keçmişini, gələcəyini anan hər bir türk əlindən gələni əsirgəməməlidir.

Biz elə fikirdəyik ki, Azərbaycanda türk xalqlarının Araşdırma Mərkəzi bir İnstitutda yox, yalnız Akademiya kimi nüfuzlu elmi müəssisədə yarana bilər. Çünki bu ad, şöhrət üçün adi təşkilat deyil. Elmin bütün sahələri üzrə araşdırmalar aparacaq bir müəssisə olmalıdır. Onu da yalnız Akademiya təşkil edə bilər. Ancaq ölkəmizin bütün işbilən adamları burada çalışa bilər.

Professor Tofiq Hacıyev və professor, türkoloq Kamil Nərimanoğluna böyük hörmətim var. Bu günlərdə onlar da belə bir təşkilat yaradıblar. Bizcə o daha yaşarı olacaq. Gəlin gücümüzü birləşdirək, türk dünyasına xidmət edək.

2000.

ABDULLA ŞAIQIN ABİDƏSİNİN AÇILIŞINDA

Bu gün maarif və məktəb bayramıdır. Müəllim və tələbə bayramıdır, qədir-qiyət günüdür. Azərbaycan ədəbiyyatının, pedaqoji fikrinin, maarif və məktəb işinin inkişafında əvəzsiz xidməti olan, romantik şair, nasir, dramaturq, tərcüməçi, alim, pedaqoq, ədəbiyyat, maarif və mədəniyyət xidməti Abdulla Şaiqin abidəsinin açılışı günüdür. Bu, qədirbilənlikdir, sənətə, sənətçiyə, xalq müəlliminə, ustada hörmət-izzətdir. Doğrudan da, A.Şaiq sözün həqiqi mənasında xalq müəllimi, xalq elçisi, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının yaradıcılarından biri, uşaq teatrının banisi, AXC dönəmində məktəblərin milliləşdirilməsinə, ana dilinin öz hüququnu almasına çalışan bir pedaqoqdur. "Şaiq nümunə məktəbi" o za-

man adnan idi. Biz təklif edirik ki, elə bu məktəb dövlət qərarı ilə "Şaiq nümunə məktəbi" adlansın.

A.Şaiq hər zaman balaların sevimlisidir. O zamanlar A.Şaiqə böyüklər "Mirzə", kiçiklər "Şaiq baba" deyirdilər. İndi o hamımızın "Şaiq baba"sıdır. Gələcək nəsil də onu beləcə sevecək. Odur ki, hələ 1923-cü ildə pedaqoji fəaliyyətinin 20 illiyi bayramında Azərbaycan ziyalıları haqlı deyirdi ki, "Əgər Şaiq olmasaydı milli dərsliklərimiz yox idi", "Şaiq nümunədir bir mələkə".

1918-1920-ci illərdə AXC-ni alqışlayan, öz şerlərində tərənnüm edən, milli sənətçilərdən biri A.Şaiq olub. Onun bu illərdə "Vətənin yanıq səsi", "Arazdan Turana", "Ədəmi-Mərkəziyyət Musavata ithaf" şerlərində milli azadlıq, müstəqillik, istiqlal, azərbaycançılıq, türk birliyi məsələləri ilhamla qələmə alınır. Şura dövründə də A.Şaiq qeyrətli Azərbaycan türkü, xalq müəllimi, xalq elçisi, ağsaqqal sənətçi, pedaqoq kimi var gücü ilə vətənə xidmət edirdi. A.Şaiq dünən də yaşayırdı, bu gün də yaşayır. Onu yaşadan sizlərsiniz, əziz yurddaşlar, müəllimlər, şagirdlər!

16.03.1999.

BORÇALI ZİYALILARININ TOPLANTISINDA

Mən keçən toplantıda da dedim: Borçalı gənclərinin bir araya gəlib, özündən əvvəlki nəslin yarımçıq qoyduğu işləri canlandırmağa davam etmək təşəbbüsünü yalnız alqışlamaq olar. Buna qısqançlıqla yanaşanlar çox yanılır. Həm də çox qayğılanıram ki, bir ilə yaxındır "Sabah" Borçalı gənclər təşkilatını təsis etmişik, hələ Borçalı üçün bizim də, bu təşkilatın da elə bir yadda qalan gərəkli işini görməmişik. Əlbəttə, seçkilərlə bağlı Borçalı kəndlərində söhbətlər aparmaq üçün yaşlı nəslə də cəlb etmək istədilər. Ancaq sonda yenə özləri fəallıq göstərdilər. Xüsusilə Kamranın özü. Mənim Bolus üzrə kəndlərdə gedən işlərdən xəbərim var. Amma nə yazıq ki, elə bu rayonda istədiyimiz nəticə alınmadı. Əlbəttə, burada biz nəslin də günahı var, gərək bizlər də bu işə qoşulaydıq. Hər halda "Sabah" təşkilatının bu yöndəki işini qiymətləndir-

mək gərək. Ancaq bunu da unutmayaq ki, bizim əsas vəzifəmiz borçalılara maddi də olmasa, mədəni-mənəvi yardım göstərməkdir. Bunu nə biz nəsil, nə də gənclər edə bilər. Bunun üçün maddi baza da gərəkdir. Borçalı iş adamları, imkanlılar, lap bizlərdən xəbərsiz, öncə özünüz yığışın məsləhətləşin, danışın, qonuşun. Nə etmək olar. Belə işlərə yardımçı olmaq gərək:

- mən demişəm ki, məsələn, Saraçlı kimi böyük kəndin məscidini 30-cu illərdə klub ediblər, indiyə kimi də burada məscid yoxdur.

- heç olmasa həftədə bir dəfə böyük kəndlərə mətbuat, qəzet göndərmək;

- məktəblərdə durum çox ağırdır: onlara proqram, dərslik, xəritə və dəftər, qələm və b. ləvazimatlar çatdırmaq olar. Lap bədii ədəbiyyat;

- görkəmli ziyalılarımızın, şairlərimizin Borçalıda yubileyini, görüşünü, şer gecələrini təşkil etmək olar.

Azərb. EA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu Azərbaycan folklorunun simpoziumunu keçirməyi nəzərdə tutur. Birinci simpozium Lənkəran, Masallı, Lerik zonasında oldu. İkincisini Şəki, Qax, Zaqatala, üçüncüsünü Təbrizdə keçirmək nəzərdə tutulmuşdu. Mən təkid etdim, boyun oldum, ikincisini Borçalıya saldırdım. Dedim, gəlin öncə Qarabağ, Dərbənd, Borçalı və Güney Azərbaycanda folkloru öyrənək, Şəki, Şirvan və s. qaçmır. Amma onlar unudulur, sağ olsunlar, razılaşırdılar. Amma, bu işi axıra çatdırıbilmədilər. Çünki, bunun üçün Gürcüstan hökuməti ilə razılaşma və bizim birləşməyimiz lazımdır. Düzdür, Şəmkirdən Aslan müəllim də kömək edəcəkdi. Amma gərək biz də ehtiyatlı gedəydik. Bax maddi imkansızlıqdan belə böyük bir tədbir baş tutmadı. Azərbaycan və Gürcüstan hökumətləri də bu tədbirə yardımçı olacaqdılar. Mümkün olsa, bu işi 2001-ci ildə də keçirmək olar. Ümumiyyətlə, mən istəyirəm ki, gəncləri belə başlı-başına buraxmayaq, onlara arxa olaq. Yəni, Borçalı məsələsində gərək ziyalılar da, iş adamları da, gənclər də birləşsin. "Borçalı" cəmiyyəti bu işi koordinasiya etsin, əlaqələndirsin.

Düzdür, Azərbaycan-Gürcüstan Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti adlı bizə müxalifət kimi bir cəmiyyət də düzəlib. Guya biz mü-

xalifət, onlar iqtidar yönlüdür. Hətta bir neçə dəfə məni oraya dəvət ediblər, getmişəm. Amma ora da elə bizim günümüzdədir. Borçalı məsələsində müxalifət, iqtidar ola bilməz. Hamı çəkici bir nöqtəyə vurmalıdır. Mən onlara da dedim, işləmək istəyirsiniz, "Borçalı" cəmiyyətimiz var, gəlin birlikdə işləyək. Nəysə, deməyə söz çoxdur, hələ siyasi dərdlərimizi demirik, Bolus üzrə 30-a yaxın kəndin adının bərpasına kim çalışmalıdır? Bəlkə oradakılar bir az da çəkinir, çox təkid etmir. İndiyə kimi hansı birimiz, ya da təşkilatımız Azərbaycan və Gürcüstan hökumətlərinə rəsmi, kollektiv müraciət etmişik, neyləmişik? Ermənistanda da, Qarabağda da belə başladı, axırını da gördük. Amandır, gəlin bu məsələni qəti şəkildə qaldıraq, şəxsən Şevernadzeyə, Gürcüstan parlamentinə, Bolus perefektliyinə və b. müvafiq yerlərə müraciət qəbul edək, göndərək, mətbuata verək. Yoxsa bu işdə də unutqanlıq mərəzi başlayır. Bizi beləcə hər dərdə alışıdırırlar.

Mən təklif edirəm ki, bütün burada iştirak edənlərin adından E.Şevernadze cənablarına, Gürcüstan parlamentinə müraciət qəbul edək. Bu məsələ tez-gec həll olunmalıdır. Gəlin düşünək, gəlin işləyək.

2000.

BORÇALI FOLKLOR MÜHİTİNƏ BAXIŞ (Lənkəran folklor konfransı münasibətilə)

Bu günlər ədəbi-mədəni həyatımızda, ictimai fikrimizdə unudulmaz bir olay-hadisə kimi yadda qalacaq. Şəxsən mənim üçün bu ikiqat sevinclidir. Öncə onu deyim ki, indiyə qədər Sibirdən, Orta Asiyadan Kiçik Asiyaya qədər çox yerdə olsam da, yurdu-muzun bu gözəl guşəsində - Lənkəranda olmamışdım. İkincisi isə mən uşaqlıqdan folklorla bağliyam. Mahnılarla, nağıllarla böyümüşəm. Sayımlı-seçimli ozanımız Aşıq Hüseynin sazı, sözü ilə köklənmişəm. Bu gün də ixtisasım klassik ədəbiyyat olsa da, arasına folklorla, daha doğrusu Borçalı folkloru ilə məşğul oluram. Hətta professor Mürsəl Həkimov, İsrafil Abbasov, Məhərrəm Qasımlı və b. folklorçular məni də hərdən öz folklorla bağli dissertasiya müzakirələrinə, məclislərinə dəvət edirlər. Onlara da, bu

məclisi belə yüksək səviyyədə keçirən yoldaşlara da çox sağ olun deyirəm.

Borçalının, onun ədəbiyyat və mədəniyyətinin, öncə də folklorunun öyrənilməsi birinci, mənəvi, vətəndaşlıq borcumuzdur. Mən həmişə deyirəm, toplama işini öncə Borçalı, Dərbənd, Qarabağ, Göyçə kimi yurdlarımızda aparmaq gərəkdir. Çünki biri əldən getdi, biri tapdaq altındadır. Ancaq istədiyimiz kimi bacarmadıq. Bu gün də mən hər məclisdə, hər yazımda haray çəkirəm. Borçalını öyrənmək lazımdır, sabaha arxayın olmaq olmaz. Hec olmasa ona görə ki, budur, indiki kimi, gedib-gəlmək, gəzmək çətinləşir, qocalar, ağbirçəklər əldən gedir. Cavanlarda isə "qaymaq yox, ayran" qalır.

Bu işə hər bölgədə yalnız yerli hakimiyyət, icra başçısı rəvac verə bilər. Məncə bunu qeyri-rəsmi şəkildə, bu cür planlaşdırmaq olar. Məsələn, bu gün Borçalıda, eləcə də Tiflisin özündə soydaşlarımızın mədəni-maarif işinə, maddi durumuna Şəmkir icra başçısı, dostumuz Aslan Aslanov cənabları böyük yardım göstərir. Mən təklif edirəm ki, belə bir konfransı Aslan bəyin təşkilatçılığı ilə Borçalıda da keçirək. Bu işin bəzi çətinliklərini də öz öhdəmə götürürəm. Təvazökarlıqdan uzaq olsa da, yeri gəlib deyirəm, bilənlər bilir ki, Borçalının hər baxımdan öyrənilməsi, hətta soydaşlarımızın orada qayım-qədim olması üçün hər şey etmişəm. Ən çətin durumda, dar gündə onlarla olmuşam, az-çox ədəbiyyatının və folklorunun araşdırılması ilə məşğul olmuşam. Bu obanın ədəbiyyatını üç dövrə bölmüşəm: XIX yüzilə qədər (bu, əsasən, folklorudur), XIX yüzildən XX yüzilin əvvəllərinə qədər və son illər. İnstitutumuzda "Borçalı ədəbi mühiti" adlı elmi sessiya da təşkil etmişəm. Borçalı folkloru ilə məşğul olan aspirant və dissertantlarımız olub, yenə olacaq. İndi Borçalıda bu problemlərlə məşğul olan professor V.Hacılar, Ş.Məmmədli və b. mütəxəssislərimiz var. Onların toplama və araşdırmaları alqışlanmalıdır. Onların namizədlik və doktorluq dissertasiyaları da bu mahalla bağlıdır.

Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda nəşrə başlanan "Azərbaycan folklor antologiyası" silsiləsindən ikinci kitabı da Valeh hazırlayıb, kitab Borçalı folklorundan ibarətdir. Bu, böyük zəhmətə başa gəlib. Mən şahidiyəm ki, o, Borçalını el-el, oba-oba

gəzib, qocaları, qarıları danışıdırıb, yazıb, lentə köçürüb. Valeh iki qovluq folklor materialı gətirmişdi, biz onun birini hazırlayıb verdik. Hələ Borçalı folkloru öz toplayıcılarını, araşdırıcılarını göz-ləyir.

Borçalıdakı "Cahangir dastanı" heç yerdə yoxdur və onun neçə variantı var. 1989-cu ildə çıxan "Dan ulduzu" toplusuna yazıçı, jurnalist dostumuz Ə.İsmayılbəyli "El boxçasından" silsiləsindən 35-dən çox el şairi və aşığının şerini verib. Müşfiq Çobanlı isə 18 el şairi, aşıqdan, 35 şairdən, 12 yazıçıdan əsər nümunələri verib. Bunları deməkdə yenə məqsədim mütəxəssislərimizi o tərəflərə həvəsləndirməkdir və bu işdə mən də sizinləyəm.

"XƏZƏR" UNİVERSİTETİNİN KEÇİRDİYİ "ULU BORÇALI" KİTABININ TƏQDİMATINDA

Hamlet müəllimə təşəkkürlərimi bildirirəm ki, belə xeyirxah işlərlə, xeyirli əməllərlə məşğuldur. Son zamanlar onun elm və mədəniyyət yönümündəki təşəbbüs və xidmətlərindən məmnun və xoşhalıq. Onun Qarayazıda babası ilə bağlı keçirdiyi tədbir də ictimai mənə daşıyır. Xidmət-xidmətdir.

Borçalı ilə bağlı tədbirlərə isə bizim çox böyük ehtiyacımız var. Borçalı bu gün ziyalılara çox ehtiyac duyur. Mən hər zaman deyirəm. Qamsaxurdiya vaxtında Borçalı türklərini zorakılıqla qovurdularsa, bu gün incə siyasətlə sıxışdırırlar. Ona görə də bu gün Borçalı qayğıları ilə daha çox yaşamalırıq. Bizim cəmiyyəti canlandırmaq, qəzet çıxartmaq, ziyalıları birləşdirmək arzumuz da bununla bağlıdır. Gördüyünüz kimi, "Ulu Borçalı" kitabı ulu Borçalıya xidmətin, onu sevməyin bariz nümunəsidir. Məmməd Sarvan bu kitab üzərində iyirmi ildən çox çalışıb, burada tarix də var, ədəbiyyat da var, yaralarımız da var, dərdi-sərimiz də, bu günümüz də, ziyalılarımız da, əmək adamlarımız da, ağbirçək də, ağsaqqal da, xalq da, mahal da.

Bu kitab hər bir Borçalı ziyalısının masa üstü kitabı olmalıdır. Xarici qonaqlarımıza bağışlamalı, uşaqlarımıza oxutmalıyıq.

Bu kitab bütün borçalıların ata vəsiyyəti, ana kitabı, yurd harayı olmalıdır. Dağ Borçalını da, Bağ Borçalını da, Aran Borçalını da oba-oba, yurd-yurd buradan öyrənməliyik. Bu kitab Borçalı sultanlığının, Borçalı mahalının ədəbi-tarixi-sosial panoramasıdır, ilk yığcam elmi-bədii tərcümeyi-halıdır.

Mən də kitabı böyük maraqla oxudum, böyük işdir, böyük hədiyyədir.

Əlbəttə, burada çatışmazlıqlar çoxdur. Mən bu deyilənlərdən də çox qeyd demişəm. İş olmayan yerdə səhv olmaz. Amma böyük işlərdə səhvləri yox, uğurları qabardılar. Mən istəyirəm ki, bu kitaba böyük ürəklə, Borçalıya məhəbbətlə yanaşaq. Ola bilsin, özümüzü burada tam görməyə, Borçalını ki, görürük, bu bizə bəsdir.

Bir məsələni də bildirmək istəyirəm. Çox sevinirəm ki, belə bir kitabı məhz Məmməd hazırlayıb. Çünki mən ona 3-cü sinifdə dərs demişəm, onu orta səviyyədən əlaçılar sırasına çəkmişəm. Bu kitab da onun bəhrəsi, hədiyyəsidir. Bunun üçün də Məmmədə sağ ol deyirəm.

1999.

"QARAÇÖP" KİTABININ TƏQDİMATINDA

Qarabağ həsrəti ağır bir yükdü,
Göyçənin, Dərbəndin dərdi böyükdü.
Borçalı barmaqdan çıxan üzükdü,
Allahım, bir yol aç sən bu millətə.

Borçalı və Qaraçöp elə kövrək və yaralı yerimizdir ki, həmişə diqqət mərkəzində olmalıdır. 250 ildən çoxdur bu obalar, bu xalq qürbətlik çəkir, ancaq özünü Azərbaycanın bir hissəsi sayır, yaşayır, artır, böyüyür. Borçalı və Qaraçöpü belə yaşadan, yaşarı edən onun qeyrətli oğul və qızlarıdır, mərd adamlarıdır. Bu gün təqdimatına topladığımız bu kitab da Qaraçöp mahalı və onun hünərli, zəfərli, ürəkli-çörəkli adamları haqqında salnamədir. O bölgənin inam və iman kitabıdır, yurdu yaşatmaq, tanımaq diləyindən doğan

xeyirxah, amal və əməl kitabıdır, soydaşlara, yurddaşlara qayğı və sayğı kitabıdır. Yurda məhəbbət və sədaqət kitabıdır.

Bu kitab öz səciyyəsi, janrı ilə çoxşiddidir. Həm yurd haqda ədəbi topludur, həm də milli folklor örnəkləri, xalq hikmətləri, dünənimiz, bu günümüz, sevincimiz, kədərimiz haqqında gözəl bir dastandır. Belə bir kitabı ərsəyə gətirmək zor işdir, milli qeyrət işidir. Bu kitab böyük yurd yanğısından, yurd sevgisindən yaranıb. Bu da fədakarlıqdır, yurda təmənnəsiz xidmətdir. Bunun üçün Nərimana da, həmzəli İlyasa da, Fərhadə da sağ olun deyirəm. Onların qeyrətinə, hünərinə, qələminə çoxdan bələdəm, ilk yazıları haqqında ilk fikir söyləyənlərdənəm. Bir də ona görə kitabı sevgilərlə qarşıladım, bir nəfəsə oxudum, X.Rza demişkən su kimi içdim, sevindim, öyündüm. Yurdumuzun qayım-qədim parçasının qarapapaq və qıpçaqlardan bəri tarixçəsini, buradakı yurddaşlarımızın yaddaş, inam və etiqağını, düşüncələrini, deyimlərini, qoşqularını gördüm, ilk "Müsavat" üzvü Abuzər oğlu Qiyasdan və Qaçaq Allahverdidən tutmuş şəhid Ələsgərə, şair Səməd Qaraçöpə qədərki sayseçmə adamları haqqında bilgiler gördüm, gözəl sənət örnəkləri gördüm, afərin dedim.

Təki səbirsizliklə gözlədiyimiz "Borçalı" kitabı da belə qarşılanaydı. Bu kitab ədəbi-sosial həyatımızda yadda qalan bir hadisədir. Bunun Yazıçılar Birliyində təqdimatı da çox yerinə düşür. Bu da elə bağlılıqdan, qədərbilənləkdən gəlir. Ancaq biz istərdik ki, bu kitab burada mənəvi baxımdan olduğu kimi, maddi baxımdan da dəyərləndirilsin, mükafatlandırılınsın. Əsil qədərbilənləlik bu olardı.

1999.

Ə.HÜSEYNZADƏNİN ƏSƏRLƏRİNİN TƏQDİMATINDA

Əli bəy Hüseynzadə xalqımızın tarixində və taleyində elə böyük rol oynayıb ki, onu heç nə, heç kəs bizdən ayıra bilməz. İstiqlalımız durduqca o da M.Ə.Rəsulzadə kimi öndərlərlə birgə yaşayacaq, seviləcək. Bu gün şükranlığımızı bildiririk ki, haqq yerini aldı. Bir də ona görə Allaha şükür deyirik ki, bu gün böyük öndərimizin əsərlərinin təqdimat mərasiminə onun doğma övladı, ba-

cımız Səidə xanımla birlikdə toplaşmışıq. Əli bəyin amalı da, əməli də, əsərləri də, övladları da yaşayır. Elə bizlər də onun övladlarıyıq.

Ə.Hüseynzadənin adı çəkildə çar Rusiyası da, Şura hökuməti də qorxuya düşürdü. Çünki, o, xalqın dərđini eyhamla, kinayə ilə yox, mərdi-mərdanə, açıq-açığına deyirdi, imperiyaçılığı rədd edirdi, türk dünyasının dirçəlişinə çalışırdı. Mirzə Fətəli əqidəli, Ziya Göyalp üreklili idi. Türkləşmək, islamlaşmaq, müasirləşmək ideallı idi. Onu "haq elçisi", "peyğəmbər" adlandıranlar necə haqlı imişlər.

Bəli, şura zamanı Ə.Hüseynzadə haqda yazmaq qəti qadağan edilmişdi. Ancaq ürəklərdə, beyinlərdə yaşayır, sevilirdi. Mən 1977-ci ildə "Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı" kitabımda Ə.Hüseynzadənin məşhur "Ucundadır dilimin, həqiqətin böyüyü. Nə qoydular yazayım, nə kəsdilər dilimi" dördlüyü ilə başlayan kiçik şerini vermişdim. Kitab hazır olanda sensor bilmişdi. Tez məni çağırırdılar. O şeri çıxartdılar. Xahiş etdilər ki, kitabda bunun yeri boş qalmasın deyə bir şey yazıb ora artırım.

İndi nə gözəl! Ə.Hüseynzadə ilə bağlı beş kitabın təqdimatını birdən keçiririk. Əli bəyin o zaman da iki vətəni olub, indi də: Azərbaycan və Türkiyə. Bu gün də "bir millətin, iki dövlətin" qədirbilən alimləri ona layiqli hədiyyə bəxş edirlər.

Bu kitablar yüzilliyimizin başlanğıcında türk xalqlarının ədəbi-ictimai-siyasi həyatının salnaməsidir, Ə.Hüseynzadəyə əbədi heykəldir. Bunun üçün Ofelya xanıma da, Əliheydər qardaşımıza da təşəkkür edirik.

Bizim İnstitutun Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı bölümü son illərdə Ə.Hüseynzadə irsinin araşdırılması ilə ardıcıl məşğul olur. İstedadlı alim Ş.Vəliyev "Füyuzat" ədəbi məktəbi" doktorluq dissertasiyasını və kitabını bitirib, indi Ə.Hüseynzadə haqqında kitab başlayıb.

Daha bir müjdə də deyim ki, mayın 28-də AXC-nın 80 illik bayramıdır. Bu münasibətlə samballı kitab hazırlamışıq. Kitab boyu M.Ə.Rəsulzadə və Ə.Hüseynzadə ideyalarından faydalanmışıq. İnşallah, bayram günlərində sizə də çatır. Belə təqdimatı keçən, ictimai-ədəbi həyatımızı zənginləşdirən bu kitabların bəzilərini (Bakıda basılanları) oxumuşuq. Bundan çox məmnunuq. Mən

"Siyasəti-Fürusət" əsəri haqda biriki söz demək istərdim. Bu, Rusiyanı çardan tutmuş nazirlərinə və məmurlarına, İrani şahdan tutmuş valilərinə qədər alt-üst edən əsərdir. Bu bir, ikinci diqqəti çəkən məsələ onun janrı məsələsidir. Sağ olsun Ofelya xanım, əsəri layiqincə qiymətləndirib. Ancaq "Siyasəti-Fürusət" in janrı haqqında dəqiq elmi fikir söylənməyib, öteri şəkildə ona pamflet, traktat, Ofelya xanımın son kitabında isə povest deyilib. Bizə elə gəlir ki, "Siyasəti-Fürusət" öz janr özəllikləri, səyahətnamə, hekayət, təhkiyə forması, oçerkçilik xüsusiyyəti, süjet şaxəliliyi, obrazlar aləmi və b. keyfiyyətləri ilə ilk Azərbaycan romanlarından. "İbrahim bəyin səyahətnaməsi" ndən sonra ikinci realist roman-səyahətnamədir. Bu il "Siyasəti-Fürusət" əsərinin 90 illik yubileyidir, bu məsələni də dəqiqləşdirməliyik.

Keçmişlərdə də, indi də sıxıntılı günlərimizdə qardaş Türkiyənin bizə arxa olmasından qürur duyuruq. Elə biz bacara bilmədiyimiz vaxtlarda da Ə.Hüseynzadəni və onun ailəsini, xanım balasını, əsərlərini Türkiyə yaşatdı, bunun üçün təşəkkür və minnətdarlıq...

aprel 1999.

SƏMƏD VURĞUNUN EV MUZEYİNDƏ
"FÜYUZAT" ƏDƏBİ MƏKTƏBİ"
MONOQRAFİYASININ
TƏQDİMATINDA

Şamil bəyin "Füyuzat" ədəbi məktəbi" adlı mənəli, tutumlu, dəyərli bir kitabının müzakirəsidir, təqdimatıdır. Nə şəkildə deyirik deyək, bu kitabın meydana gəlməsi münasibətilə öz sevincimizi bölüşdürürük. İndiki mənəvi-maddi, psixoloji sınaq dövründə, çətin bir zamanda ziyalıların, elm, mədəniyyət, maarif xadimlərimizin, alimlərimizin öz ağına, təfəkkürünə sığınıb qeyrətlə çalışmaları, belə əsərlər yazmaları, yaratmaları sözün həqiqi mənasında fədakarlıqdır. Elə bu işi təbliğ edən, yayanların, yaşadınların işi də. Bu mənada Şamilin sevinci hamımızın sevincidir, hamınızı təbrik edirəm.

Bu əsər mənim gözümün qabağında ərsəyə gəlib. Şamil bəy bizim şöbənin əməkdaşdır. Bu əsər fəsil-fəsil şöbədə yazılıb, hansı əməyin, hansı zəhmətin, hansı qeyrətin, hansı yuxusuz gecələrin nəticəsində əmələ gəlib - biz bunun şahidiyik. Yəqin çoxları oxuyub bu monoqrafiyanı. Amma mən iki dəfə oxumuşam. Birinci bir doktorluq dissertasiyası kimi onu biz geniş müzakirə etmişik, qiymətini vermişik, müdafiəyə buraxmışıq, ikincisi də mən onun elmi redaktoru kimi çox diqqətlə oxumuşam. Yəni, onun dəyərini, sambalını, bizim elmi mühitdəki çəkisini yaxşı bilirəm və çox yüksək qiymətləndirirəm. Sözün həqiqi mənasında bu kitab bizim elmi ictimaiyyətdə, elmi mühitdə bir hadisədir, bir yenilikdir, fundamental bir tədqiqat əsəridir və hər cür təqdirə layıqdır. Məndən olsaydı bu kitabı böyük ürəklə Dövlət mükafatına təqdim edərdim. Heyif ki, indi o ənənə də yoxdur və elə bir mükafat dağ. Şamil o mükafatı öz vicdanından alır. Bu kitab nə vaxtdır ki, çıxıb, yenə əks-səda doğurur, yenə təriflər eşidirik, yenə yüksək qiymətlər eşidirik.

Aybəniz xanım düz deyir, Şamil ali məktəbi qurtarandan sonra əmək fəaliyyətinə bu muzeydən başlayıb və buradan Ədəbiyyat İnstitutuna gəlib, namizədlik dissertasiyası yazıb, müdafiə edib. O vaxt nəzəriyyə şöbəsində çalışırdı, amma həmişə fasilələrdə, harda görüşdük, mən təbliğat aparırdım ki, sən ədəbiyyatşünas alim, ədəbiyyat tarixçisi olmalısən. Sənin yerin bizim şöbədir, yeni dövr ədəbiyyatı şöbəsidir, burada yetişə bilərsən, bu dövrün tədqiqatçısı kimi şöhrətlənə bilərsən. Feyzulla Qasımzadə, Mir Cəlal, M.C.Cəfərov və başqa görkəmli alimlər də bu dövrün böyük tədqiqatçısı, alimləridir. İki cür alim olur. Birinci nəzəriyyədən gəlir, rus alimlərinin buraxdıqları ümumi nəzəri səpgili əsərlərini oxuyur, onun əsasında əsər yazır, bəzən də onu təqlid, tərcümə edirlər. Bir də var ki, arxivlərdən, cümlələrdən, təzkirələrdən, salnamə və fondlardan gəlirsən ədəbiyyata. Gözünün qarası gedir. Yüz il bundan əvvəl ərəb hürufatı ilə çıxmış o qəzet, jurnalları, yazısı solmuş, saralmış köhnə kitabları, əlyazmalarını saf-çürük edəsən, bunların əsasında əsər yazasan. Bax, bu alimlər xalqın ictimai fikir tarixində, elmi fikir tarixində qalırlar. Şamil də bu ki-

tabın meydana gəlməsində həmin yolu seçdi. Kitab ona görə belə elmi ictimaiyyət tərəfindən yüksək qiymətləndirildi.

Bu müzakirənin bizim bütün zamanların Azərbaycan üçün böyük şairi Səməd Vurğun ocağında keçirilməsi də məni sevindirir. Həm də bunu Səməd Vurğun ailəsinin elmimizə, mədəniyyətimizə Səməd Vurğun gözü ilə baxması, o ənənəni yaşatması mənasında da yüksək qiymətləndirirəm. Bunu həm də qədərbilənlik hesab edirəm. Çox təşəkkür edirəm Xavər xanıma, Aybəniz xanıma ki, bu muzeydə belə bir tədbir keçirirlər.

İkinci, mən burada bir simvolik, rəmzi mənə görürəm. Çünki bu kitab bizim Əli bəy Hüseynzadə və onun ətrafında olan, onun başına toplaşan böyük, öndər ziyalılarımız haqqında, "Füyuzat" ədəbi məktəbi haqqında, onun işığına yığılan ziyalılar haqqında, onların amalı, əməli, məsləki haqqında mükəmməl tədqiqat əsəridir. Əli bəy Hüseynzadənin türkçülük, turançılıq, türk dünyasının, türk xalqlarının oyanışı, inkişafı, intibahı ideyası onun özündən başlayaraq Səməd Vurğuna qədər mürəkkəb bir yol keçmişdir. Əli bəy amalı, Məmməd Əmin Rəsulzadə amalı lap Qasıralıdan, Ziya Göyaldan bəri bu amal ürəkdə də olsa, beynində də olsa, gizli də olsa o təzyiqli, təqibli şura dövründə də, 1937-ci il represiyasından keçə-keçə həmişə yaşayıb. Səməd Vurğun, Üzeyir Hacıbəyli, Hüseyn Cavid, Yusif Vəzir, Əhməd Cavad, Heydər Hüseynov kimi böyük şəxsiyyətlərin ruhunda, canında, qanında, ürəyində, beynində, əsərlərinin sətiraltı mənasında yaşayıb. Ona görə şəxsiyyətlərimizin böyük bir qismi 1937-ci ildə repressiyaya məruz qalıb. Sonrakı nəsil həmişə mənəvi-psixoloji təzyiq altında yaşayıb.

Bu əsərdə birinci bizim M.F.Axundovdan, H.Zərdabidən, M.Ə.Rəsulzadəyə, Ə.Hüseynzadəyə, Ə.Ağaoğluna, Ə.Topçubaşova, "Əkinçi" qəzetindən "Füyuzat" və "Molla Nəsrəddin" jurnalına, "Füyuzat" jurnalından Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qədərki ədəbi fikrimizin, milli düşüncəmizin keçdiyi daşlı-kəsəkli yol və onun ədəbiyyatda, elmi fikirdə təşəkkülü, inkişaf yolu ilk dəfə zəngin faktlarla araşdırılır, təsdiqlənir.

Burada ikinci bir məsələ "Füyuzat" jurnalının ədəbi, elmi, ictimai hətta siyasi mühitdə bir dönüş yaratmasının, türk dünyasının, türk xalqlarının oyanışına, birliyinə xidmətinin aydınlaşdırılması

dır. Bayrağımız, himnimiz, gerbimiz, bunların hamısının rüşeymi həmin "Füyuzat" jurnalından, həmin Əlibəylərdən başlayır, onun əsərlərindən başlayır, gəlib Cümhuriyyət dövründə formalaşır. Yəni, Şamil həm qaynaqdan, təşəkkül yollarından, həm də lap son illərə qədər bu ənənənin, bu yolun davamından, inkişafından, mənəviyyatımızda, ürəyimizdə, ruhumuzda yaşamasından, nəhayət, 1990-cı ildən bunların həyata keçirilməsindən, həyatımızdakı rolundan, qiymətləndirilməsindən söz açır, dəqiq elmi mülahizələr söyləyir.

"Füyuzat" ədəbi məktəbi ilə bağlı olan Azərbaycan romantizminin yaranması, indiyə qədər haqqında söhbət açılmayan romantik ədiblərin fəaliyyəti, onların ədəbi mühitə gətirdikləri çoxçeşidlilik, rəngarənglik, ab-hava - bütün bu məsələlər Şamilin kitabında alim gözü ilə açıqlanır.

Bu kitabda balaca şəkilaltı bir abzas yazı var. Mən onu bir neçə dəfə oxumuşam. Ona baxın, bir də onu oxuyun. O şəkilaltında işıqlı bir türk oğlunun böyük ürəyi, milli qeyrəti, ata-oğul münasibəti, məhəbbəti, irs-varislik sədaqəti elə ümumiləşib ki, hər oxuyan həsəd aparar ki, mən də öz kitabımda bel bir şey yazaydım. Yəni, Şamilin kitabında ilk cümləsindən tutmuş son cümləsinədək hamısı ürəyinin döyüntüsüdür, fikrinin, mənəvi yaşantılarının əzab-əziyyətinin məhsuludur. O əzabın, o zəhmətin sevinci ona halal olsun. Onu təbrik edirəm, Aybəniz xanıma da təşəkkür edirəm ki, öz ata ocağında S.Vurğun muzeyində belə bir tədbir keçirir. Sağ olun.

25.05.2000.

V.OSMANLININ "TÜRK XALQLARI ƏDƏBİYYATININ ORTAQ BAŞLANGICI" KİTABININ TƏQDİMATINDA

Vəlinin bu dövrdə plandan kənar, təmənnasız belə bir əsər yazması hünərdir. Sağ olsun, çapını da gerçəkləşdirdi. Vəli bu əsəri tək türk alimlərinin əsərlərinə istinad edib yazmayıb, özü də araşdırmalar aparıb, türk xalqları ədəbiyyatının tarixinə göz gəzdirib, günümüzlə bağlı obyektiv, gərəkli, elmi əsər yazıb. Əslində Vəlinin bu kitabında əsas problem türk xalqları ədəbiyyatının "başlan-

ğic dövrü"dür. Vəli vətəndaş alim, əsl türk oğlu kimi bu çətin problemə girişib, məsələyə bir aydınlıq gətirib və bir daha diqqəti bu problemə yönəldib. Elə bunun özü də bir alqışa layiqdir.

Vəli düz deyir, XIX yüzildən 1920-ci ilə qədər Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı elə "türk ədəbiyyatı" adlanırdı. Sonra isə bu ad Türkiyəyə keçdi. Əslində isə türk dilində yaranan bütün ədəbiyyat türk ədəbiyyatıdır. Ərazidən, dövlətdən asılı olmayaraq belə də öyrənilməlidir. İslama qədərki, hətta XX əsrə qədərki Azərbaycan-türk ədəbiyyatı əsl qaynaqlar üzrə araşdırılmalıdır. Bu baxımdan üçcildlik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" kitabı da naqisdir. Milli dildə, milli ədəbiyyatımız fars dilli ədəbiyyatdan başlayır demək qəbahətdir. Ancaq Vəli bunu ən çox bizə aid edir. Orta Asiya türklərinin ədəbiyyat tarixinə baxsaq, bundan da bətdədir. Bunun səbəbini Azərbaycan alimlərində axtarmaq doğru deyil, bunun səbəbini imperiya siyasətində, ruslaşdırma siyasətində axtarmaq lazımdır. Firidunbəy Köçərli "Azərbaycan ədəbiyyatı Füzuli ilə başlanmışdır deyir. Ancaq onu alqışlayırıq ki, ilk dəfə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materiallarını üzə çıxartdı. Sonra Qətran Təbrizi və Nizamidən başlamasını deməklə əvvəlki işlərə kölgə salmaq yox, onları təqdir edə-edə daha qabaqlara getmək olar. Bizdən əvvəlkilər bizdən də yaxşı bilirdilər ki, bu xalqın ədəbiyyatı qədim abidələrdən, oğuznamələrdən, Dədə Qorquddan gəlir. Ancaq onu araşdırmağa qoymurdular. Məsələni belə qoymaq lazımdır. Türkiyədə bu iş görüldü, bu təbiidir, görülməli idi. Bizim əl-qolumuz, dilimiz bağlanmasaydı, 70 ildə bəlkə onlardan da çox iş görərdik.

I fəsildən belə çıxır ki, Azərbaycanda XI əsrə qədərki abidələr, oğuznamələr, "Dədə Qorqud" və s. heç öyrənilməyib. Axı, 30-cu illərdə bu sahədə araşdırmalar gedirdi. Bir də 80-ci illərdən bu işə başlandı. İndi üçüncü mərhələ bu işin fundamental tədqiqi dövrüdür. Bu iş belə də inkişaf etməlidir. Bir də üçcildlik 50-ci illərdə yazılıb, özü də nə şəraitdə. Ona bu qədər hücum etmək doğru deyil.

Vəlinin bu əsəri "türk ədəbiyyatı", "türk dili" terminlərindən xoflananları bir daha diksindirəcək, tarixi günahları haqda düşünməyə məcbur edəcək. Yaxşıdır ki, Vəli məlum tədqiqatların ic-

malına varmamış, ümumi fikirləri təkrarlamamış, bir başa abidələrdəki mətnlərdən çıxış edərək fikir söyləmişdir. Onun kitab boyu abidələrdən gətirdiyi misallar da buna xidmət edir. Müəllif Yenisey, Orxon və Monqolustan abidələrini ayrı-ayrılıqda elmi şəkildə araşdırır, forma və məzmun, janr və üslubuna, mahiyyətinə varır. Düz deyir ki, Yenisey abidələri apitafiyadırsa, Orxon, Monqolustan abidələri "qəhrəmanlıq eposu", "qəhrəmanlıq poeması" kimidir. Türkoloqlar da bu fikirdədirlər. Hər halda ədəbiyyat örnəyidir.

Türk xalqlarının ortaq başlanğıc dövrünü öyrənərkən Vəli də haqlı olaraq şerdən başlayır. Bunu iki mərhələdə təsəvvür edir: Nuh dövrü və əski türk dövrü - I miladın V əsrinə qədərki dövr, II VI-IX əsrlər. Türk yazılı abidələri bu dövrlərdə meydana çıxıb. Göytürk adı ilə tanınan ilk türk əlifbası da. Əski türk şerinin yaranmasının da 2 yolu aşkarlanır: I ozan, baxıcı, şaman (alət-qopuz), II peşəkar şairlərin şerləri. Düz deyir ki, bizdə Mahmud Kaşğarlıdan və Balasaqunlu Yusifdən (Kudadqu Bilik) o yana gedilmir (XI əsr). Heç bunlar da ədəbi nümunələr kimi öyrənilmir. Vəli ilk dəfə bu səpgidə danışır. Əsərin bir maraqlı cəhəti onun əski türk şerinin islama qədər iki dini mühitdə yaranması haqqında deyilən düşüncələrdir. Manna və Butta (Burkan).

Ən maraqlı cəhət bir də əski türk şerində poetika məsələsidir. Vəli Avropa alimləri Fon Lekson, Bank, Fon Cabek, türk Rəşid Rəhməti və b. əsərlərinə istinad etsə də, özü də təzə fikirlər söyləmişdir. Steblyevanın "VI-VIII əsrlər türk poeziyası" və s. əsərlər də var. Vəli onlardan faydalınıb, xeyli də irəli gedib. Ancaq çox vaxt ruscadan tərcümələrə istinad edildiyindən poetika məsələlərinə tam cavab alınmır.

Vəli əsas Yenisey, Orxon abidələri və türk şerləri kimi üç mənbə üzərində dayanır. Son ikincini daha geniş araşdırır və bu qənaəti doğrudur ki, bütün türk xalqları öz ədəbiyyat tarixini VI-X əsrlərdə yaranan bu mənbələrdən başlamalıdır.

2000.

X.İBRAHİMİN "AZƏRBAYCAN SIYASİ MÜHACİRƏTİ" KİTABININ TƏQDİMATINDA

Həqiqətən, AXC türk, islam dünyasında ilk demokratik dövlətdir. Bu, həmişə örnekdir. Odur ki, onu yaradanlara, şura istilasından sonra mühacirət edənlərə, ömür boyu Azərbaycan üçün özünü fəda edənlərə, müstəqilliyimizə çalışanlara hörmət və ehtiram göstərmək, onların mühacir həyatını, fəaliyyətini öyrənmək və təndaşlıq borcudur, qeyrət işidir.

Gənc və istedadlı alim Xaləddin İbrahim belə bir qeyrət göstərib, samballı elmi əsər yaradıb. Düzdür, özü dediyi kimi, bu yöndə Elçin, Abit, Nəsib, Vaqif, Mövsüm və b. xeyli iş görüblər, dissertasiya və məqalələr yazılıb. Ancaq Xaləddin bu problemə yeri düşdükcə üz tutmayıb, uzun illər gərgin axtarışlar nəticəsində fundamental tədqiqat əsəri meydana gətirib. Bu əsər sözün həqiqi mənasında siyasi mühacirlərimizə ilk elmi abidələrdəndir. Həm də bu yöndə gələcək tədqiqatlara işıq ucu açır. Xaləddini mən azadlıq hərəkatının ilk illərindən tanıyıram, yetkin perspektivli siyasətçidir, dünənimizi yaxşı bilir, sabaha proqnozlar verir. Yəni, hazırlıqlıdır, ayıq-sayıqdır, onun belə bir mövzuya girişməsi elə əqidəsi, siyasi platforması, fəaliyyəti, millət sevgisi, istiqlal ruhu, dünyabaxışı ilə bağlıdır. Yoxsa başqaları kimi Azərbaycanı qaldıranları endirib, endirilənləri qaldırıb vəzifə ummur. Onun "Qafqaz" adlı regional jurnal çıxarması, "Sabah" Borçalı qəzetini buraxması, silsilə siyasi yazıları da bir alim, siyasətçi, tarixçi, jurnalist kimi yetişdiyini göstərir. Bunu Xaləddinin tədqiqatında, təqdimat mərasiminə yığışdığımız "Azərbaycan siyasi mühacirəti" əsərində daha aydın görürük. Xaləddin də bu kitabda yaxşı tarixçi, siyasətçi kimi çıxış edir, yeri gələndə hüquqşünaslıq, ədəbiyyatşünaslıq məsələlərinə də baş vurur. Kitabda bizlər üçün də maraqlı faktlar vardır. Kitabın "Mühacirətin ideoloji-siyasi-ədəbi-tarixi irsi" bölümündə mühacirət ədəbiyyatı problemlərinə də toxunulur və bizim üçün bu çox önəmlidir. Burada M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Hüseynzadə, Ə.Cəfəroğlu, Yurdsevər, Əmin Abid, Almaz Yıldırım və b. mühacirlərimiz haqqında bilgiler maraqlı doğurur. Xaləddin doğru olaraq bir neçə mərhələyə bölünən Azərbaycan

mühacirətinin ən zəngin, geniş, həm də sızılıtlı dövrünü tədqiqat mövzusu seçib. 1920-ci ilin aprelindən 90-cı illərə qədərki Azərbaycan mühacirətini, adlarını çəkdiyimiz mühacirlərin həyatını, fəaliyyətini, siyasi mövqelərini araşdırıb.

Ən önəmli cəhət də budur ki, müəllif xırdaçılıqdan, portret və icmalçılıqdan qaçmış, mühacirətin yaranma səbəb və şəraitini, yeni mərhələsini, təşkilatlanmasını, Azərbaycanın müstəqilliyi uğrundakı mübirizələrini önə çəkmişdir. Bütövlükdə, bu kitab ədəbi-tarixi-siyasi həyatda, elmi mühitdə böyük hadisədir.

1999.

HAMLET İSAXANLININ «TƏZADLAR» ŞƏR KİTABININ TƏQDİMAT MƏRASİMİNDƏ ÇIXIŞ ÜÇÜN QEYDLƏR

On ilə yaxındır ki, Hamlet müəllimi tanıyıram. Qeyrətli Borçalı balasıdır, Azərbaycan ziyalisidir, böyük alimdir, maarif, təhsil qurucusudur, təşkilatçısıdır, humanist və xeyirxah insandır. Uğurları ilə də həmişə öyünmüşəm. Onun şer yazmasını isə «Təzadlar» kitabı çıxanda bildim. Şair kimi yeni bir yaradıcılıq sahəsinin şahidi oldum. Düzdür, özü deyir:

Qayda yaranam, qayda pozanam,
Sufiyəm, dərişəm, dəli ozanam,
Şairlik sevdası yoxdur başımda,
Məhəbbət coşanda şer yazanam.

Amma «Təzadlar» kitabını oxuyandan sonra gördüm ki, başında şer sevdası var, bütün şairlərdə olduğu kimi. İkincisi, şairlik də elə sufi, dərviş, ozan kimidirlər. Üçüncüsü, şairlik sevdası başda olmasa da, ürəkdə var. Dördüncüsü, şairlər şer sevdasından yox, eşq sevdasından yazırlar. O da sizdə, gözəl və gözəllik sevdası da, vətən, millət sevdası da.

Dəqiq elmlərlə bədii təfəkkürün, xüsusilə poeziya ilə riyaziyyatın aşiqanə münasibətləri, Camal müəllimi «Təzadlar» kitabına yazdığı «Ön söz»də dediyi kimi, Pifaqordan, Ö.Xəyyamdan, bizim N.Tusidən və başqalarından keçib gəlir. Bu ənənənin XX əsrdə bariz nümunəsini Hamlet İsağanlı yaradıcılığında

görürük. Onun dünyasını, həyat tarixçəsini bilənlər bu fikrimizi təsdiqləyirlər.

Kitabdakı şerlərin özünəməğsus poetik özəllikləri və gözəllikləri var. Onların mövzu coğrafiyası da çeşidlidir. Borçalıdan bütöv Azərbaycan və dünya problemlərinə qədər çevrələyir. Bu bağından «Dünya», «Baş açmadım bu dünyadan», «Dumanlı dünya», «Uşaqılıqda qalan buludlar», «Fələk», «Təzadlar», «Zaman» və s. şerlərdə şair harayı daha güclüdür. Bu şerlər təzadlı zaman və bəşər münasibətlərin fəlsəfi-bədii ifadəsidir.

Bağın, bu misralar lap bu günümüz üçün deyilib:

Haqqa sığınan döyülür,
Haqqı tapdayan öyünür,
Düz söz deyən söyülür,
Başa keçir yalan-palan,
Baş açmadım bu dünyadan.

«Yaşamağa nə var ki» şerini oğuyanda isə M.İsmayılın
Dünən Bethoveni çaldılar sazda,
Hələ yaşamağa dəyər bir az da,

misralarını gətirdim. Yəni bu məsələ bütün şairlərimizi düşündürür.

«Görüş yerimiz», «Dedim – dedi», «Çaşdım, nə çaşdım», «Sevənlərə», «Səni sevdim» və s. kimi şerlər isə məhəbbətin həzin, kövrək tərcüməçisidir. Bunların ənənəvi məhəbbət şerlərindən, mənimkilərdən fərqi onların nikbin ruhudur. Bu da müəllifin öz həyatı ilə bağlı məsələdir.

«Təzadlar» kitabında rübailər də mənə yetkin şer örnəkləri təsiri bağışladı. Burada güsusiylə bədii ümumiləşmə və fəlsəfi fikir dərinliyi, lirik müəllif məni diqqəti çəkir. Bu cəhətə müəllifin iqtisasının da, çağdaş dünyagörüşünün də təsiri var. Ümumiyyətlə, Şərq poeziyasında alim-şairlər rübaiyəyə çox meyl edirlər.

Kitabdakı tərcümələrə gəldikdə deməliyəm ki, bu Hamlet müəllimin sadəcə ədəbiyyata marağının nəticəsi deyil, bilik dairəsinin genişliyi, şərə bağlılığı və tərcümə sənətini bilməsi bacarığı ilə bağlıdır. Bu tərcümələrin H.Qumilyov, A.Axmatova kimi türksoylu şairlərdən, Jukovski, Tutçev, Yesenin kimi qəribə taleli, romantik üslublu rus şairlərindən alınması da çox şey deyir.

«Təzadlar» şerlər kitabı Hamlet İsağanlının şair kimi də yeni uğurlar qazanacağından xəbər verir və bu bizi çox sevindirir. Təbriklər və alqışlar.

2001

DOKTORLUQ VƏ NAMİZƏDLİK DİSSERTASIYALARININ MÜZAKİRƏ VƏ MÜDAFİƏLƏRİNDƏ

LEYLA ERADZENİN

"GÜRCÜ-AZƏRBAYCAN QARŞILIQLI ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏRİ (1920-1956)" DOKTORLUQ DİSSERTASIYASININ MÜZAKİRƏSİNDƏ

Leyla xanımı Azərbaycanda ədəbi-elmi ictimaiyyət yaxşı tanıyır. Gürcüstanda ədəbiyyatımızın dostu, təbliğatçısı kimi, onu mənə daha yaxşı tanıyıram. Əsərlərini oxumuşam, şərlərindən tərcümə edib, çap etdirmişəm. Bu dissertasiya da onun Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələri sahəsində uzun illik tədqiqatının yekunudur. Dissertasiyanın mövzusu çox aktual və əhəmiyyətlidir. Dilarədən sonra bu şəkildə, bu aspektdə ikinci iş ortaya çıxır. Bu alqışa layiqdir.

1920-1956-cı illər Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrini başqa quruluşda da işləmək olardı, bəlkə daha sambalı çıxardı. Amma əsər bu strukturda da qənaətbəxşdir, qəbuldur. Burada Azərbaycan-gürcü xalqlarının 40 ilə yaxın bir dövrdə ədəbi əlaqələri, problemləri, ədəbi mühiti, tarixi taleyi və sevinci 37-40-50-ci illərdəki faciələri və başqa məsələlər ədəbi əsərlərin təhlil işığında öz əksini tapır. İki xalqın 1920-1956-cı illər ədəbi əlaqələri bədii nümunələrlə ədəbi-bədii-elmi, tarixi sənəd və materialların birgə təhlili ilə araşdırılır. Xüsusilə 20-30-cu illərin ayrıca mərhələ kimi götürülməsi çox elmidir, inandırıcıdır və bu hissə həm elmi, tarixi, bədii materialın bolluğu, həm də səviyyəsi ilə mənə daha yaxşı təsir bağışladı.

Dissertasiyanı oxuduqca təəccübləndim ki, Leyla xanım bu qədər ədəbi-bədii materialı necə əldə edib, öyrənib, əsərə cəlb edib. İki xalqın 40 illik ədəbiyyatını bütün janrlarda nəzərdən keçirib, imkan daxilində ona qiymət verməyə çalışıb. Leyla xanım 1920-56-cı illər Azərbaycan-gürcü qarşılıqlı ədəbi əlaqələrinin mərhələlərini, təşəkkül və inkişafını da doğru müəyyənləşdirir, hər mərhələnin janrlar üzrə qarşılıqlı uğur və kəsirlərini, oxşar və fərq-

li cəhətlərini açmağa cəhd göstərir. Buna, əsasən, nail olub. İki xalqın ədəbiyyatının qarşılıqlı inkişafında və əlaqəsində ayrı-ayrı müəlliflərin, tədbirlərin, nümayəndələrin, təşkilat və ittifaqın xidmətinə qədər izləyir, bunu əsərin ümumi problemləri ilə bağlayır. Əsərdə bütün problemlər ümumittifaq ədəbiyyatı kontekstində araşdırılır və hər iki xalqın ədəbiyyatı burada eyni səviyyədə, eyni ölçüdə öz əksini tapır. Məhəbbət və münasibətdə də hissə qapılmaq hiss olunmur.

Bütün bunlarla yanaşı onu deyim ki, Leyla xanımı, dediyim kimi, xalqımızın, ədəbiyyatımızın dostu sayırıq. İndi sual çıxır ki, bəs Gürcüstanda milli münasibətlərdə və münaqişələrdə, hadisələrdə o nə iş görüb? Hansı mətbuatda tarixi dostluğumuzun xeyrinə, əmin-amanlığa çağırışa aid məqaləsi çıxıb? Nədənsə həmin dövrdə o susdu, heç nə demədi, yazmadı. Amma buna çox ehtiyac var idi.

Dissertasiyanın quruluşu etiraz doğurmur. Amma həm əsərin, həm də üç fəslin adları bir az gurultuludur. Məsələn, aydındır ki, I fəsildə 20-30-cu illərdə Azərbaycan-gürcü əlaqələrinin qarşılıqlı təşəkkülü və inkişafı öyrənilir. Fəsilin adı isə "Millətlərarası ədəbi münasibətlərin təşəkkülü və inkişafı kontekstində yeni həyatın əksi (1921-1941)" adlanır. Konkretlik lazımdır. Elə II fəsildə də belədir: "Müharibə dövründə Azərbaycan-gürcü ədəbiyyatında tipoloji ümumilik və məxsusilik". Bu adın özü ümumidir. Bu bir, ikinci də, bu ümumilik, gurultu həm dissertasiyanın adında, həm fəsillərində, nimsərlövhələrdə var.

III fəsil daha konkretdir: "Azərbaycan-gürcü ədəbiyyatında qəhrəman və zaman problemi". Burada da 1945-1956 rəqəmi varsa "Müharibədən sonra" sözləri lazım deyil.

Dissertasiyada hadisə və məsələlərə, əsərlərə köhnə baxış, köhnə münasibət var. Hiss olunur ki, bu hissələri Leyla xanım xeyli əvvəllər yazıb. Məsələn, Oktyabr inqilabı, Lenin, sosializm quruluşu haqqında şablon, quru şüarçı şerlər ağızdolusu təriflənilir. Eləcə də rus xalqını mədh edən əsərlər, kolxoz, fəhlə mövzulu zəif əsərlər (əvvəla, kolxoz mövzusu yox, kənd mövzusu) işə uyğun deyil. Çünki bu cür əsərlərin göbələk kimi çoxalmasını yuxarının direktivləri, qərar və göstərişləri ilə yazıldığını, ədəbiyyata vurduğu ziyanı açmaq lazım idi. Elə müharibə mövzulu əsərləri qəhrəmanlıq,

vətənpərvərlik, xalqlar dostluğu, beynəlmiləlçilik motivinə görə qruplaşdırıb tərifləmək də köhnə yoldur. Müasir münasibət yoxdur. Bəs hanı sovet ədəbiyyatında o dostluğun, beynəlmiləlçiliyin bəhrəsi? Budurmu?

Dissertasiyada verilən Azərbaycan-gürcü ədəbiyyatında 20-56-cı illərdə ümumi cəhətlər sovet ideologiyasından gəlir: mövzu, ideya, obraz, problem və s. Bircə son fəsilə müharibədən sonrakı tarixi romandan danışanda Azərbaycan-gürcü nəsrinin fərqi toxunulur. Burada deyilir ki, guya bu dövrdə gürcü nəsrində müharibə mövzusunda memuar, Azərbaycan nəsrində avtobiografik povestlər yaranmışdır. Buna A.Şaiqin "Köhnə dünya" xatirələri misal göstərilir. Bir də S.Rəhimovun "Ata və oğlu". Əvvəla, A.Şaiqin "Köhnə dünya"sı avtobiografik povest deyil, sırf memuardır, ikincisi, müharibə mövzusunda deyil. Qamsaxurdiyanın "Qurucu David", Ordubadinin "Qılınc və qələm" romanları yaxşı tarixi romanlar kimi qiymətləndirilir. Nə olar, bizcə Y.Vəzirin "Qan içində" və A.Beliaşvilinin "Besiki" romanlarından müqayisəli söhbət açılmalı idi. Dövr, ideya, problem və əhvalat oxşarlığı çoxdur, hətta, obrazlar da...

Kldiaşvilinin "Sakit iqamətgah" romanına sırf 30-cu illər münasibəti var. Bu əsər indi yeni gözlə açılmalı idi. Guya milli Gürcüstan hökumətinin başçıları inqilabı, sovet hökumətini başa düşməyib qaçıblar.

Son fəslin III bəndi "Poeziyada beynəlmiləlçilik pafosu" adlanır. Əvvəla, beynəlmiləlçilik və xalqlar dostluğu məsələsi əvvəlki hissələrdə bir neçə yerdə qoyulub, ikinci də, elə burada da pafos kimi səslənir, elmi yox. Pafosdansa bu məsələnin səhv qoyuluşu, həlli və onun xalqlara vurduğu zərərdən danışmaq olardı.

Bu qeydləri nəzərə almaqla əsəri müdafiəyə layiq bilirəm.

Noyabr, 1990.

VİLAYƏT QULİYEVİN
"AZƏRBAYCAN FİLOLOJİ FİKRİ VƏ
RUS-ƏDƏBİ İCTİMAİ MÜHİTİ
(XIX yüzilin I yarısı)"
DOKTORLUQ DİSSERTASIYASININ
MÜZAKİRƏSİNDƏ

Mən əvvəllər də demişəm: bizdə ədəbi əlaqələr həmişə əksinə başa düşülüb, hey rusların Azərbaycan bağlarını öyrənmişik. Öz ziyalılarımızı onların şagirdi saymışıq. Deməli, əslində özümüzə yox, özgələrə xidmət etmişik. Bu da başımıza gələn fəlakətlərin bir düyünüdür. Bizə Puşkin və Azərbaycan, Krilov və Azərbaycan, Ostrovski və Azərbaycan, Tolstoy və Azərbaycan kimi mövzular yox, Nizami və Avropa, Nizami və rus ədəbiyyatı, eləcə də Füzuli, Vaqif, Axundov, Cəlil Məmmədquluzadə, Topçubaşov, Mirzə Kazım bəy və b. Azərbaycan ziyalılarını Şərq, Avropa, rus və Qafqaz kontekstində öyrənmək vacibdir. Son vaxtlar bəzi işlər görünür. Bu baxımdan Vilayətin "Azərbaycan filoloji fikri və rus ədəbi-ictimai mühiti (XIX yüzilin I yarısı)" əsəri xüsusilə qiymətlidir. Bu dissertasiya doğru olaraq tək bir sahə ilə - ədəbi əlaqələrin tədqiqi ilə məhdudlaşmır. O, həm sırf filoloji, həm də ədəbi əlaqələr aspektindəndir və həm ədəbi əlaqələr tariximiz, həm də ədəbiyyatşünaslığımız üçün gərəklidir.

Vilayət köhnə, tapdanmış yolla getmir; rus şərqşünaslığının yaranmasında Topçubaşov, Kazım bəyin xidmətini öyrənərək, təkcə onların rus mədəniyyətindən aldığı yox, ona verdiyini də inandırıcı şəkildə üzə çıxarır. Bütün bunlar da əsərə bir elmilik və tərəvət gətirir. Bu baxımdan dissertasiya gələcək tədqiqatçılar üçün yaxşı tarixi-filoloji istiqamət, material və mövzular verir. Dissertasiya müxtəlif dillərdə yaranan Azərbaycan filoloji fikir tarixinin problematika, janr, mövzu, üslub məsələlərini, başqa mədəniyyətlə əlaqə və hüdudlarını, rus şərqşünaslığında "Azərbaycan məktəbi"ni öyrənmək sahəsində uğurlu addımlardandır.

Vilayət burada bir ziyanlı, stereotip yolu da rədd edir və düz deyir ki, XIX yüzilin əvvəlindən Azərbaycandakı oyanış səhvən onun Rusiya tərəfindən fəthi ilə bağlanıb. O, cəsarətlə və doğru

olaraq bu oyanışı ümumdünya canlanması ilə bağlayır və bunu tarixi qanunauyğunluğun Azərbaycanda inkişaf prosesi kimi izləyir.

Dissertasiyada bol ədəbi-tarixi, elmi fakt, sənəd və materiallardan istifadə olunub və bunların çoxu bizə təzə görünür. Əslində bu dissertasiya M.Topçubaşov və Mirzə Kazım bəy haqda iki monoqrafik tədqiqatın birləşməsidir. Müəllif bir çox ədəbi əlaqələr və ədəbi-tarixi problemləri bu fonda araşdırıb və öz məqsədinə nail olub. Onun əsər boyu yeni tapıntılarını da görürük. Məsələn, indiyə kimi Topçubaşovun "Teleskop"da çıxan iki məqaləsi məlum idi. Vilayət bir neçə məqaləsini və şerlərini də üzə çıxarıb, jurnalla sıx əlaqələrini izləyib. "Zəfər nəğməsi", "İki şer" kitabı və başqa əsərləri əsasında söylənən bu fikir də düzdür ki, XIX yüzil Azərbaycan poeziyasından danışanda Topçubaşovun şerlərindən də söz açmaq lazımdır (Elə A.Miskeviçin Şərq sonetlərinin tərcüməsindən dəg).

Dissertasiya bütövlükdə əhatəliliyi, elmi səviyyəsi, problemlərin Avropa, Şərq kontekstində öyrənilməsi, onlara yeni münasibət və cəsarətli mühakimələr baxımından xoş təsir bağışlayır.

Mirzə Kazım bəyin dinə münasibəti, dindarlığı, xristianlığı qəbul etməsi kimi ziddiyyətli məsələlər də burada daha doğru açılır. Kazım bəy - Şeyx Şamil münasibəti də bizi çox maraqlandırdı. Hətta onun Şeyx Şamillə tanışlığı da məlum olur. Bizcə bir vacid məsələni xüsusi açmaq lazım idi. Kazım bəy Şeyxin çarizmlə mübarizəsini necə başa düşürdü?

Dissertasiyada türk xalqlarının intibahına, inkişafına Kazım bəyin xidməti, kadr yetişdirmək sahəsində işi də faktik sənədlərlə açılır, təsdiqlənir (əsərlər: "Türk-tatar dilinin qrammatikası", "Ərəb dili və ədəbiyyatının tədqiqinə bir nəzər", "Abidələri öyrənmək", kadrlar: Cahangir Bukayev, İsa Bıkayev, Qurbanov (qazax), Faizxanov (tatar), M.İsmayılov, Əbdülsəttar (qardaşı). İnanırsan ki, həqiqətən Kazım bəy "rus orientalizminin patriarxı" olub.

Əsərdə Topçubaşov və Kazım bəyin klassik mütəfəkkirlərdən tutmuş müasirlərinə qədər bir çox alim və yazıçılarla qiyabi və əyani elmi əlaqədən, fikir mübadiləsindən yüksək səviyyədə söhbət gedir (Tolstoy, Poqodin, Melnikov, Çernişevski, Belinski, Bestujev-Marlinski, Qriboyedov, Miskeviç, Lobaçevski və b.).

Kazım bəy və Şərq dünyası, Şərq mifologiyası, Firdovsi, Sədi, Hafız, Cami, Xəyyam, Nəvai haqdakı fikirləri də elmi şəkildə saf-çürük edilir. Bütün bunlar yaxşıdır. Amma bunlarla yanaşı bütöv Azərbaycan fonu dissertasiyada sönükdür. Əsərin əvvəlində vəd edilir ki, müəllif A.Bakıxanov, M.Axundov, İ.Qutqaşınlı, Fəzil xan Şeyda və b. Azərbaycan ziyalılarının rus ədəbi mühiti ilə konkret bağlarını öyrənəcək. Amma bu vəd sonra ya unudulur, ya da bəzilərinə öteri toxunulur. Görünür, Vilayət özü də hiss edib. Odur ki, sonda 10-12 səhifəlik "Azərbaycanşünaslığın inkişafında Kazım bəyin rolu" adlı hissə artırılıb. Amma Kazım bəyin Nizami, Xaqani haqdakı fikirlərinə toxunulan bu parça da bu kəsiri ödəmir. Həm də bu hələ azərbaycanşünaslıq deyil. Bu hissəni gücləndirmək yaxşı olardı.

Dissertasiyada maraqlı məsələlərdən biri də Kazım bəyin əlifbanın dəyişməsinə münasibətidir. Vilayət bu məsələni çox doğru diqqət mərkəzinə çəkir və açıq. Göründüyü kimi, Kazım bəy bütün sələf və xələflərindən bu məsələdə daha düz fikirdə imiş. Odur ki, Axundovun "Kəmalüddövlə məktubları"nı bəyənib, əlifba ilə bağlı məktubuna heç cavab verməyib. Onun fikrincə Şərqi geriliyinin səbəbi tək əlifba yox, daha mühüm sosial bəlalardır. Biz indi də bu məsələni olduğu kimi həll edə bilmirik.

Əsəri müdafiəyə buraxmaq olar.

20.01.1990.

SAMİR TAĞIZADƏNİN
"M.F.AXUNDOV VƏ AVROPA ƏDƏBİYYATI"
DOKTORLUQ DİSSERTASIYASININ
MÜZAKİRƏSİNDƏ

Samir həm elmi, həm də bədii yaradıcılıqla məşğul olan gənclərimizdəndir. Hər iki sahə üzrə elmi-ədəbi ictimaiyyətdə tanınır. Bizdə F.Qasımozadədən və N.Məmmədovdan sonra axundovşünas yetişməyib. Samirin bir axundovşünas kimi yetişməsi bu baxımdan sevindiricidir. Bu tədqiqat axundovşünaslığın çox vacib və demək olar ki, öyrənilməmiş bir sahəsinə həsr olunub: "Axundov və Avropa ədəbiyyatı" Nizami, Füzuli, Sabir, S.Vurğun kimi klassikləri-

miz haqqında da belə əsərə çox ehtiyac var. Bunun üçün bir neçə Avropa dili bilmək lazımdır. Samirin bu baxımdan da üstünlüyü göz qabağındadır. O, əsəri rus dilində yazmışdı. Biz bu mənada "üstünlük" deyirik ki, onun bu şəkildə Bakıda yox, Moskvada nəşrinə nail olmaq olar və bu Avropa ölkələrində də oxuna bilər.

Əsər 2 hissədən ibarətdir. "Axundov və Rusiya" adlı I hissə 2 fəsildə gedir: "Rus ədəbi mühiti və Axundov", "Azərbaycanda və Rusiyada Axundovun tədqiqi tarixindən". İkinci hissədə isə əsil mətləbdir.

"M.F.Axundov və Avropa ədəbiyyatı" hissəsi də ayrılıqda 6 fəsildən ibarətdir. Yenə hər fəsil nimsərlövhələrə ayrılır.

İkinci fəsil problemləri, sambalı ilə çox dəyərlidir. Mətləb və mövzu burada öz əksini tapır. Axundovun Avropada yayılması, öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi (xüsusilə alman, ingilis, fransız, italyan dillərində) onun antik, yunan və Avropa xalqları ədəbiyyatı ilə bağları ilk dəfə belə geniş, elmi şəkildə araşdırılır.

Əsərin qiymətli cəhətlərindən biri də tədqiqata Axundov haqqında Avropa mənbələrindən küllü miqdarda yeni materiallar, fakt və sənədlər cəlb edilməlidir. Əsər boyu Avropa, rus və Azərbaycan alim, yazıçı və müxtəlif görüşlü ziyalılarla elmi mübahisə, polemika vardır və burada çox vaxt Samir haqlı görünür. Məsələn, Axundovun rus ədəbiyyatından təsirlənməsi barədə Ə.Əhmədovla mübahisəsi. Düz deyir ki, Axundov poeziyada yox, komediya və traktatda bu mənbədən təsirlənib. Ə.Seyidzadənin Çernişevskinin Axundov haqqında fikri, M.Sadıqovun Verderovskinin məqaləsinin əvvəl "Kavkaz", sonra "Oteçestvennie zapiski"də çıxması və s. barədə polemika dağ Senkovski ətrafındakı söhbətlər də inandırıcıdır, elmidir. Amma bəzən mətləb çox uzadıdır, təfsilata varılır. Xüsusilə ekskursiyalar çoxdur, bunlar bəzən uzunçuluq təsiri bağışlayır, mətləbdən yayındırır.

"Antik ədəbiyyatı ətrafında düşüncələr" fəslə çox ümumdür. Belə ola bilərdi: "Axundov və Antik ədəbiyyatı məsələləri" və ya "Axundovun antik ədəbiyyata münasibəti". Bu fəslin nimsərlövhəsi "Aristofandan Molyerə"dir. Antik ədəbiyyatdan, Aristofandan söhbət gedən yerdə Molyer nə üçün? Molyer haqda əsərin fransa ədəbiyyatından danışılan fəslində danışılmışdır. II fəslin

"Axundov Monteskye, Volter və ya "Jozef Renan" hissəsində Axundov Avropa ədəbiyyatı kontekstində yaxşı öyrənilir, oradan bir şey götürüb-götürmədiyindən danışılır. Hərdən bir Avropa və Şərqi təsiri qarşılıqlı açıqlansa əsər qazanardı.

Əsərdə təkrarlar da nəzərə çarpır ki, bu da problemin şəxsiyyətlər üzrə sərlövhələr altında öyrənilməsi ilə bağlıdır. Bir müəllifdən 2-3 yerdə yox, bir yerdə danışılma yığcamlıq olardı. Dissertasiyanın üslubunda bəzən bədilik elmiliyi üstələyir. Bu da Samirin yazıçılığından gəlir.

Sonda onu deyər bilərəm ki, bu qeydlər belə vacib bir əsərin əhəmiyyətini heç də azaltmır və çoxu asan düzəldir; bəziləri də arzu və təklifdir. Mən bu əsəri axundovşünaslığımıza və ədəbiyyatşünaslıq elmimizə töhfə hesab edirəm.

10 yanvar, 1990.

Bu yazını tapıb kitaba daxil edəndə inana bilmirəm ki, Samir bəy dünyada yoxdur. O, çox istedadlı, enerjisi aşırıb-daşan qatı türkoloq, turançı bir ziyalı idi, yaxşı alim idi. Allah rəhmət eləsin.

KAMRAN ƏLİYEVİN
"XX ƏSR AZƏRBAYCAN
ROMANTİZMİNİN POETİKASI"
DOKTORLUQ DİSSERTASIYASININ
MÜZAKİRƏSİNDƏ

Kamran on ildən çoxdur ki, İnstitutda çalışır. Uzun müddətdir ki, romantizm problemləri ilə məşğuldur. Bu mövzuda namizədlik dissertasiyası, monoqrafiya yazıb, silsilə məqalələri var. Alim kimi formalaşmış, elmdə təsadüfi adam deyil, arayıb-axtaran, İnstitutla nəfəs alan alimdir.

Dissertasiya ədəbiyyatşünaslığımızda öyrənilməmiş konkret və vacib bir problemə həsr olunub. Burada Azərbaycan romantizminin poetikası doğru olaraq onun ideya axtarıları və başqa problemləri ilə təmaslı şəkildə öyrənilir. Romantizm və onun poetika-

sı haqqında elmi-nəzəri tədqiqatlardan bəhrələnmə açıqca hiss olunur. Düzdür, bəzən hazır sxem və formalirovka da özünü göstərir. Lakin çox vaxt Kamran onları özünüküləşdirmiş, milli romantizmin problemləri ilə bağlamışdır.

Dissertasiyanın quruluşu doğru müəyyənləşdirilib. Problem üç fəsildə araşdırılır. Giriş, nəticə və bibliografiya məzmunlu, əhatəlidir. Əsərin metodoloji və nəzəri səviyyəsi müasir elmimizin tələblərinə tam cavab verir. Bu da diqqəti çəkir ki, əsər boyu fikir və mülahizələr Azərbaycan romantiklərindən canlı misallarla təsdiqlənir və bu çox inandırıcıdır.

Birinci fəsildə ("Romantik qəhrəman konsepsiyası") şəxsiyyət və həyat, onun mövqeyi problemi rus və dünya ədəbiyyatında olduğu kimi, romantizmin estetik prinsiplərindən sayılır və doğru olaraq üç sərlövə altında araşdırılır: I qəhrəman tənhalığı, II lirik qəhrəmanın səciyyəsi, III tragik qəhrəmanın taleyi. Bu problemlər H.Cavid, M.Hadi, A.Şaiq yaradıcılığında daha konkret öyrənilir. Bu da maraqlıdır ki, dissertant bəzən həmin müəlliflərin əsərinin rus dilinə tərcüməsinə də toxunur, müqayisə nəticəsində problemin elmi tərifini dəqiqləşdirir. Müəllifin bu qənaətləri doğrudur ki, romantik qəhrəmanın tənhalığı onun öz mövqeyini güzəştə getməsindən doğur, onlar özləri təkliyə can atırlar, romantik qəhrəmanların tənhalığı üsyankar xarakter daşıyır və bu şəxsiyyətin nüfuzuna olan marağın nəticəsidir.

Dissertasiyada canlı, elmi polemika özünü göstərir. Müəllif yeri gəldikcə Ə.Sultanlı, M.Cəfər, M.Məmədov, Y.Qarayev, Z.Əkbərov, V.Osmanlı və başqa alimlərlə cəsarətlə elmi mübahisə aparır, çox vaxt haqlı görünür. "Şeyx Sənan " haqqında çox yazılıb, amma Kamran bu əsərə yeni gözlə baxır, onun əsas ideyasını təkcə eşqin dini etiqada qalib gəlməsi yox, romantik qəhrəmanın yüksəlişə can atması ilə bağlayır. Bu da inandırıcı görünür.

İkinci fəsildə romantik qarşıdurma məsələləri konkret olaraq Qərb və Şərq, yaxın və uzaq, həyat və ölüm kimi üç əsas komponent üzrə öyrənilir. Bunlara bizdə əvvəllər ötəri toxunulsa da, elmi şəkildə ilk dəfə bu əsərdə rast gəlirik. Əlbəttə, burada xeyir və şər, qaranlıq və işıq, xəyal və həqiqət, yer və göy və s. kimi qarşıdurma problemlərini də açmaq yerinə düşərdi. Hiss olunur

ki, Kamran ümumilikdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatını yaxşı bilir, yeri gəldikcə romantizm və realizm problemləri ilə, xüsusilə M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, N.Vəzirov, H.Cavid əsərləri arasında da maraqlı paralellər aparır.

"İdeal həqiqət axtarışları"nın tədqiqinə həsr olunmuş üçüncü fəsildə, əsasən, onun folklor, rəmz məkan və zaman kimi üç əsas prinsipinə diqqət yetirilir. Burada böyük şəhər, kənd, oda, zindan, saray, qəfəs, pəncərə, meşə, yol, cığır, eləcə də zaman faktları Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığından inandırıcı misallarla şərh edilir. Peyzaj və təbiət hadisələri kimi rəmzi obrazlar romantik ədəbiyyatda qəhrəmanın ideal həqiqətə can atma vasitəsi kimi yozumu da misallarla təsdiqlənir.

Burjua romantizmi adlandırılan böyük bir cərəyanın öyrənilməsini, "Füyuzat"çıları, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, Ə.Topçubaşov və başqalarını aşkarlıq dövründə Kamran və Vəlinin dissertasiyasında da görməyəndə bəs nə vaxt işləyəcəyik?! Bu məsələyə mövzu ilə bağlı aydınlıq gətirmək lazım idi.

M.Hadinin "Şəklində" rədifli şeri bir yerdə "səciyyəvi poema" adlandırılır. Romantik Azərbaycan şairlərinin "şəklində" rədifli şerlərinin hamısı türk şairi A.Cövdətə nəzirədir. Bu məsələyə də toxunmaq olardı. Müəllif Azərbaycan romantiklərinin əsərlərinin ilk çapına, romantizm dövrünün mətbuatına, heç olmasa, romantizmin carçısı olan mətbuat orqanlarına istinad etsə yaxşı olardı.

Dissertant Girişdə elə bil ya xəsislik, ya da təvazökarlıq edib, əsərin yeniliyini, dəyərini, orijinallığını lazımı səviyyədə təqdim edə bilməyib. Hərdən bir "yeni" sözünü işlətməklə kifayətlənib. Məsələn, "yeni elmi nəticəyə gəlməyə şərait yaradır", "yeni bədii keyfiyyətləri üzə çıxarmağa kömək edir" və s. Bu yeniliyi açıq, konkret demək gərəkdir. Bu qeydlər heç də əsərin əhəmiyyətini azaltmır. Kamran onları müdafiəyə qədər düzəldə bilər. Məncə dissertasiyanı müdafiəyə buraxmaq olar.

1989.

ZAMAN ƏSGƏRLİNİN
"AZƏRBAYCAN FACİƏSİNİN POETİKASI"
DOKTORLUQ DİSSERTASIYASININ
MÜZAKİRƏSİNDƏ

70 ildə bizi kommunist ideyası ilə elə zəhərləyiblər ki, ədəbiyyatı da ideya ölçülərində əritmişik. Bu baxımdan da son illərdə poetika məsələlərinə marağın artması təbiidir. Bir janrın, metodun, sənətkarın, hətta əsərin poetikasından da dissertasiyalar yazılır. Bunların arasında Zamanın əsəri seçilir.

Zaman XIX-XX yüzillər Azərbaycan ədəbiyyatının bilicilərindəndir, bir alim kimi yaxşı tanınır. Bugünkü dissertasiya da bunu təsdiqləyir. Dissertasiyada Azərbaycan faciəsinin poetikası problemi dörd fəsildə tam öyrənilir. Elmi-nəzəri-tipoloji metodlar işığında yüksək səviyyədə araşdırılır.

Bu da maraqlıdır ki, Zaman belə nəzəri problemin həllində milli ədəbiyyat çərçivəsində qapanıb qalmır, antik dövrdən bəri dünya ədəbiyyatından da ədəbi-bədii və elmi əsərlərə üz tutur, paralellər aparır, daha tutarlı nəticələr çıxarmağa çalışır. Bu, həm də onun nəzəri hazırlığını, bilik dairəsinin genişliyini göstərir. Dissertasiyanın I-II fəsillərində tragik qəhrəman və kolliziya, tragik qəhrəman və milli xarakter problemlərinin qoyuluşu Yaşar Qarayevin əsərini yada salsa da, burada məsələnin əhatə dairəsi daha geniş, təhlilə çəkilən əsərlər daha çoxdur. Bu baxımdan "Fabula, süjet və kompozisiya" hissəsi bizə daha tutarlı və elmi görünür. Əvvəlki iki fəsildə faciələr qəhrəman və xarakter fonunda təhlilə çəkilirsə, burada faciənin fabula, süjet və kompozisiya komponentlərinin uyumlu cəhətlərindən daha konkret, yığcam söhbət gedir.

Dissertasiya öz elmi-polemik ruhu, hadisə və məsələlərə yeni yanaşma üsulu ilə də seçilir. Məsələn, Feyzulla Qasımzadənin Rüstəm bəyi "yırtıcı, qudurğan" saymasına, Mehdi Məmmədovun "Solğun çiçəklər"i melodrama adlandırmasına münasibəti doğrudur. Elə Nəcəf bəy, Əmiraslan ağaya və başqa obrazlara münasibətdə də belədir.

Ümumiyyətlə, dissertasiyada "Müsibəti-Fəxrəddin", "Dağılan tifaq", "Pəri-Cadu", "Ana", "Solğun çiçəklər", "Ağa Məhəmməd şah Qacar", "Nadir şah" əsərlərinin təhlilinə yeni yanaşma üsulu var və bunlar inandırıcı görünür. Bütövlükdə dissertasiyanın quruluşu elmidir, səviyyəsi bugünkü elmi tələblərə cavab verir, elmi apparaturası zəngindir, səliqə-səhmanı yerindədir, doktorluq dissertasiyası kimi bizi razı salır. Belə keyfiyyətlərdən çox demək olar, sözüm odur ki, əsəri müdafiəyə buraxmaq olar.

Bəzi qeydlər də demək olar. Məsələn, yaxşı haldır ki, Zaman indiyə kimi əsl tədqiqatdan uzaq düşən, ya da zərərli əsərlər sayılan "Səd Vəqqas", "Səyavuş", "Hörmüz şah", "İsmailiyə otağı", "Ərmənusə", "Ədirnə fəthi", "Bakı müharibəsi", "Ənvər bəy", "Köhnə Türkiyə", "Xalid ibn Vəlid" kimi faciələri də yada salır. Amma ötəridir, azdır, gərəkli qədər deyil. Məlum əsərlərin, dəfələrlə təhlil edilən faciələrin arasında sezilmir. Bir az bu əsərlərə ümumiləşdirici qiymət veriləy yaxşı olardı. Belə qeydlər əsərin elmi səviyyəsini azaltmır, o, doktorluq kimi müdafiəyə layiqdir.

1992.

VƏLİ NƏBİYEVİN
"AZƏRBAYCAN BƏDİİ NƏSRİNİN JANR-ÜSLUB
TƏKAMÜLÜ" DOKTORLUQ DİSSERTASIYASININ
MÜZAKİRƏSİNDƏ

Vəli Azərbaycan nəsrinin yaxşı bilicilərindən biri kimi tanınır. Onun bu əsəri də başqalarından öncə öz müasirliyi, məsələyə və olaylara yeni baxışı ilə seçilir. Dissertasiyada maarifçiliklə birgə yeridilən müstəmləkəçilik siyasətinin inkişaf kimi verilməsinə yeni münasibət doğru və elmi şəkildə açılır. İlk iki fəsildə Azərbaycan bədii nəsrinin üslub təkamülü, yolu, yönü, mərhələ və məziyyətlərinin açıqlanması da bizə yeni görünür. Bütün bunlar Avropa-rus nəzəriyyəçilərinin janr-üslub qəlibinə salınmır, sxem axtarılmır, ədəbiyyatşünaslığımızın öz axar-baxarında, ölçüləri işığında araşdırılır, bədii nəsrin özünün təhlilindən nəzəri fikir yaranır.

Nəsrimizin öz qaynaqlarını Orxon-Yenisey abidələrindən götürməsi və "Dədə Qorqud" kitabının spesifik formanın yazılı və şifahi variantı olması fikri elmi həqiqətdir. Vəli də bir alim kimi bu qaynaqlardan qidalanmaqda haqlıdır. Vəli nəsrimizi üç üslubi başlanğıcda (epik, lirik, satirik) götürür və bu yöndə, zaman işığında nəsrin məxsusi keyfiyyətlərini, təmayül və axarlarını açıqlayır. Düzdür, başqa üslublar da var, ancaq bunlar da məqbuldur. Bu da inandırıcıdır ki, lirik başlanğıc A.Bakıxanovdan, epik Mirzə Fətəlidən, satirik Ə.Talıbov, Z.Marağalı və Mrzə Cəlildən bəri təkamül yolu keçib. Vəli bunu səciyyəvi seçmə əsərlərin təhlili ilə təsdiqləyir.

Vəlinin Azərbaycan nəsrinin janr-üslub təkamülünü keçid, poetik dönərgəliyin təşəkkülü və Şura dövrü kimi üç mərhələdə öyrənməsi də maraq doğurur və nəsrin ümumi inkişaf tarixinə uyarlıdır. Onun XIX-XX yüzillər nəsrində epik-publisistik, satirik-yumoristik, lirik-romantik kimi üç üslubun aparıcı olması fikri də mübahisə doğurmur. Bu yönəmdə deyilən fikirlərə yaxındır, həqiqətdir. Bütövlükdə dissertasiya səviyyəsi, elmi tutumu, məzmunu və yeniliyi ilə dəyərlidir.

Dissertasiyada ilk iki fəsildə XIX-XX yüzildə Azərbaycan nəsrinin janr-üslub məsələləri araşdırılır. Son fəsil isə "Şura nəsrinin janr-üslub sistemi" adlanır. Lakin elmi problem baxımından əvvəlkinin ardıcılı kimi səslənmir, o xarakterdə deyil. Biz də razıyıq ki, "Kitabi-Əsgəriyyə", "Riyazül-Qüds", "Rəşidbəy və Səadət xanım", "Hekayəti-Yusif şah", "Kəmalüddövlə məktubları" Avropa anlamında roman, povest, hekayə deyil. Vəli bunu deyir. Amma bəs nədir? Bunu açıq demir. "Hekayəti-Yusif şah"ın elə hekayət olmasını bir növ qəbul edir. Amma bununla da bu gələcək tədqiqat işidir sözü ilə söhbəti qurtarır. Halbuki elə bu tədqiqatın işidir. Axı, fəslin adı da, işin adı da janr məsələsidir.

Klassik nəsrin janrlarından danışanda intonativ çevirmə və alınma janrları özəlləşdirmə kimi iki qolu göstərir. Birinciyə "Kitab yüklü eşşək", "Əhvalatlar", ikinciyə XX yüzil hekayələrini misal çəkir. Bizcə bu Azərbaycan nəsrinin janrını müəyyənləşdirən əsas əlamət deyil. Həm də "Şura nəsrinin janr-üslub sistemi" fəslə bizə sürüşgən göründü. Düzdür, fəslin əvvəlində 30-cu illər

ədəbi-bədii prosesin əsas cizgiləri və səciyyəsi ilk dəfə belə doğru, düzgün araşdırılır, xalqın mənəviyyatının şikəstinə yönəldilən ədəbiyyatın faciəsi və buradakı qığılcımlar açıqlanır. Amma elə bil ki, fəsil janr-üslub məsələsinin elmi açıılışdan çox, dövrün icmalını xatırladır.

Bütövlükdə əsər çox layiqli, samballı tədqiqatdır, doktorluq dissertasiyası kimi məqbuldur.

1992.

AIDA FEYZULLAYEVANIN
"XIX-XX YÜZİLİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN
YAZIÇILARI VƏ RUS ƏDƏBİ-İCTİMAİ MÜHİTİ" ADLI
DOKTORLUQ DİSSERTASİYASININ
MÜZAKİRƏSİNDƏ

Aida xanımı neçə illərdir ki, çox təvazökar, çalışqan, əməksevər elm adamı kimi tanımışam. Onun Tiflis-Azərbaycan ədəbi mühiti ilə bağlı monoqrafiyası məndə xoş təsir oyatdı. Duyulur ki, Aida xanım keçmiş "ədəbi əlaqələr" şöbəsində rus yox, Azərbaycan ədəbiyyatına bağlı yaxşı mütəxəssislərdəndir.

Bu gün müzakirə etdiyimiz dissertasiya da ədəbiyyat-şünaslığımızda ümdə, gərəkli mövzulardan birinə yönəlib, bu yöndəki axtarışların nəticəsidir. Mütəxəssislərin fikrincə ədəbi ilgilər iki yönəmdə aparılır: I kontakt ilgilər, II tarixi-tipoloji oxşarlıq (təbdil, iqtibas). İndiyə qədər isə bizdə süni kontrakt və tipoloji oxşarlığa üstünlük verilib, həmişə ədəbiyyatda rus təsiri izlənilib. Aida xanım bu əsərdə məsələyə yeni baxışla yanaşaraq, obyektiv əlaqələri üzə çıxarmağa çalışır.

Dissertasiyada Azərbaycan maarifçilərinin rus ədəbi mühiti ilə ilgiləri ardıcıl, ən çox tarixi-müqayisəli şəkildə, gah yazıçılar, gah obraz, janr, mövzu, gah da milli oyanış, intibah, din, qadın azadlığı kimi problemlər üzrə araşdırılır, çox vaxt da yeni elmi fikirlər söyləyir. Bütövlükdə bu əsəri sabiq ədəbi əlaqələr şöbəsinin yaxşı elmi-tədqiqat işlərindən sayıram.

Dissertasiyada gərgin zəhmət duyulur, elmi-bədii materiallar əsasında yazılıb. Elmi-nəzəri səviyyəsi də qaneedicidir. Səli-

qə-səhmanı yerindədir. Amma bəzi qeydlərim də var. Məsələn, M.Rəfilinin Çatski-Bakıxanov dünyagörüşü arasında yaxınlıq ax-tarması da, Aida xanımın onu bəyənməsi də səhvdir (s.29). "Rus ədəbiyyatında proletar internasionalizmi ideyası ilə Azərbaycan ədəbiyyatı zənginləşdi" ifadəsi də köhnə baxışdı (s.39).

səh. 43. Guya XIX yüzildə Azərbaycan xanları siyasi-ictimai iqtisadi baxımdan zəiflədi, yaşaya bilmədi, ona görə Rusiya ilə birləşdi. Köhnə imperiya siyasətidir.

Aida xanım Ş.Qurbanova əsasən Azərbaycan-rus ədəbi əlaqə-lərinin üç mərhələdə öyrənilməsini göstərir: I Rus ədəbiyyatına meyl, II ideya yaxınlığı, III qarşılıqlı təsir. Bu köhnə, sovet bölgüsüdür. Burada hər şeyin rus ədəbiyyatından gəlməsi məq-sədi güdülür. Bizcə belə olar: I istila ilə bağlı təsir, məcburi ya-xınlıq, II ruslaşdırma dövrü əlaqələri.

Qeydləri düzəltməklə əsəri müdafiəyə buraxmaq olar.

10.06.1992.

AYDIN ABİYEYİN

"TÜRK ƏDƏBİYYATINDA SATİRA VƏ ONUN AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI İLƏ ƏLAQƏSİ" DOKTORLUQ DİSSERTASIYASININ MÜZAKİRƏSİNDƏ

Müzakirə və müdafiə olunan dissertasiya ən zəngin və mürək-kəb bir dövrün diqqəti çəkən, ümdə probleminə həsr olunub: XIX-XX yüzillərdə türk ədəbiyyatında satira və onun Azərbaycan ədəbiyyatı ilə əlaqəsinə. Yadınızda varsa 6-7 il öncə bu İnstitutun elmi şurasında Azərbaycan romantiklərinin türk ədəbiyyatı ilə il-gilərinə aid bir dissertasiya müdafiə olunmuşdu, özü də bizim şö-bənin əməkdaşı Cəvahir Yusifova. Yaxşı da qarşılandı, amma, o hara, bu hara. Bu gün biz burada Türk ədəbiyyatında satiranın qaynaq və yaranışından təkamülünə qədər inkişaf yolunun elmi panoramasını yaradan səviyyəli, samballı bir tədqiqat əsəri görü-rük. Aydın 30 ildən çoxdur ki, türkologiya ilə məşğuldur. Ömrü-nün yarından çoxunu bu yolda qoyub. Bu müddətdə biz dost, həm- kar və qonşu olmuşuq, işimizlə bağlı dərdləşmişik, məsləhətləş-mişik. Bu dissertasiya üçün Moskva, Peterburq, Bakı arxivlərində

material toplayanda da bir olmuşuq. Yəni, bu dissertasiya və onun monoqrafiyası gözlərim qarşısında yaranıb. Mən onun haqqında yüksək fikirdəyəm.

Əsərdə iki məsələni yada salmaq istəyirəm. Birincisi Füzulinin Türkiyə satiriklərinə təsiri məsələsidir. Aydın burada 15-ə qədər Türk sənətçisinin Füzulidən təsirləndiyini konkret bədii örnəklərlə əsaslandırır, bu özü əsl elmi yenilikdir. İkincisi isə Sabir, Ə.Nəzmi, C.Cabbarlı, S.Mümtaz kimi Azərbaycan şairlərinin Türkiyə sənətçilərindən təsirlənməsi və ya onlara nəzirələr yazmasıdır. Belə əsərlərin analoji, müqayisəli təhlili də elmi maraq doğurur.

Doğru olaraq Aydın türk ədəbiyyatında satiranı janrlar üzrə öyrənmişdir. Bu da ona Azərbaycan ədəbiyyatı ilə ilgiləri daha əhatəli araşdırmaya imkan vermişdir.

Axırda onu da deyim ki, 70 ildir ki, Azərbaycan ədəbiyyatının yabançı ədəbiyyatlarla bağlılığını axtarmağa çalışmışıq. Nə yaxşı ki, doğmalar öz soyunu, kökünü, ədəbi-mədəni əlaqələrini araşdırmağa başlayır. Müstəqilliyə qədəm basdığımız türk dünyasının oyandığı, birliyə can atdığı bir dövrdə belə bir dissertasiyanın meydana gəlməsi həm də mənəvi, siyasi əhəmiyyət daşıyır. Milli ideologiyamıza xidmət edir.

Mən yenə ilk sözümə qayıdıram. Bu dissertasiya elmimizdə bir yenilikdir, türkologiyaya yaxşı bir hədiyyədir. Elə bilirəm ki, bu hamının ürəyincədir və ona məmnuniyyətlə səs verəcəyəm.

03.12.1997.

ELÇİNİN

"ƏDƏBİYYATDA TARİX VƏ MÜASİRLİK PROBLEMI" DOKTORLUQ DISSERTASIYASININ MÜDAFİSİNDƏ

Mən çox qayğılandım ki, Elçinin o cür geniş və canlı müdafiəsi tam texniki səbəb üzündən təkrarlandı. Biz onun Vilayətlə həzirlədiyi kitabı oxumuşuq və bunun dissertasiyaya heç bir dəxli yoxdur. Vilayət də opponet kimi uğurlu seçilmişdi. Ancaq nə

edəsən, təlimat təlimatdır. Bir də bunun ziyanından çox xeyri var, bir də görüşürük, fikir mübadiləsi keçiririk.

Mən bu məruzə və müdafiə ilə bağlı keçən dəfə danışmaq istəyirdim. Danışan çox oldu deyə danışmadım. Yaxşı ki, indi firsət düşdü. Elçin çağdaş ədəbiyyatımızda sayılıb-seçilən, öz orijinal yolu olan yazıçılardandır. Bu öz yerində. Ancaq biz onu elə əlinə qələm alandan həm də alim kimi tanımışıq. O elə bu İnstitutun yetirməsidir, burada aspirant olub, namizədlik dissertasiyası müdafiə edib, elm aləminə buradan pərvazlanıb.

Elçinin müdafiəyə təqdim etdiyi kitabların, əsərlərin hər biri ədəbiyyatşünaslıq elmimizin aktual problemlərinə həsr olunub. Bunları çağdaş elmimizin bir ümdə problemi birləşdirir: tarix və müasirlik. Müstəqillik dövründə bu məsələ daha gərəklidir və Elçinin belə bir işi alqışlanmalıdır. Əslində Elçin 5-10 il bundan qabaq elmlər doktorudur, işinə, əməlinə görə. İndi sadəcə olaraq bu sənədləşməli, rəsmiləşməlidir. İndi ki, yeri gəldi bir söz demək istəyirəm. 60 illiyimdə bir təbrik teleqramı məni heyrətləndirdi. Bu nə kitablarımı, nə haqqımda çıxan kitabçanı, nə də davitnaməni çatdırmadığım Elçindən idi. O, "Ədəbiyyat qəzeti"ndən öyrənib teleqram vurmuşdu. Bu böyük qayğı və diqqət idi.

Elçin sözün əsl mənasında şəxsiyyətdir, yüksək mədəniyyətli ziyalıdır, vətəndaş alimdir, ədəbiyyatın aktual məsələləri ilə məşğul olan mütəxəssisdir. O, məsul vəzifədə çalışsa da, bu gün də ədəbi-elmi mühitlə sıx bağlıdır.

Mən Elçinin məruzəsini çeşidli elmi əsərlərinin yekunu kimi yüksək qiymətləndirirəm. Bu məruzə filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almağa tam layiqdir.

1998

ALXAN MƏMMƏDOVUN
"ŞAMAXI ƏDƏBİ MÜHİTİ

(XIX əsrin ortalarından mart 1918-ci ilə qədər)"
DOKTORLUQ DİSSERTASIYASININ MÜDAFİƏSİNDƏ

Bu gün Bakı Dövlət Universitetinin bu salonunda yadda qalan bir müdafiənin şahidi olduq. Həm əsərin elmi sambalı, həm Al-

xan Məmmədovun bir alim kimi yetişməsi, həm də Kamal müəllimin obyektiv qiyməti bunu təsdiq edir.

Hər bir sənətkarın, şairin mikromühiti var. Son vaxtlar ədəbiyyatşünaslıqda bu sahədə tədqiqatlar geniş şəkil almışdır. Lakin ədəbiyyatşünaslığımızda ədəbi mühitin Şamaxının timsalında öyrənilməsi ümumiyyətlə ilk təşəbbüsdür.

Alxan Məmmədov Şamaxı ədəbi mühitini bütöv şəkildə götürüb. Bu mühiti ədəbiyyatla sənətkarların birgə yaradıcılığı, birgə fəaliyyətləri istiqamətində öyrənib. Burada yetişən sənətkarlar - S.Ə.Şirvani, M.Ə.Sabir, A.Səhhət, M.Hadi, S.M.Qənizadə və başqaları bütün Azərbaycan arsenalında öyrənilib.

Doğru qeyd olunur ki, o alim, o əsər yaşayır ki, qaynaqlardan, arxivlərdən, fondlardan, cümlələrdən gəlir. Alxan da arxivlərdən gələn alimdir. Ona görə də qədəmləri möhkəm olacaq. Onun avto-referatındakı nəşrlərin sayı 70-dən artıqdır. Bu faktın özü də Alxanın gərgin zəhməti haqqında çox şey deyir. O, 15 ildən artıqdır ki, bizim kollektivdə - Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun "Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı" şöbəsində çalışır. Namizədlik dissertasiyasını da bu müddətdə müdafiə edib. Qeyd edim ki, onun uğuru da, qüsuru da bizim adımızla, bizim İnstitutun, bizim şöbənin adı ilə bağlıdır. Təbii ki, Alxanın bugünkü uğuru da hər kəsdən artıq bizim kollektivi sevindirir. Əsər bizim şöbədə çox ciddi müzakirə və mübahisələrdən keçib, cilalana-cilalana bu mərhələyə çatıb. Əsərin bu gün belə bir səviyyədə müdafiəsindən məmnunluq duyur və şura üzvlərini ona səs verməyə çağırıram.

21 oktyabr 1998.

VAQIF SULTANLININ

"M.Ə.RƏSULZADƏNİN HƏYATI, ƏDƏBİ-TƏNQİDİ GÖRÜŞLƏRİ" DOKTORLUQ DİSSERTASIYASININ MÜDAFİƏSİNDƏ

Vaqif bəy hazırlıqlı və ziyalı alimdir. Çoxdandır bu mövzu üzərində çalışır. "M.Ə.Rəsulzadənin ədəbi dünyası" kitabını da bu mövzuya həsr edib. Bu dissertasiya M.Ə.Rəsulzadə haqqında Avropa, Türkiyə, İran və Azərbaycan qaynaqları əsasında yazılan

ilk elmi-tədqiqat əsəridir. Burada M.Ə.Rəsulzadənin həyat və yaradıcılığının bəzi qaranlıq və bilinməyən cəhətlərinə işıq salınır, yeni faktlar üzə çıxarılır.

Əsər öz quruluşu, məsələnin qoyuluşu və həlli ilə diqqəti çəkir. Yeri gəlmişkən bunu da yada salmaq ki, Vaqif bəyin "Ağır yolun yolçusu" (M.Ə.Rəsulzadə) kitabı da həmin dissertasiya ilə bağlı axtarışların sonucunda meydana gəlib.

Dissertasiyada M.Ə.Rəsulzadənin həyatı, ədəbi-tənqidi görüşləri, milli mədəniyyət konsepsiyası, ədəbiyyat və sənət məsələlərinə münasibəti ilk dəfə belə hərtərəfli və tam halda araşdırılır. Müəllif düz deyir ki, M.Ə.Rəsulzadənin ədəbiyyat tarixi konsepsiyası bu gün də aktual görünür. Məncə bu yöndə araşdırmalar aparan müəlliflər, ədəbiyyat tarixçiləri bu məsələlərə baxsalar qazanarlar. Həmin fikir bu baxımdan da özünü doğruldur ki, M.Ə.Rəsulzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri, ədəbiyyat tarixi ilə bağlı fikirləri Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, Ə.Cəfəroğlu, Y.Vəzir, F.Köçərli kimi müəlliflərin bu yöndəki fəaliyyətləri və fikirləri işığında öyrənilir. Nə yazıq ki, uzun zaman ədəbiyyat tarixi ilə məşğul olan A.Şaiq burada diqqətdən yayınıb.

Tədqiqatda doğru olaraq M.Ə.Rəsulzadənin irsi ilk dəfə aşağıdakı mərhələlərə bölünür: 1900-1920, 1920-1980, 1980-dən sonra. Hər mərhələnin öz xüsusiyyətləri, öyrənilməsinin ümumi mənzərəsi aydınlaşdırılır. Vaqif bəyin bu qənaəti də inandırıcı görünür ki, M.Ə.Rəsulzadənin bədii yaradıcılığı ideya və amalını yayma vasitəsidir.

Əlbəttə, belə samballı tədqiqatda çatışmazlıqlar da görünür. Bu da mövzunun ilk dəfə öyrənilməsi və materialın, problemlərin çoxluğundan gəlir. Bizcə mövzu ya konkret "M.Ə.Rəsulzadənin ədəbi-tənqidi görüşləri", ya da üstəgəl bədii yaradıcılığı da ola bilərdi. Zətən bu şəkildə də tədqiqat doktorluq əsəri kimi keçərlidir.

1998.

ASİF HACIYEVİN
"ÇAĞDAŞ BƏDİİ NƏSRDƏ MİFOLOGİZM VƏ
FOLKLORİZM PROBLEMİ (70-80-Cİ İLLƏR)"
DOKTORLUQ DİSSERTASİYASININ MÜDAFİƏSİNDƏ

Həqiqətən, bu gün maraqlı bir dissertasiya müdafiəsinin şahidi olduq. Opponentlərin rəyi və çıxışlar da göstərir ki, bu dissertasiya çox aktual, çətin və gərəklı bir problemə həsr olunub. Müəllif mifologiya-folklor ənənələrini, çağdaş nəsrin təhkiyə, kompozisiya, süjet, obrazlar aləmi və başqa komponentlərini elə çağdaş elmi səviyyədə də araşdırır, maraqlı elmi nəticələrə gəlir. Burada diqqəti çəkən bir məsələ də problemin Azərbaycan, qonşu ölkələr və türk xalqları ədəbiyyatı materialları, bədii nəsr örnəkləri işığında öyrənilməsidir. Xüsusilə Çingiz Aytmatov, Yusif Səmədoğlu, İsi Məlikzadə, V.Şukşin, T.Pulaton, O.Çiladze və b. yazıçıların əsərləri əsasında Daha bir müsbət cəhət də elə dissertasiyanın nəzəri istiqaməti və nəzəri səviyyəsidir. Eləcə də müəllifin burada özünü bir folklor bilicisi kimi göstərməsidir. Əsərin folklorşünaslıq və ədəbiyyat nəzəriyyəsi kimi iki indekslə verilməsi də çox təbii görünür.

Asif öz şəxsiyyəti, xasiyyəti, əməksevərliyi, istedadı ilə həmyaşları arasında seçilir. Hiss olunur ki, həm Azərbaycan, həm də dünya ədəbiyyatının nəzəri məsələlərini yaxşı bilir. Asifin kitabını da oxumuşam, avtoreferatını da. Məncə bu əsər son zamanlarda nəzəri səpgidə yazılan yaxşı doktorluq dissertasiyalardandır.

03.10. 1998.

TAHİRƏ MƏMMƏDLİNİN
"XX ƏSR AZƏRBAYCAN DRAMATURGİYASININ
POETİKASI" DOKTORLUQ DİSSERTASİYASININ
MÜZAKİRƏSİNDƏ

Dissertasiyanın "XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının ədəbi-mədəni mühiti və ənənələri" adlı birinci fəslində aşağıdakı maraqlı məsələlər araşdırılır:

1. Ədəbiyyatda Şərq-Qərb konteksti;
2. Təsəvvüf-neosufizm mərhələsi;

3. Dramatik növün təşəkkülü və inkişafı;

4. XX əsr dramaturgiyasının Avropa, türk və rus dramaturgiyası ilə tipoloji əlaqələri

Göründüyü kimi, əvvəllər danışılan problemlərə də burada yeni baxış var və tam mövzu ilə bağlı cəhətlər önə çəkilir. Şərq-Qərb konteksti, ədəbiyyatda neosufizm mərhələsi, türk ədəbiyyatı ilə tipoloji əlaqələr məsələləri tam şəkildə və yüksək səviyyədə öz həllini tapır. Elə bu problemləri bir az da çözülsən hərəsi bir namizədlik dissertasiyasıdır.

Mifoloji, folklor və təsəvvüf ənənələrinin yeni strukturda təkmilləşməsi və milliləşməsi prosesinin faktik materiallarla işıqlandırılması, elmi səviyyəsi ilə daha mənalı göründü. Müəllifin Avropa, rus, xüsusilə, türk dramaturqlarının əsərləri ilə Azərbaycan dramaturqlarının (M.F.Axundov, N.Vəzirov, N.Nərimanov, Ə.Haqqverdiyev, H.Cavid və b.) əsərlərinin konkret müqayisələri və elmi qənaətləri də maraqlıdır. N.Kamalın "Cəlaləddin Xorəzimşah"la H.Cavidin "Şeyx Sənan" və "Peyğəmbər"inin müqayisəsi kimi. Ancaq nədənsə Tahirə xanım N.Kamalın "Vətən, yaxud Slistre" dramı ilə C.Cabbarlının "Trablis müharibəsi" və "Ədirnə fəthi" dramları arasındakı sıx yaxınlığı izləməyib. C.Cabbarlı hər iki əsərdə N.Kamalın həmin dramından təsirlənib.

Dissertasiyanın I fəslə ədəbiyyatşünaslıq ruhu, II fəslə isə nəzəri istiqaməti ilə yadda qalır. Burada "Dramatik növün əsas komponentlərinin struktur təşkili" fəslində dramlar üçün səciyyəvi olan müəllif konsepsiyası və obraz, süjet, eləcə də konflikt və janr münasibətləri və s. nəzəri məsələlər gərəkli səviyyədə araşdırılır. Müəllif öz fikirlərini XX əsr Azərbaycan yazıçılarının dram əsərlərinin konkret təhlili ilə təsdiqləyir, maraqlı elmi qənaətlərə gəlir. Ancaq dissertasiyada struktural poetikaya söykənib, mətnin dilinin riyazi düsturlaşdırma cəhdi bir az inandırıcı görünür. Düzdür, burada rasionallıq var, amma bu ötəri söhbət mətləbə o qədər də uyuşmur, həm də sadalanan 4 durum (situasiya) Avropa modelidir. Oradakı ədəbi mühitlə, inkişaf, intibah dövrü ilə Azərbaycandakı bir deyil ki. Burada zaman, məkan, inkişaf, surət və s. amillər nəzərə alınmalıdır.

Bütövlükdə, Tahirə xanımın "XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının poetikası" doktorluq dissertasiyası öz mövzusu, problemin işləmə və təhlil üsulu, elmi-nəzəri səviyyəsi ilə elmimizdə yeni hadisədir. Ondan yalnız belə əsər gözləmək olar.

22.10.1999.

ASİF RÜSTƏMLİNİN
"MOLLANƏSRƏDDİNÇİ ŞAİR BAYRAMƏLİ
ABBASZADƏNİN HƏYAT VƏ YARADICILIĞI"
NAMİZƏDLİK DISSERTASIYASININ MÜDAFİƏSİNDƏ

Asif neçə illərdə ki, bu mövzu üzərində işləyir, şöbəmizin dissertantıdır. Mövzu üç fəsildə (həyatı, imzaları və əsərlərinin nəşri, yaradıcılığının başlıca problemləri) konkret əhatə olunur. Asif mövzunu yaxşı dərk edib, arxiv və mətbuatdan xeyli materiallar toplayıb. Dissertasiyanın I fəslində B.Abbaszađənin həyatı çox yığcam, elmi fakt və bilgiler əsasında araşdırılır. Şairin doğum və ölüm tarixi, yeri və s. dəqiqləşdirilir. Təhsili, soykökü öyrənilir, Bakıda və Təbrizdə "Molla Nəsrəddin" jurnalında inqilabi hərəkarlardakı fəaliyyəti, qısa və elmi şəkildə işıqlandırılır.

II fəsildə Asif özünü tədqiqatçı kimi daha yaxşı göstərir. Burada B.Abbaszađənin bir çox gizli imzaları dəqiqləşdirilir. Q.Məmmədli, İ.Rzayev, Niqabi və b. mütəxəssislərlə elmi polemikaya girir. Şairə aid edilən imzaların üzərinə işıq salır, bizi inandırır. B.Abbaszađənin kitablarına salınan bir sıra şerlərin ona aid olması fikri də inandırıcıdır. Bununla yanaşı o, şairin bizə tanış olmayan şerlərini də tədqiqə çəkir.

"Əsərlərinin nəşri haqqında" bölməsində Asif 1948-1964-cü(?) illərdə çıxan kitabların qüsurları üzərində dayanır, çoxlu təhrif, ixtisar və yanlışlıqları üzə çıxarır, dəqiqləşdirir. Bir az uzun təfsilatı nəzərə almasaq bu hissə də qanəedicidir.

İlk iki fəsil sırf tədqiqat xarakterlidir və Asifin bu yönündə işinin yaxşı bəhrəsidir. Son "B.Abbaszađənin yaradıcılığının başlıca problemləri" fəslisi tam başqa yönümdədir. Burada canlı elmi təhlil və dəyərləndirmə, ümumiləşmə gərəkdir. Bizcə bu baxımdan fəsil bir az ətə-qana dolsa qazanar.

B.Abbaszađenin məşrutə hərəkəti mövzulu şerlərində bugünü-müzlə səsləşən qaynaq və motivlər çoxdur (məsələn, bir cəbhənin adamlarının məğlubiyyətindən sonra qarşudurmaları, şöhrət, nüfuz düşgünlükləri, mənafə ayrılığı, rus barmağı və s.). Belə əsərlərin təhlilinə müasir gözlə baxıb, bugünümüzlə, indiki olaylarla bağlayıb, dəyərləndirmək olardı.

Bütövlükdə isə əsər namizədlik dissertasiyası istəklərinə tam uyğundur.

24.12. 1993.

SƏRXAN XAVƏRİNİN
"AZƏRBAYCAN TƏSƏVVÜF ƏDƏBİYYATI
(XII-XVI ƏSRLƏR)"
NAMİZƏDLİK DİSSERTASIYASININ MÜDAFİƏSİNDƏ

Təqribən üç il öncə İstituta aspiranturaya 8-9 gənc gəlmişdi. İlk imtahandan Sərxan hamının diqqətini çəkdi, birinci qəbul olundu. Yaşar müəllim ona belə çətin və çox maraqlı bir mövzu verdi. Onun rəhbərliyi ilə Sərxan bu problemi elmi-nəzəri səpgidə işlədi. Gözəl bir əsər ortaya qoydu.

Haqlı olaraq XII-XVI yüzillər Azərbaycan ədəbiyyatında ayrıca mərhələ kimi öyrənilir. Bu məsələ Sərxanın dissertasiyasında da elmi şəkildə əsaslandırılır. Təsəvvüf (sufizm) bu dövrün əsas ədəbi-fəlsəfi fikri, ideoloji faktoru kimi araşdırılır. Sərxan mövzu ilə bağlı əsas qaynaqları yaxşı öyrənib. Öncə türk və fars qaynaqlarına üstünlük verir. Bu dillərdə yazan, sufi sənətçilər kimi tanınan İ.Həsənoğlu, Q.Bürhanəddin, M.Şəbüstəri, Əvhədi, Ənvəri, hətta Nəsimi, Xətai, Füzuli yaradıcılığında təsəvvüf aşkarlayır, əsas çalarları ümumiləşdirir, onun Azərbaycan ədəbiyyatındakı mövqeyini müəyyənləşdirir. Bütövlükdə, Sərxan bədii fikrin təsəvvüf işığında fəlsəfə ilə poeziya qarşılıqlının elmi panoramasını yaradır. Təsəvvüfün yayılmasında poeziyanın rolu, poetik fəlsəfədən fəlsəfi poeziyaya gedən yol, Füzuli fəlsəfəsində poeziyanın zirvəyə qalxması kimi problemlər məhz çağdaş elmi səviyyədə öyrənilir.

Fəlsəfi-ədəbi cərəyandan yazan müəllifin elmi qənaətləri də nəzəri səviyyəsi və siqləti ilə seçilir. Sərxan həm də çox ciddi, sakit, təvazökar və zəhmətkeş alimdir. Ədəbiyyat İnstitutunun gələcəyini təmsil edənlərdəndir. Onun əsəri hər baxımdan AAK-nın bütün tələblərinə uyğun gəlir və ona alimlik dərəcəsi yaraşır.

2000.

DİLBƏR ZAMANLININ
"M.F.KÖPRÜLÜ VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI"
NAMİZƏDLİK DİSSERTASIYASININ
MÜZAKİRƏSİNDƏ

Ədəbiyyatşünas, folklorşünas, etnoqraf, tarixçi kimi tanınan F.Köprülünün indiyə kimi bizdə araşdırılmaması haqsızlıqdır. Bu baxımdan Dilbər xanımın həmin dissertasiyası çox dəyərlidir. Nəzərə alsaq ki, F.Köprülü həm də Azərbaycan ədəbiyyatının sayımlı tədqiqatçısıdır - onda bu işin dəyəri iki qat artır.

Bu dissertasiyanın bir əhəmiyyəti də 70 il Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında qaranlıq qalan, açılması yasaqlanmış bəzi mənbələri Köprülünün vaxtında aydınlaşdırması və dissertantın bunları layiqincə qiymətləndirməsidir. Əsər bu baxımdan da aktual və dəyərlidir. Dissertasiyada diqqəti çəkən bir məsələ də Köprülünün Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə yanaşma konsepsiyasının, onun prinsip və faktorlarının Azərbaycandakı konsepsiyalarla müqayisəli aydınlaşdırmasıdır. Əsərin strukturu, quruluşu, dil və üslubu səliqə və səhmanı da yaxşıdır. Məhərrəmin qayğı və sayğısı duyulur. Şəxsən mənə birinci fəsil xoş təsir bağışladı. Burada dissertant Köprülünün "Oğuznamələr", "Kitabi-Dədə Qorqud", ozan-aşıq anlayışı, aşiq ədəbiyyatı və s. haqda araşdırmalarını sistemli halda, diqqətlə öyrənir. Yeri gəldikcə Azərbaycan alimlərinin fikirləri ilə də paralellər aparır. Düz deyir ki, aşiq ədəbiyyatı haqqında Məhərrəmin sistemli tədqiqatını F.Köprülünün fikirlərinin təsdiqi və inkişafı da saymaq olar.

Dissertasiyada elmi polemikalar da yox deyil. Müəllif Köprülü əsərlərinə çağdaş gözlə baxır, yeri düşdükcə münasibət bildirir, dəqiqləşdirmələr də aparır. Bütövlüklə, ədəbiyyatımıza aid Köp-

rülünün konsepsiyasına Dilbər xanımın münasibəti bizi inandırır. Düzdür, suallar da doğur. Məsələn, II fəsildə adla məzmun tərs mütənasibdir. Adda XIX-XX əsrlər önə çəkilir, içəridə isə orta əsrlər ədəbiyyatıdır. XIX-XX əsrlərə cəmi 4 səhifə yer ayrılıb. Halbuki Köprülünün bu mövzuda xeyli araşdırmaları var. Lap bir fəslə də material verir. Məncə bu fəslin adı belə ola bilər: "F.Köprülü və klassik Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri".

Köprülü F.Köçerlinin və İ.Hikmətin ədəbiyyat tarixinə aid əsərlərini qiymətləndirir. Y.Vəzirin "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir nəzər" kitabını isə əhəmiyyətsiz sayır. Sən də onunla razılaşırsan. Axı, bu belə deyil, tamamilə yanlış münasibətdir. Elə Y.Vəzir bu əsəri Köprülüdən çox əvvəl 1919-cu ildə AXC dönəmində yazıb. Özü də İstanbulda. Bütün Azərbaycan mütəxəssisləri ona yüksək qiymət verib, ondan istifadə ediblər. Sən gərək o əsərə baxaydın, sonra hökm verəydin.

Başqa xətlər də göstərmək olar. Bunlar asanlıqla düzələr. Əsəri qəbul etmək, müdafiəyə buraxmaq lazımdır.

11.01.2001.

YUBİLEYLƏRDƏ

*"XƏZƏR" UNIVERSİTETİNİN RƏŞİD BEHBUDOV ADINA
DÖVLƏT MAHNI TEATRINDA KEÇİRDİYİ SƏMƏD
VURĞUNUN 95 İLLİK YUBİLEY TƏNTƏNƏSİNDƏ ÇIXIŞ
ÜÇÜN QEYDLƏR*

Mən söhbət açsam da yüz qərinədən,
Bu gündən ayrılı bilməyəcəyəm.
gEllər uzadacaq şair ömrünü,
Görməsəm, yazmasam o böyük günü,
Yüz il yaşasam da ölməyəcəyəm.

Bu şer parçası üzərində düşünüb çox şeylər demək olar. Bəli, S.Vurğun "Böyük kommunizmin sabahına mən, Adi xəyal kimi gəlməyəcəyəm" də deyirdi. Kim deyə bilər ki, burada o, Azərbaycanın da gələcək azad günlərini anmırdı? Nəzərə alsaq ki, S.Vurğun poeziyası rəmzlərlə, simvollarla, təşbih, xəyal və romantik düşüncələrlə doludur, onda buna heç şübhə yeri qalmır.

Bilirsiniz ki, rəmz və simvollar da romantizm yaradıcılıq metodunun əsas atributlarındandır. H.Cavid, M.Hadi, A.Şaiq, hətta gənc C.Cabbarlı kimi romantik şairlərin poeziyasında bu cür rəmz, simvolika, xəyal əsas yer tutur. Bu da bir növ azadlığa, hürriyyətə romantik aləmə qovuşmaq yoludur. Elə bir də bu keyfiyyətinə görə Şura dönəmində romantizm qəbul edilmirdi. Əvəzində sosializm realizmi deyilən qurama bir şey düzəltmişdilər. Ancaq S.Vurğun bu metod çərçivəsinə sığmırdı. Onun çərçivələrini, sınırlarını dağıtdı. Dünya romantizm ədəbiyyatı səviyyəsində ədəbi örnəklər yaratdı. Bu, böyük istedadlara nəsib olan hünərdir. Elə ona görə də Yazıçılar qurultayında poeziya üzrə məruzəni S.Vurğuna tapşırılmalı oldular. Elə ona görə də K.Simonov, N.Tixonov, A.Fadeyev kimi böyük rus sənətkarları S.Vurğunla səmimi dostluq edirdilər və bu dostluqdan şərəf duyurdular. Elə ona

görə də Şura aparatı S.Vurğun şöhrətindən, istedadından və nüfuzundan çəkindi, onu məhv edə bilmədi.

Səməd Vurğun az yaşadı, amma, çox və böyük əsərlər yaratdı. Əslində milli poeziyamızda bir məktəb yaratdı. Bu, Füzuli, Vaqif mərhələsindən sonra yeni özünəməxsus bir məktəbdir. Neçə yaradıcı nəslə örnək oldu, olacaq da. Həmişə şerimizin bayraqları kimi şöhrətləndi, yenə də belə sevinclə yad ediləcək. O, bu gün də şerimizin, ədəbiyyatımızın yoluna işıq salır. Sabahımıza yol bu gün də S.Vurğun yaradıcılığından keçir. Torpaqlarımızın qaytarılması, qaçqın, köçkünlərimizin öz yurd-yuvalarına dönməsi, Qarabağımızın kafirlərdən təmizlənməsi uğrunda mübarizələrdə S.Vurğun da bizimlədir.

Mənə elə gəlir ki, bir də ona görə S.Vurğunu yenidən çap etməyə, haqqında tədbirlər keçirməyə böyük ehtiyac var. Şairin adına, istedadına layiq bu tədbir kimi. Ona görə də mən başda qeyrətli yurdsevər dostum, Xəzər Universitetinin rektoru, professor Hamlet İsxanlı olmaqla bütün Universitet kollektivini təbrik edirəm. Hamlet bəy, Siz ədəbiyyat və mədəniyyətimizin təbliğində böyük işlər görürsünüz. Bu yolda Sizə uğurlar diləyirəm. Bütün zamanların böyük şairi S.Vurğuna isə, ruhun şad olsun, ustad, min yaşa deyirəm. Sağ olun!...

2001

SUMQAYIT UNİVERSİTETİNİN BİR İLLİK YUBİLEYİNDƏ

Sumqayıtda bu gün bir bayram ovqatı gördüm. Bu, Sumqayıt Dövlət Universitetinin yaranmasının bir illik yubiley təntənəsidir. Elm, maarif, təhsil, tədris bayramıdır. Sumqayıt ziyalılarının, tələbə və müəllimlərinin bayramıdır. Düz demişlər ki, Universitet əslində, şəhərin simasını müəyyənləşdirir. Bu baxımdan Universitetin yaranması böyük hadisədir və sumqayıtlıların belə sevinməyə haqları var.

Şura imperiyası Sumqayıtı dünyaya iki cəhətdən tanıtmışdı: ağır sənaye şəhəri olmasına görə və erməni hadisələrinə görə. Halbuki Sumqayıt gənclik və gözəllik şəhəridir, qürub yarananla-

rın, yaşamağa haqqı olanların şəhəridir. Onu həm də elm, maarif, mədəniyyət, mərkəzi kimi tanımaq lazım idi. Düzdür, müstəqillik yolundayıq. Amma çətin zamanlar yaşayırıq. Torpaqlarımız tapdaq altındadır. Qarabağ dardadır, Şuşamız üçün darıxmışıq. Cənub dərdi, Dərbənd dərdi, Borçalı ağrılarımız var. Mən Sumqayıt Dövlət Universitetinin məhz belə çətin zamanda yaranmasını da xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Bu işi həyata keçirmək üçün qeyrət və hünər gerek idi. Bunu da Universitetin rəhbərliyi göstərdi.

Diqqətəlayiq ikinci cəhət bu Universitetdə humanitar fakültələrin olmasıdır. Təcrübə göstərir ki, ölkəmizdə yaxşı şagirdlər Sumqayıtdan daha çoxdur. Qoy Bakıya getməkdənsə, öz şəhərlərində oxusunlar. Həm də bunu yada salmaq istəyirəm ki, dünyanın hər yerində, eləcə də Bakıda neçə elm mərkəzində, təhsil ocağında dəqiq elmlər (fizika, riyaziyyat, kimya və s.) öyrənilir. Əlbəttə, istəyirik ki, bizim səsimiz də dünyadan eşidilsin. Axı, Azərbaycan-türk dili, ədəbiyyatı tarixi yalnız burada – Azərbaycanda öyrənilir. Dəqiq elmlərdə beyin, humanitar elmlərdə üstə gəl ürək də fəal olmalıdır. Bizi uzun zaman müstəmləkə, mənəvi ideoloji sıxıntı altında saxlayıblar. Qanımızı, genimizi, tariximizi, təfəkkürümüzü dəyişdirməyə çalışıblar. Bu gün də çoxlarımız tariximizi bilmir. Keçmişimizi yaxşı, obyektiv öyrənmək, özümüzü dünyaya layiqincə tanımaq işi indi, müstəqillik dönməndə həyata keçməlidir. Bu işdə bir illik yubileyinə yığışdığımız Universitet tələbələri də iştirak edəcək. Bunu arzu edirəm.

Mən Bakıda Dövlət Universitetində, Özəl universitetlərdə oluram, dərslər də aparırım. Çox müşahidələrim var. Rektorunuz Nadir müəllim də geniş məruzə etdi, bir ildəki uğurlarınızı gördüm. Gerçəkdən, öyünməlisiniz. Bunu həm elmi işlərdə, təlim-tərbiyədə, tədrisdə, həm də abadlıq, mədəni quruculuq işlərində görmək olar. İnanırıq ki, Sumqayıt Dövlət Universitetinə dövlət qaygısı da olsa, hələ çox bayramlar görəcəyik.

Mən bu Universitetin yaranmasının bir illik yubileyi münasibətilə müəllim-tələbə kollektivini, Sumqayıt ziyalılarını, Universitetin rəhbərliyini ürəkdən təbrik edir, böyük uğurlar diləyirəm. Mə-

ni bura dövət etdiyinə görə istedadlı alim, pedaqoq, gözəl insan, dostum, həmyerlim Yadigar Hüseynova da sağ ol deyirəm.

13.04.2001.

*"BORÇALI"
QƏZETİNİN 4 İLLİYK YUBİLEYİNDƏ*

Bu gün Borçalının bizlərin birliyinə, onlara maddi də olmasa, mənəvi yardımında bulunmağımıza çox böyük ehtiyacı var. Çox qayğılanıram ki, "Borçalı" cəmiyyəti bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilmir. Halbuki bu, xalq, torpaq, vətən, milli qeyrət məsələsidir. İqtidarından, müxalifətindən, işindən, vəzifəsindən, böyüyündən, kiçiyindən asılı olmayaraq hamımız bir məqsədə xidmət etməliyik. Bu baxımdan "Borçalı" qəzetinin fəaliyyətini yüksək qiymətləndirirəm. Bu gün nə mədəni, nə də siyasi mərkəzimiz var. Bircə bu qəzetimiz var, gəlin onu əhatə edək, ona yardımçı olaq. Ən tutarlı, kövrək yerimiz mətbuat məsələsidir. On ildir çalışırıq, bu işi yoluna qoya bilmirik. Sağ olsun böyük ürəkli bu kiçik kollektiv, bir cəmiyyətin işini görürlər. Bu dörd ildə "Borçalı" qəzeti yaşadı, özünü tanıtdı, inanıram ki, gələcəkdə daha yaxşı olacaq. Çünki qeyrətli, qələmli adamların əhatəsindədir. Afərin həkim, jurnalist, şair Azadə xanımın hünərinə. Ondakı qeyrət, Borçalı sevgisi çoxuna örnəkdir. Qəzetin belə səviyyəli çıxması, Azərbaycanda və Gürcüstanda sevilməsi onun hünəri ilə başa gəlir. "Borçalı" qəzeti öz mövzu dairəsi və materiallarının çeşidliyi ilə seçilir. Qəzet maraqlı və məzmunlu çıxır. Mən maraq üçün öz arxivimdən qəzetin keçən ilki bir neçə sayını varaqladım. Həqiqətən, xoş təsir bağışladı, oxunaqlı, təbii və səmimidir. Bütövlükdə, janr və mövzuları görün necə çeşidlidir:

1. Borçalı həyatı. 2. Borçalının görkəmli adamları (şairlər, alimlər, müəllimlər, idmançılar, əmək adamları və b.). 3. Borçalı aşıq sənəti və xalq şəri. 4. Azərbaycan- Gürcüstan siyasi, ədəbi-mədəni əlaqələri. 5. Siyasi məsələlər, E.Şevardnadzenin yubileyi, başqa yubileylər...

Qəzetin 21 mart sayında sizə bir neçə materialın adını xatırladım:

1. Borçalıda Novruz-bahar bayramı.
2. Aşıq Pəri məclisi Gürcüstanda.
3. A.Şaiq adına orta məktəbdə A.Şaiq abidəsinin açılışı mərasimi.
4. Qaraçöplü rəssam Zahid Hüseynovun beynəlxalq simpoziumda qızıl medal alması.
5. Səməd Vurğun haqqında yeni xatirələr.
6. Yeni şerlər və s.

Bunlar, eləcə də adını çəkmədiyim başqa maraqlı yazılar, şəkillər, xəbərlər və s. qəzeti bəzəyir. Əlimdə olan saylar onun ümumi səviyyəsi haqqında aydın təsəvvür yaradır. Belə ola həmişə. İndi ki, ailəvi söhbətdir, bir-iki arzumu da deyim:

1."Borçalı" qəzeti get-gedə ədəbiyyat və mədəniyyət məsələlərinə daha geniş yer verir. Bu onun dəyərini, oxucu və müəlliflərinin sayını artırır. Odur ki, yaxşı olardı ki, tək "ictimai-siyasi, hüquqi" yox, həm də ədəbi qəzet kimi təqdim edilsin. Axı, Borçalı deyəndə saz-söz, şer, sənət yada düşür.

2.Qəzet Azərbaycandakı borçalılardan çox Borçalıdakı soydaşlarımıza çox yer versə, həm öz amalına, əməlinə uyğun hərəkət edər, həm də daha cazibəli olar. Axı, Borçalını saxlayan biz yox, onlardır.

Bütövlükdə, "Borçalı" qəzeti Borçalı həyatını daha geniş işıqlandırmağa başlayır, get-gedə daha maraqlı və oxunaqlı olur. Qəzetin ərsəyə gəlməsindən 4 il keçir. Qəzetin təsisçisi Kazım Qaçğanlı, onun meydana gəlməsi və sevilməsi səbəbkarı Azadə xanımı və başqa əməkdaşlarını ürəkdən təbrikləyir və alqışlayıram. Daha böyük uğurlar diləyirəm.

2000.

*AŞIQ HÜSEYN SARAÇLI - 85
ŞƏHRİYAR SARAYINDA YUBİLEY
MƏRASİMİNDƏ*

Qazax şairlər, Qarabağ xanəndələr məskəni sayıldığı kimi, Göyçə və Borçalı da aşıq sənəti ilə tanınır. Aşıq Sadıq, Xındı

Məmməd, Aşıq Əmrah, Hüseyn Saraçlı, Kamandar kimi sənətkarlar bu ənənəni daha da şöhrətləndirdilər. Borçalı aşıq məktəbinin bütün özəllikləri və gözəllikləri Aşıq Hüseynin sazında, sözündə cəmləşib.

XX əsrin əvvəllərindən Borçalıda, o sıradan Saraçlıda aşıq məclisləri, yığamatlar, nağıl, dastan gecələri keçirilirdi. Burada Aşıq Ələsgər, Aşıq Şenlik, Aşıq Hüseyn Bozalqanlı, şair Ağacan, şair Nəbi, Quşçu İbrahim, aşıq Bayram və b. da olub. Mən isə müharibədən sonra belə məclislərin şahidi olmuşam. Evimizin bir otağı çayxana idi. Burada Aşıq Hüseynin məclislərində bir küncə qısılıb sakitcə qulaq asardım, hətta taxtadan saz da düzəltdim. Aşıq Hüseynə bənzəməyə çalışırdım. Gizləncə dınqıldadırdım.

Aşıq Hüseyn sənətin zirvəsində idi, ustadlardan öyrənmişdi, görüb götürmüşdü. 20-yə qədər yetirməsi var idi, neçə-neçə ziyalıya saz bağışlamışdı, çalmağı öyrətmişdi. Elə bizə də. Hər dəfə Bakıya gələndə evdə məclis düzəldirdim, dostları başına yığırdım. Bir dəfə belə məclislərin birində dedi: - A şair, sazın hanı? Dedim: yoxdu, Söyün əmi.

- Şair adamsan, sazın niyə yoxdu? Bə mənim sazımı neyə dınqıldadırsan? Dedim, yadımdan çıxıbmi, texnikumda bizə tar öyrətdirdilər. Dedi, bildim, onda saa saz gətirəjəm, yaxşı öyrən.

O saz indi də durur

Mənə elə gəlir ki, bu məclisimizdə də ustadımızın saz bağışladığı adamlardan var. Aşıq Hüseyn məclis aparmağı, qaravəlli, nağıl söyləməyi, dastan danışmağı, sazı, sözü ilə əvəzsiz sənətkar idi. Aşıq Hüseyn Cavan bu cəhəti gözəl ifadə edib: "Dastan danışmaq, məclis aparmaq elə bil ki, Aşıq Hüseyn Saraçlının boyuna biçilib". Koroğlu nərəsi, Kərəm naləsi, Şah İsmayıl harayı Aşıq Hüseyn ifasında bənzərsiz idi.

Aşıq Hüseynlə biz əmiuşağı və kənddə yaxın qonşuyuq. O, səliqə-səhmanda, ədəb-ərkanda, boy-buxunda, adamlarla ünsiyyətdə, söhbətdə örnək idi. Qara, eşmə bıqları Koroğlunu xatırladırdı, onun tütün qutusu gümüşdən idi. Həmişə Trabzon tənəkəsi çəkərdi. Üç aydan bir gedib Batumdən alırdı. O, 75-ə qədər havacat bilirdi, hamısını da çalırdı, söz oxuyurdu. Kim artıq deyirsə, yalandı deyirdi. Adını dəyişirlər. Aşıq Hüseyn klassik havaların

mahir ifaçısı idi. Özü də "Bağdad dübeyti" adlı hava düzəlmişdi. Deyirdi: bunu Girmanşahlı bir ustaddan eşitmişdim. Sonra unuttum, yadda qalanlar əsasında bunu düzəltdim. Kərəminin 7 havasını mənim iştirakımla lentə yazdırdı.

1986-cı ildə ustadın 70 illik yubileyi olmalı idi, hərdən Bakıya gəlirdi. Rəhmətlik İ.Şıxlı və H.Arif MK-ya NK məktub da yazdılar. Ancaq cavab gəlmirdi. O da çox nigaran idi, nə yubiley düzəlir, nə də nəşriyyatdakı kitabı çıxırdı. "Ölüm haq işidir - deyirdi, - ondan qorxmuram, amma bircə böyük toyum qaldı, onu da qurtarsam dərdim olmaz". 70 illiyini nəzərdə tuturdu. Amma nə yazıq ki, baş tutmadı. Artıq Aşiq Hüseynin ölümü yaxında idi, dost-tanıqları vidalaşmağa çağırırdı. Məni də çağırırdı, özümü yetirdim, qucaqlaşdıq, öpüşdük, ağladıq. O danışa bilmirdi, bir-birimizə baxa-baxa qaldıq. Başı ilə, gözü ilə nəşə işarə edirdi. Anladım ki, kitabının taleyini soruşur.

Aşiq Hüseyn dünyadan köçdü, kitabı da ölümündən sonra çıxdı. O ömür boyu yubiley görmədi, özünə məclis qurmadı. Mənə elə gəlir ki, bu gün Aşiq Hüseynin doğum gününün 85 illiyi münasibətilə qurulan bu gözəl məclis bütün yubileylərinə əvəzdir. İndi ustadın ruhu da başımız üstə gəzir, bu təmtəraqdan şadlanır. Ona görə də şair qardaşım, millət vəkili Zəlimxan bəyə ürəkdən təşəkkür edirəm. Bu işi bütövlükdə saza, sözə, sənətə, Borçalımaza sevgi və məhəbbət kimi qəbul edirəm.

*23 may 2001,
Şəhriyar sarayı.*

KAMAL TALIBZADƏ - 70

Elmimizin ağsaqqalı, müdrik alimimiz Kamal müəllimin 70 illik ömrünün 32 ili mənim gözlərim qabağında keçib. Onun haqqında mənim də çox deyiləsi sözü var. Bu haqda məclislərdə, görüşlərdə danışmışam, mətbuatda yazmışam.

Kamal müəllim çoxlarının həsəd aparacağı qədər sadə, müdrik, böyük qəlbli, humanist, vətənsəvər, yurdsevər, millətsevər, obyektiv və təmiz insandır. Bu onun əsl-nəcəbətindən, yeddi qat şəcərəsindən gəlir. Borçalı obasından, Borçalı ağsaqqallarından,

Tiflis mühitindən gəlir. Bu Abdulla Şaiqin özündən və evində nur işığına yığılan H.Cavid, M.Hadi, Y.Vəzir, S.Hüseyn, S.Vurğun kimi yazıçı və şairlərdən gəlir. Bu XX yüzil Azərbaycan ziyalılarının işıqlı ənənələrindən gəlir. Çoxuna nəsim olan şey deyil.

Kamal müəllim Orta Asiya türk dövlətlərində, Tatarıstanda, Başqırqıstanda ədəbiyyatşünas-alim kadrların yetişməsində böyük iş görüb, Azərbaycanda ədəbiyyatşünaslıq məktəbi yaradıb, böyük alimlər nəslə yetirib. İndi bu alimlərin hamısı ondan məhəbbətlə danışır. Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsi 42 ildir ki, onun əli ilə formalaşmış, bu gün də Kamal müəllimin kölgəsi üstü müzdədir.

50 yaşında cavan çox eşitmişik, 70 yaşlı yox. Bu gün 70 yaşlı cavanımız da var. Kamal müəllimin belə cavan qalmasının səbəbini hərə bir cür yozur. Özü bunu gənclikdə idmançı olması, yaxşı qapıçı olması ilə bağlayır. Amma mənə bunun bir sirri də var, o, gözəllik aşığı, gözəllik vurğundur. Bu da ömrünü uzadır. Məclislərdə xanımlar olmayanda elə bil darıxır. Həmişə şöbəyə gələndə tez soruşur, "hanı mənim gözəllərim?"

Bu İnstitutun formalaşmasında, respublikada müqəddəs ocaq kimi tanınmasında onun böyük rolu olub. Çoxumuzun yetişməsində haqqı-sayı, qayğısı, sayğısı olub. Bunu həmişə demişik, deyəcəyik. Amma öz aramızdır, bəzən bunun ziyanını da çəkmişəm.

Hələ Tiflisdə İnstitutda oxuyarkən 1960-cı ildə M.Hüseyn, Ə.Kürçaylı, gürcü xalq şairi Georgi Leonidzenin 60 illik yubileyinə gəlmişdilər. Mən də G.Leonidzeyə həsr etdiyim şerimi oxudum. Şair məni qucaqlayıb öpdü. Sevimli yazığımız M.Hüseyn də mehribancasına dedi:

- Bakıya gələndə yanıma gəl. Sən yaxşı şairdən, Yazıçılar İttifaqına qəbul edəcəyik.

Bir gün dedim: Kamal müəllim, Mehdi müəllim söz verib ki, məni Yazıçılar İttifaqına götürsün. Anket də almışam. Sənədləri hazırlayıb aparıb verəcəm, - nə deyirsiniz?

Kamal müəllim ciddiləşdi. Əflatun, bu olmadı, - dedi - Kasıb oğlansan, get dissertasiyanla məşğul ol, müdafiə et! Burax bu şəri-zadı.

Beləcə məni çəkəndirdi.

Bir müddət keçdi. Şerlərimi çapa hazırlayıb Kamal müəllimə verdim ki, bir dənə rəy yazsın, çap etdirim. Düz iki aydan sonra istədim. Çıxarıb özümə verdi, rəy də yazmamışdı. Yenə eyni məsləhətləri verdi. Şerlərdən də bir-iki söz dedi. Bildim ki, heç oxumayıb.

Kamal müəllim iki dəfə mənə yaradıcılıq işində belə "məsləhət" verib. Amma İnstitutda mənə qayğı da göstərib. Ona görə də bu söhbəti ilk dəfə Kamal müəllimin öz yanında danışaram. Nə isə, Kamal müəllimə can sağlığı, salamatlıq diləyirəm.

20.11.1993.

KAMAL TALIBZADƏ – 75

Bu gün burada Sizlərlə Əməkdar Elm xadimi, Dövlət mükafatı laureatı, Şöhrət ordenli akademikimiz, böyük xocamız, ustadımız Kamal Abdulla Şaiq oğlu Talıbzadə ilə yubiley günümüzdür, şənlik məclisimizdir. Bu gün burada Abdulla Şaiqin ruhu da iştirak edir. Bu gün həm də Şaiq günüdür. Şaiq sevincidir.

A.Şaiq xalqımıza böyük və qiymətli irs, sərvət, yadigar qoyub gedib. Ən böyük yadigarı isə sevimli övladı, bu gün başına toplaşdığımız, ağsaqqal ustadımız, əzizimiz Kamal Talıbzadədir. A.Şaiq 50-ci illərə qədər Azərbaycan ziyalılarının bir neçə nəslini yetişdirdi. 50-ci illərdən indiyə qədər bu şərəfli vəzifəni ədəbiyyatşünaslıq elmi sahəsində həyata keçirmək böyük ziyalı alimimiz, xocamız Kamal Talıbzadəyə nəsib oldu. Bu gün Azərbaycan ədəbiyyatşünas alimlərinin üç nəslə Kamal müəllimin yetirmələridir. Ona görə biz nəslin adından Kamal müəllimi ürəkdən alqışlayır, təbrik edirik.

Kamal müəllim həm ədəbiyyat tarixçisi, həm də bir nəzəriyyəçi, mətnşünas kimi ustadır. O, ədəbi-tənqidi yönündə və ədəbiyyatşünaslıqda sözün əsl mənasında bir məktəb yaratmışdır. Hələ bu məktəbdən çoxları dərs alacaq. O, bir müəllim, ustad kimi tək Azərbaycanda yox, bütün türk dünyasında tanınır. Orta Asiya dövlətlərində, Tatarıstanda, Türkmənistanda, Başqırqıstanda və b. yerlərdə onun yetirmələri çoxdur. K.Talıbzadənin "Abbas Səhhət", "XX əsr Azərbaycan ədəbi tənqidi", "Ədəbi irs və varislər", "Sənətkarın şəxsiyyəti", "Seçilmiş əsərlər"i, ikicildliyi

və b. əsərləri fundamental tədqiqatlardır, Azərbaycan elminin gələcək inkişafına işıq salır.

Kamal müəllim həm də görkəmli elm, mədəniyyət təşkilatçısı kimi fəaliyyət göstərir. O, uzun zaman İnstitutu rəhbərlik etmiş, şöbə müdiri, Yazıçılar Birliyi İdarə Heyətinin üzvü, bir çox elmi müəssisə, redaksiya şuralarının, tənqid bölməsinin rəhbəri olmuşdur. Bu gün də Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü kimi məhsuldar çalışır, A.Şaiqin mənzilini sahmana salır, elmimizin inkişafında, dünyada tanınmasında, gənc kadrların yetişdirilməsində əlindən gələn yardımı əsirgəmir.

20.09.1999.

CAMAL MUSTAFAYEV - 70

Göylərin barı-varı, göy, günəş, ay, ulduzlar lap qar, yağış, torpağın barı dağlar, dərələr, çaylar, göllər, dənizlər, bağlar, baxçalardırsa, xalqın, millətin neməti onun ziyalılarıdır - alimi, şairi, müəllimi, rəssamı və b. elm, ədəbiyyat, mədəniyyət və maarif xadimlərilir. Milləti oyadan, birləşdirən, qabağa aparan, dünyada tanıdan onun əsil ziyalılarıdır. O kiçik xalqlar, ölkələr, lap bizim Azərbaycan kimi, nəhəng əjdahalar arasında elə-belə davam gətirmədi ha, onun Babəkləri də, Koroğluları da oldu, farslar arasında fars poeziyasında şahlıq edən Nizamisi də, dərisi soyulan Nəsimisi də Türk dünyasını birləşdirən Füzulisi də, rusu belə böyük istedadına pərəstişə məcbur edən S.Vurğunu da, eləcə də Bəhmənyarı da, Nəsrəddin Tusisi də, M.Ə.Rəsulzadəsi də, Ə.Hüseynzadəsi də, Heydər Hüseynovu da. Bu xalqın yaşarı bayrağını onlar irəli apardı. Elə bizim balaca Borçalı da, qeyrətli borçalılarımızla, onların yetirdiyi öndərlərlə tanındı. Nə yazıq ki, biz hələ də Borçalının tarixini öyrənməmişik. Onun qədim öndərlərini yaxından tanımırıq. Bir onu bilir ki, Nəsrəddin Tusinin rəsədxanasında işləyən alimlərdən biri bizlərdən olub. Heç onu da öyrənməmişik. Vətən, yurd, xalq uğrunda vuruşan Borçalı igidlərimizi, ərənlərimizi heç də yaxşı tanımırıq. O sıradan da elə Qarapapaq Mehralı bəy, İsxan bəy kim qəhrəmanları. Amma onu yaxşı bilir ki, Borçalını ucaldan, tanıdanlar arasında A.Şaiq, N.Nərimanov kimi böyük ziyalılarımız da olub. Zahid Xəlilov kimi böyük

alimlərimiz də. Belə qeyrətli, hörmətli, görkəmli alimlərimizdən biri də Camal Mustafayevdir. O, Borçalının ilk filosof alimidir. H.Hüseynovdan sonra ikinci həm fəlsəfi, həm də ədəbi fikrimizi sintez şəkildə dünya elmi inkişafı səviyyəsində araşdıran alimdir.

Camal müəllim sözün həqiqi mənasında insandır, şəxsiyyətdir. İnsan, şəxsiyyət sözləri filosoflarımızdan ən çox ona yaraşır. Bunu hamı təsdiqləyər. Camal müəllim xeyirxah, mələk təbiətli, işıqlı bir insandır. Bakıda oxuyan bütün gənclər, xüsusilə Borçalı gəncləri, nə ehtiyacları olsa onun üstünə gəlirdilər. Heç vaxt da boş qayıtmırdılar. Neçə-neçə Borçalı gənci Camal müəllimin himayəsi ilə oxuyub, yetişib. Bu gün hamısı ona məhəbbət və ehtiram bildirir.

Şəxsən mən Camal müəllimlə 70-ci illərdən yaxın olmuşam. Aramızda həmişə ədəb-ərkan və səmimiyyət olub. Camal müəllimi xeyirdə, şərdə müşahidə etmişəm. İsmayıl Hikmət hələ 1923-cü ildə A.Şaiqin ədəbi-pedaqoji fəaliyyətinin 20 illiyində demişdir: "A.Şaiq nümunədir bir mələyə". Bu gün bu sözü Camal müəllim haqqında da demək olar. Mən çoxdan istəyirdim ki, Camal müəllimin haqqında nəşə yazım. Yubileyi də gəldi, şərdən başqa bir şey yazmadım. Ancaq sağlıq olsun, onunla görüşümüz elə bayram kimidirg O, bu işi ürəklə, böyük səxavətlə mənim üçün gördü. 1993-cü ildə mənim "Borçalı harayı" şerlər kitabım çıxırdı. Dedilər buna bir yaxşı "Ön söz" yazılsa yaxşıdır. O saat bircə Camal müəllimi yada saldım. Sağ olsun, yenə də təşəkkürümü bildirirəm, məmuniyyətlə razı oldu, yazdı da. Özü də çox gözəl, ədəbi-elmi-fəlsəfi ruhlu bir "Ön söz"...

AFAT QURBANOV - 70

Borçalı da Qarabağ kimi iki bölgədən ibarətdir. Dağ Borçalı (ona Loru da deyirlər) və Aran Borçalı. Qanlı bolşeviklər 1921-ci ildə Dağ Borçalını ayıraraq mənfi ermənilərə bağışladı. Sınırı elə çəkmişdilər ki, doqquz kənd Gürcüstan tərəfdə, biri isə Ermənistan tərəfdə qalmışdı. Kafirlər tərəfdə qalan qədim Cücə kəndi (sonralar Qızıl Şəfəq) idi. Ən qanlı-qadali günlərdə belə bu kənd ermənilərin acığına böyüyür, abadlaşır. Mən o səfalı yerlərdə

çox olmuşam. Əzizimiz Afat müəllim məhz bu kənddə dünyaya gəlib, Dağ Borçalıda da, Aran Borçalıda da sevilib. Bakıda isə şöhrətlənib. Bu günkü bayram təntənəsində Borçalı türkləri də öyünür, sevinirlər. Bəzən insanın həyatında elə anlar, olaylar olur ki, elə adamların izi qalır ki, ömür boyu unudulmur. 70 illik bayramına yığışdıığımız Afat müəllim də belə adamlardandır. Burada mütəxəssislər onun həyatından, elmi-pedaqoji fəaliyyətindən xoş söhbət açdılar, əsərlərindən, yetişdirmələrindən səmimiyyətlə danışdılar. Bütün bunlar bizim də ürəyimizdəndir, hamımızun başucalığıdır, ibrətlidir.

Afat müəllimlə tanışlığımızın tarixçəsi 1956-cı ildəndir. O zaman Tiflis Pedaqoji İnstitutunda qəbul imtahanları verirdim. Dekanımız yabançılardan olduğundan imtahanda iştirak etmirdi. Çox sərt tarix müəllimi Məcid Seyidov, ipək kimi yumşaq təbiətli Ziya Borçalı və gənc Afat müəllim idi. 9 imtahan verirdik. Bunlar hamısında iştirak edirdilər. Mən hamısından 4-5 alırdım. Son tarix imtahanında Məcid müəllim nədənsə məni çox sıxışdırdı. Suala tutdu, özü də proqramda olmayan partiya qurultayı materiallarına aid. 4 yazmaq istədi, razılaşmadım. Afat müəllim dözmədi: Məcid müəllim, bu uşaqdan nə istəyirsiniz, yazın beşini çıxıb getsin də. O pərt oldu, dillənmədi, beşimi yazdı. Bu mənim geniş auditoriyada, özü də tanımadığım adam tərəfindən ilk müdafiə olunmağım idi. Elə bil mənə qol-qanad verdilər. Bu olay ömürlük yadımda qaldı. 60-70 yaşlı ağsaqqal qarşısında, özü də qəbul imtahanında hər gənc müəllim belə hərəkət edə bilməzdi. Bunu yalnız Afat müəllim bacarardı. Bəlkə sonralar ədəbi-elmi yöndə az-çox qazandıqlarım elə bu məqamdan, bu andan başlayırdı.

Afat müəllimlə ikinci görüşümüz sentyabrın 1-də (1956) oldu: Çağdaş Azərbaycan dilindən dərs deyirdi, ilk dərs idi. Yabançı dekanımız gəldi, ondan soruşdu: "Bunların hansı yaxşı imtahan verib?". Afat müəllim məni göstərdi. Dekan "Sinfə cavabdeh-sən"- deyib getdi, sonralar bunun nə demək olduğunu bildim.

Mən boynuma alıram ki, beş ildə İnstitutda imtahandan bir dəfə də olsa dörd almadımsa, burda Afat müəllimin də xidməti var. Çünki mən bütün imtahanlarda müəllimlə birlikdə oturur-

dum. Qurtaranda da ya məndən soruşurdular, ya da yox. Yoldaşlarıma da köməklik edirdim.

Afat müəllim bizə bir ilə yaxın dərs dedi. Açığını deyim ki, onun təsiri ilə mən də dilçi ola bilərdim, ancaq şər, sənət üstələdi.

Afat müəllim tək cavan vaxtı yox, bu gün də bizlərə öz qayğı və sayğısını əsirgəmir. Bunu şəxsən mən həmişə duymuşam və öz təşəkkürümü bildirirəm.

YAŞAR QARAYEV - 65

Yaşar Qarayev 60-cı illər nəslinin ədəbiyyatşünas, tənqidçi və nəzəriyyəçi kimi sayılıb-seçilən ünlü nümayəndəsidir. Onun haqqında söz demək çoxəsrlik ədəbiyyatımızı və ədəbi-fəlsəfi fikrimizi varaqqlamaq deməkdir. Onu yaxından, uzaqdan öyrəndikcə Yaşar gözümüzdə vətəndaş alim və ziyalı kimi daha da böyüyür.

Yaşar bəy filosof-nəzəriyyəçi, uzaqgörən tənqidçi, müdrik ədəbiyyatşünasdır. Onun tədqiqat sahəsi də genişdir: miflərdən folklorə, ədəbiyyatımızın əski dönməindən çağdaş zamanımıza qədər zəngin mərhələləri çevrələyir. Azərbaycan intibahı, təsəvvüf, hürüfilik, maarifçilik, romantizm, realizm, janr, metod, ədəbi cərəyan və istiqamətlərə aid araşdırmalarında da müdrik və işıqlı görünür. Alimin hər kitabı elmimizdə bir hadisə kimi qarşılır, yeni araşdırmalara işıq salır. Onunla söhbətləşəndə, dərdləşəndə adam mənən yüngülləşir, belə həmkarı, dostu olduğuna şükranlıq edir.

Gerçəkdən, Yaşar bəy həm hamı tərəfindən dəyərləndirilən alim, həm də şəxsiyyətdir. Bu da çox təbiidir. Çünki o, Nizami, Füzuli, Mirzə Fətəli, Cavid, Şaiq, Cabbarlı, S.Vurğun kimi sənətkarların işığından ziyalanıb. Düz deyirlər ki, hər kəsin sözü onun özü, üslubu, şəxsiyyətidir. Yaşar bəyin özü dediyi kimi, onun üçün "Meyar - şəxsiyyətdir". Onun özünün də, sözünün də xüsusi çəkisi, ləngəri var. Üslubu şairanə, fikri filosofanədir. O, həm də fədakarlıq nümunəsidir. Bunu Güneyli, Quzeyli Azərbaycanımıza, türk dünyasının gələcəyinə xidmətdə, ədəbiyyatşünaslıq elmimizin dünya sivilizasiyasına yönəldilməsində də duyuruq.

Yaşar bəy geniş erudisiyası, təfəkkür dərinliyi, fikir sərrastlığı, düsturlaşmış analitik düşüncə tərzü və milli dəyərlərimizi qiymətləndirmə hünəri ilə bir örnəkdir. Sahaba baxıb dünəni, dünənə baxıb sabahı görənlər ziyalıdır. Ədəbi-tarixi keçmişimizi milli mentalitet meyarları işığında araşdırmaq, dəyərləndirmək üçün təfəkkürün Yaşar zirvəsinə qalxmaq lazımdır. Bu da zor işdir. Bunun üçün gərək Yaşar ömrü yaşayıb, Yaşar zəhmətinə qatlaşıb, Yaşar müdriqliyinə çatasan.

Yaşar bəyin ilk "Faciə və qəhrəman" kitabından "Tarix: yaxından və uzaqdan" kitabına qədər bir çox əsəri ədəbi-elmi fikrimizi istiqamətləndirir. Son kitabında, gerçəkdən, tariximizə yaxından, uzaqdan ayna tutur. "İki əsr və iki era astanasında" tədqiqatı xalqımızın kökünü, soyunu, etnogenezisini ilkin qaynaqlar əsasında obyektiv öyrənmək yönündə əsl hünər və qeyrət işidir. Burada o, sayımlı türkoloq kimi də özünü təsdiqləyir.

Mən iki müqəddəs yer tanıyıram. Biri şəhidlər xiyabanı, biri də 70 il şura hökumətinin bata bilmədiyi Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutudur. 40 ildir ki, Yaşar bəylə birlikdə bu institutda çalışmaqımdan qürur duyuram. On ildir ki, o, İnstituta rəhbərlik edir. İnanıram ki, uzun illər həm öz böyüklüyünü, həm də İnstitutumuzun müqəddəsliyini müdrikcəsinə qoruyub saxlayacaq.

07.02.2001.

ABDULLA MEHRABOV - 60

Görkəmli alim, pedaqoq, maarif xadimi, maarif təşkilatçısı, dostumuz, qardaşımız Abdulla Oruc oğlunun doğum gününün 60-cı ilini təmtəraqla qeyd edirik, onu alqışlayırıq.

Abdulla Oruc oğlunun bu gözəl günü mənim üçün ikiqat xoşdur. Mən onu birinci sınıfdə oxuduğu vaxtdan tanıyıram. Məndən bir sinif aşağıda idi. Hər gün bizim qapıdan gedib-gəlirdi. O zaman zehni, fərasəti ilə həmyaşıdları arasında seçilirdi. Sonrakı uğurları da hamınıza bəllidir. Abdulla Borçalıda Saraçlı kimi məşhur olan bir kənddə dağlar, meşələr qoynunda dünyaya gəlib, bizlərdə deyilən kimi, "zoğal suyu içib". Qəlbi də, zehni də, zövqü də təbiət qədər təmizdir. Təbiəti, xarakteri ilə humanistdir, şən-

dir, sazlı-sözlüdür. Bir də ona görə bu gün məclisə aşiq sazı, sözü ilə gəlib.

Abdulla Oruc oğlu da çoxumuz kimi sadə ailədənindir, mehrablılar nəsiləndir. Mehrab da ki, bildiyimiz kimi dində, namazda üz çevrilən yer, qiblə tərəf, ədəbiyyatda sevgilinin qaşu-gözü anımındadır. Şer, sənət aşiqi Abdulla özü də halal zəhmətlə, ağılla, kamalla şöhrətə çatıb. Mən Abdulla Oruc oğlunu həm öz adımdan, həm də borçalılar adından təbrik edir, öpürəm, ömrün uzun olsun deyirəm.

SƏADƏT BUTA - 50

Bu həftə Borçalı həftəsi oldu. Saz-söz bayramı oldu. Dünən, srağa gün Aşiq Hüseyn Saraçlının 85 illik bayramı, 3 gün əvvəl İsmayıl Vəliyev, bu gün Sədət Buta günü, sabah Sumqayıtda Şəmistan Əlizamanlı gecəsi Allah var eləsin. Borçalı elə şer, sənət ocağıdır, şairlər, aşıqlar yurdu. Burada gözəl qadın şairlərimiz də olub, yenə də var. Amma çağdaş dövəndə Sədət Buta Borçalının şer butasıdır, Məhsətidir, Heyran xınıdır, Natəvanıdır, Aşiq Pərisidir. Onun odlu, alovlu şerləri məhəbbətin səmimi tərənnümü ilə Məhsəti xanımın yanıqlı rübailərini, Natəvanın həsrətli şerlərini, lirik şerləri ilə Aşiq Pərinin qoşma və gəraylılarını xatırladır. Yəni, irs-varislik ənənəsi bu gün də davam edir. Bunu Sədət xanımın şerlərində də aydın görmək olar:

Dağlar nə danışdı keçən dövəndan,
Məhsətidən, Xan qızından, Heyrandang

Bəzən düşünürəm ki, Sədət Buta də Qərbi Azərbaycandan, Qarabağdan qovulan soydaşlarımız kimi qaçqın, köçkün şairədir. Onun nə Gürcüstanda, nə Azərbaycanda rahatlığı olub. Ömür yoldaşını vaxtsiz itirib, balalarını götürüb Bakıya gəlib, burada sığınacaq tapıb. Dişi-dırnağı ilə ev qurub, canı-qanı ilə sənətə bağlanıb. Odur ki, şerlərinə də həsrət, hicran, nisgil, ah-nalə çilənib. Burada Azərbaycanın bu günkü qayğıları, borçalıların taleyi, türk dünyasının gələcəyi də öz əksini tapır. Sədət Buta şeri həsrət-

dən, dərddən yoğrulsa da, əsl türk qızı kimi həmişə işıqlı və nikbindir.

Yeridir xatırladım ki, mən Səadət xanımın şerlərini 80-ci illərdən oxuyuram. O zaman bu şerlər "Gürcüstan" qəzetində və redaksiya nəzdində yaradılan ədəbi dərnəyin "Çəşmə", "Dan ulduzu" toplularında çıxırdı. Bu toplular haqqında ilk dəfə "Ədəbiyyat və İncəsənət" və "Gürcüstan" qəzetində silsilə məqalələr yazmışam. "Dan ulduzu parlayır" adlı məqaləmdə Səadət Butanın şerlərində "sadəliyi, təbiiliyi" örnək göstərmiş, "bu şerlər incə, kövrək ruhu ilə xoş təsir bağışlayır" demişdim. Bu sözlər 1988-də deyilib. Şadam ki, Səadət xanımın sonrakı yaradıcılığı bu həqiqəti təsdiqlədi.

S.Butanın şeri dağ havası, bulaq şırıltısı, çay gurultusu, gül-çiçək ətri, təbiət çətri üstə köklənib. Ona görə də belə təbii və incə, kövrəkdir. Kitablarının adı da beləcə romantikdir: "Dağlar məni çağırır", "Həsret çələngi". Bu şerlərdən elat, aran, dağ ətri gəlir. Ona görə də yaşarıdır. Səadət xanımın taleyi Borçalının taleyinə də bənzəyir. Borçalı öz yarısından, Səadət xanım öz yarından ayrılıb, bir-birinə həsrət qalıb. Borçalımız kimi Səadət xanım da həyatda çox çətin günlər, ağır sınaqlar gördü. Amma hər gecənin bir gündüzü var - deyiblər. Şairənin adı da təsadüfi Səadət deyil. Burada da bir simvol var. Həyatda da, sənətdə də üzün ağ olsun, Səadət xanım, sənə adına uyarlı, baharlı səadət diləyirəm.

S.Butanın deyimlərindən sizlərə bir-neçə örnək:

Sinəmin üstündə dəyirman daşı,
Əlimdə bir silah tutdum qeyrəti.

Dağ qoynunda çığırlar,
Kəmərdir, düşüb qalıb və s.

25.05.2001.

NİZAMİ SARAÇLI - 50

(Yazıçılar Birliyində yubiley iclasının sədri kimi giriş sözü)

Bu gün gözəl bir şairin - Nizami Saraçlının şad günüdür, yubileyidir. Bu yubiley iclasını aparmaq mənə qismət olub və bundan

çox şadam. Gerçəkdən, bu xeyirxah missiyadır. Biz hələ insana, sənətkara, yaradıcıya vaxtında qiymət verə bilmirik. Nizamiyə bu gün qiymət verməliyik, sabah bu qiymət ona yox, başqalarına lazımdır. Nizamidən danışmaq mənim üçün həm çətindir, həm asan, həm də çox xoşdur. Çünki mən onu lap 5-6 yaşından tanıyıram. Bütün həyat tarixçəsini bilirəm. O, çox ağırlı-acılı, daşlı –kəsəkli günlər görüb, yollar keçib. Lap qundaqdan, bələkdən. atasız günlər onu kövrəldib, kişi qeyrətli, ana-nənə qayğısı qanadlandırıb, pərvazlandırıb. Nizami o ağır günlərin əvəzini bu gün yaradıcılıq sevinci ilə çıxır. Onun buna daha çox haqqı var, o buna layıqdır.

Saraçlı Borçalıda böyük köylərdən sayılır. Dağlar, meşələr qoynunda axarlı-baxarlı sehrlı bir kənddir. Bu kənd Azərbaycanda, Gürcüstanda, başqa ölkələrdə amalı, əməli, sənəti, qeyrəti ilə tanınan bir çox ziyalı-şair, alim, aşıq, dövlət xadimi, hüquqşünas və başqa sənət adamları yetişib. Şairlərin yetişməsi çox təbiidir. Saraçlılar belə düşünür, bu kəndi bircə dəfə gəlib görənlər də belə deyir.

1986-cı ildə Saraçlıda mənim 50 yaşım qeyd olunanda rəhmətlik Hüseyn Arif də gəlmişdi. Ziyafəti meşədə, bulaq başında, yaşıllıqlar qoynunda keçirdik. H.Arif kəndin mənzərəsinə tamaşa edib dedi: "Əflatun, belə cənnətməkanda dünyaya gələn şair olarda. Bu, təbiətin möcüzəsidir". İndi mən çox şadam ki, Nizami Saraçlı adını doğruldur.

"Saraçlı" təxəllüsü demişkən, elə şair var ki, lap Dünya, Cahan və s. təxəllüsünü götürür. Eləsi də var ki, kiçik bir köyü, şəhəri öz böyük istedadı ilə şöhrətləndirir. Məsələn, Nizami Gəncəli, X.Şirvani, N.Tusi, lap O.Sarıvəlli kimi. Nizamini də Saraçlı sevgisi bu təxəllüsə gətirdi, özü də şöhrətsiz, iddiasız: Saraçlı onu şöhrətləndirdi, o da Saraçlını.

70-cı illərin baharı idi. O, Nizami Paşa kimi tanınırdı. Bir gün V.Rüstəməzadə yanıma gəldi. Yunus oğlu - dedi, - sənə bir söz deyəcəyəm, xətrinə dəyməsin. Dedim, buyur. O dedi: Nizami də "Saraçlı" təxəllüsü götürmək istəyir. Səndən icazə istəyir. Dedim, bu nə sözdür, özü niyə demir. Alqışlayırım, xeyir-dua verirəm. Onun ilk şerlərini də evlərində çay içə-içə ilk dəfə redaktor gözü

ilə mən oxumuşam. Yəni, əlim yüngül, xeyir-duam düşərlidir. Bu da nəticəsi. Tərbik və təşəkkürlərg

Nizami şerə sakit gəldi, tez parladi. Yenidənqurma və qarışıqlıq zamanı çoxları arı pətəyə dolan kimi Bakıya axışdı. Amma Nizami Saraçlıya getdi, ata yurduna çəkildi, qələmə sarıldı. Onun poeziyası öz rüşesini dağlardan, meşələrdən, bulaqlardan, yaylaqlardan, elat həyatından alır. Ona görə də belə saf və yaşarıdır. Şəxsən mən Nizami qədər əməkçi və əzabkeş şair tanımıram. Zərafət deyil, son illərdə ona qədər kitab və kitabça buraxdırıb. Bunlar hamısı alın təri, yuxusuz gecələr, ürək döyüntülərinin nəticəsidir. Canı-qanı ilə yazılan əsərlərdir: "İlk sevgi dəftəri", "Aramıza düşən yaylıq", "Əyriqara salam olsun", "Balaxanım nənəmin boyamaları", "Yurdun səsi", "Sara xatun", "Dəli Dərviş" kimi kitablar Azərbaycan poeziyasının örnəkləridir. Bu kitablarda Oğuz qeyrəti, Dədəm Qorqud vəsiyyəti, Sara xatun nəsihəti, xalqımızı birliyə, vətənin, torpağın keşiyini çəkmək çağırışı var. Bütöv Azərbaycanın dünəni, bu günü, sabahı var. Qarabağ dərdi, Göyçə həsrəti, Güney harayı, Borçalı ağrıları var.

Nizami lirik şairdir. Ancaq onun lirizmində bir ləngər var. Bu onun sözünün mənə tutumu ilə bağlıdır. Onun şerlərinin bir məziyyəti də dil, üslub gözəlliyidir. Burada Dədə Qorquddan gələn, bu gün də Borçalıda işlənən doğma türk sözlərinə də rast gəlirik. Belə gözəl xəlqi deyimlər kimi: "Nizami Saraçlı, a baxtı yatmış", "Anamın baldırı çöpə dolaşır", "İçəridə bir əzgil təkə əzildi", "Deyəsən dininiz dirilir, qızlar" və s.

Bir daha Nizamini 50 yaşında yaradıcılıq uğurları ilə təbrik eləyir, alqışlayıram, yubiley iclasını açıq elan edirəm.

2000.

PAŞA QƏLBİNUR - 50

Paşa Qəlbinur - Azərbaycanın böyük şəcərəli ziyalı nəslinin sayımlı-seçimli nümayəndəsi, "ışığı tanrısı", "Azərbaycan Prometeyi"... Üstəgəl alim, şair, pedaqoq haqqında deyilən bu sözlərin sayını artırmaq da olar. Ancaq, elə bunların hər biri bir insan öm-

rünü bəzəyə bilər və bir yerdə Paşa bəyə çox yaraşır. Biz Paşa Qəlbinur dünyasını indi-indi duyuruq. Ancaq hər il sağalıb klini-kadan çıxdığı gün gətirib onun odasına bir dəstə gül qoyanlar, istedadını allah vergisi sayanlar, ömür boyu dua edənlər, sevinc yaşı tökənlər bunu yaxşı bilir. Görün Paşa bəydən gözlərinə nur alan Dilara adlı bir xanım öz sevincini nə gözəl bildirir:

Bu dünyanın qəm, yası var,
Bu dünyanın nəşəsi var;
Türkün Mustafa Kamalı,
Türkün loğman Paşası var.

Paşa Qəlbinur loğman kimi şöhrətlənib. Mən ilk dəfə onu şair kimi tanıdım. Öncə demək istəyirəm ki, Paşa bəyin sənəti və şəxsiyyəti elə şairanədir. Onun "İtmiş həsrət kimi" şerlər kitabı bunu aydınca göstərir. Buradakı şerlər mövzu çeşidliyi, deyim tərzi, poetik ifadə üsulu ilə yadda qalır. Onlarda vətəndaşlıq duyğusu, yanvar faciəsi, Qarabağ dərdi, Şuşa həsrəti, Xocalı naləsi, eləcə də sabaha ümid və inam duyulur. Bu şerlər bir də öz lirik fəlsəfi üslubu və səmimiliyi ilə alımlıdır. Budur, bir neçə misraya baxın:

Hələ torpaq quluncunu qırmayıb, Görən gözlər üçündür qaranlıq,
Kəfənim olmasa abırına bükün siz məni, Mənsiz günlərini
sıxma gözünə, Sənin pəncərəndən od-alov gecəm, Topxanada kəsilən çinar mənim dizimdir.

Şerlərindən görünür ki, Paşa bəy poetik axtarışda həmişə özünə bənzəməyə çalışır. Onun inancı, inamı, istedadı və eridusiyası da gələcəkdə daha gözəl poeziya örnəkləri yaradacağından xəbər verir. Bu yolda ona uğurlar və sağlıq, salamatlıq diləyirik.

Paşa Qəlbinuru hərə bir vasitə ilə tanıyıb. Mən onu eşitdiklərim və Aybəniz xanımın onun haqqında yazdığı kitab əsasında tanımışam. Sağ olsun Aybəniz xanımı, qədərbilənlik edib, loğmanımız, şairimiz, yurddaşımız haqqında belə gözəl kitab yazıb. Paşabəyin həyat yolunu, şəxsiyyətini, amal və əməllərini ürəklə işıqlandırıb.

Bu kitabı maraqla oxudum. Burada vətənə, millətə, insanlığa xidmətin parlaq nümunəsini gördüm.

Yaxşı olardı ki, bu kitab rus, lap ingilis dilində də çıxaydı. Elə Paşa bəyin sayıb seçdiyi M.Topçubaşov, İ.Topçubaşov, Ümnisə xanım, Zəhra xanım və başqa elm və mədəniyyət xadimlərimiz haqqında da belə kitablar yaranaydı. Yəqin ki, Paşa Qəlbinurun ayağı sayalı olacaq.

İSMAYIL ÖMƏROĞLU - 50

İsmayıl Öməröğlu bizdən sonra gələn nəslin arasında sayılan, seçilən, sevilən və şəxsən mənim zövqümə uyğun, ürəyimə yatan insandır. Bəlkə elə insan haqqında uzun zaman səmərəli araşdırmalar aparması bir də onun insanlığı, insana sevgisi, inamı ilə bağlıdır. Çox şadam ki, alim, şair dostum, kiçik qardaşım İsmayıl haqqında ürək sözü deməyə imkan tapdım. Ancaq yeri düşmüşkən bunu da deyim ki, heç ona əlli yaş vermək olmaz. Özü də, sözü də, qəlbi də gənçdir, coşqundur, çağdaşdır.

Mən İsmayılı 80-ci illərdən tanıyıram. O, mətbuat komitəsində çalışırdı. Mən "Abdulla Şaiq" kitabının çapı ilə bağlı oraya getmişdim, özü mənə yaxınlaşdı tanışlıq verdi. Oradaca bildim ki, məndən xəbərsiz kitabla bağlı sənədləri hazırlayıb, nəşriyyata göndərmiş. O zamandan aramızda dostluq ilgiləri yarandı.

İsmayıl Öməröğlu öz təbiəti, səmimiyyəti, təvazökarlığı ilə sevilir. O, kökə bağlı, xalqımızın sabahına, türk dünyasının gələcəyinə inanan ziyalıdır, milli dəyərlərimizin keşiyində duran vətəndaş alimdir. Bunu onun həm bədii, həm də elmi əsərlərində duymaq olar. Onun bu əsərlərini mən maraqla izləyirəm. Xüsusilə elmi uğurlarına sevinirəm. Son illərdə belə sürətlə inkişafı, elmi, ədəbi mühitdə parlaması gəncliyimizə örnekdir.

İsmayılın ən fundamental əsəri də bütün zamanların ümdə problemi olan insan və insan konsepsiyasıdır. Onun insanın ədəbiyyatda tarixi təkamülünü mifoloji, ədəbi-bədii və fəlsəfi materiallar əsasında, yeni baxışlar işığında, çağdaş elmi uğurlar kontekstində incələməsi həm də hazırlıqlı bir alim kimi yetişdiyini göstərir.

Ədəbiyyatda insan konsepsiyasına, onun tarixi təkamülünə, inkişaf mərhələsinə həsr olunan bu əsər həm də İsmayılın doktorluq dissertasiyasıdır. Əslində isə biz onu çoxdan elə doktor sayırıq. Bu əsəri də insan problemi ilə bağlı son illərdəki araşdırmalarının zirvəsi olmaqla ədəbiyyatşünaslıq elmimizə hədiyyədir. Və bu yöndə gələcək araşdırmalara da yol açır.

İsmayılın bir keyfiyyəti də onun çox iddialılara nəsib olmayan təşkilatçılıq istedadıdır. O, uzun zamandır ki, Azərbaycan Ensiklopediyasına başçılıq edir. xalqımızın mənəvi dəyərlərini, uğurlarını, say-seçmə adamlarını tarixləşdirir.

Həmişə İsmayıldan söz düşəndə sevdiyimiz, gəzdiyimiz, suyunu içdiyimiz, havasını udduğumuz, həsrətini çəkdiyimiz bütöv Borçalını yada salırıq. Çünki Calaloğlu, Gümrü, İsmayılın doğulduğu, böyüdüüyü Allahverdi və Ləri nahiyəsinin başqa bölgələri də Borçalı torpaqları olub. 1921-ci ildə Şura hökuməti Gürcüstandan qoparıb, satqın ermənilərə verib. Aran Borçalı Dağ Borçalısız qalıb.

Ancaq düşmənlər torpağımızı, yurddaşlarımızı sınırca ayırsalar da, mənəvi bağlılığımızı üzə bilmədilər. Mən indi Qərbi Azərbaycana aid edilən Dağ Borçalıdan qaçqın düşən yurddaşlarımızı əvvəlkindən də özümə yaxın sayıram. Bəlkə İsmayıl ayrıca rəğbətimdə bunun da təsiri var. Amma mən onu tanıyanda heç bunları bilmirdim. Bunu bilirəm ki, lirik şair, bacarıqlı təşkilatçı, vətəndaş ziyalıdır. Ona uzun illik ömür, min illik sevgi diləyirəm.

2001.

ZAHİD XÖLİLOV – 90 XALQIMIZIN DÜNYA ŞÖHRƏTLİ ALIM OĞLU

Hər xalqın elmi-ictimai fikir tarixində elə şəxsiyyətlər olur ki, yüzillər keçsə də anılır, sevilir. Dünya şöhrətli alim, ictimai xadim, böyük insan, əsl şəxsiyyət olan Zahid Xəlilov da belələrinəndir. Onun kökü, soyu Borçalının Saraçlı kəndindəndir. Atasını İsmayıl kişi XIX əsrin sonlarında Saraçlıdan Tiflisə köçüb, şəhərin Azərbaycan türklərinin sıx yaşadığı Ortaçala məhəlləsində yurd salıb. Zahid İsmayıl oğlu Xəlilov 1911-ci ildə burada

doğulub, orta məktəbi və Türk Pedaqoji Texnikumunu, Bakıda isə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun riyaziyyat fakültəsini bitirib. S.Berqman, N.Musxelişvili kimi məşhur alimlərin rəhbərliyi ilə namizədlik, 1946-cı ildə isə doktorluq dissertasiyaları müdafiə edib. Fiziki-riyaziyyat üzrə elmlər doktoru olub. Zahid Xəlilov əvvəlcə Tiflisdə Riyaziyyat İnstitutunda, 1940-ci ildən Bakı Dövlət Universitetində, 1942-ci ildən isə Azərbaycan Elmlər Akademiyasında çalışıb, akademikliyə qədər yüksəlib. 1962-ci ilin martından isə akademiyanın prezidenti seçilib. Sovetlər Birliyi və dünya miqyasında elmi fəaliyyəti daha geniş vüsət alıb. Azərbaycanda riyaziyyat və fizika elmlərinin, nəzəri fizikanın, funksional analizin inkişafı Z.Xəlilovun adı ilə bağlıdır. O, funksional analizin yaradıcılarından sayılır. Xüsusi tənliklərin analizinin həlli yolunun ilk elmi metodunu da Z.Xəlilov kəşf edib. Həmin metodu bu gün də Zahid Xəlilov nəzəriyyəsi adlandırırlar.

Zahid müəllim uzun zaman dəqiq elmlərin başqa sahələrini də istiqamətləndirib. O, qısa bir zamanda Fizika, Riyaziyyat və Mexanika İnstitutlarının, Şamaxı astrofizika rəsədxanası, Hesablama mərkəzi və başqa elm mərkəzlərini də təşkil edib. Azərbaycanda sözün həqiqi mənasında bir məktəb yaradılıb, kadrlar nəslə yetişdirilib. Akademiyanın sabiq prezidenti F.Maqsudov, görkəmli riyaziyyatçı A.Babayev və başqaları da bu məktəbin yetirmələri olublar.

Azərbaycanda riyaziyyat elmi N.Tusidən Z.Xəlilova qədər böyük bir yol keçib. Zahid müəllim XX əsrdə N.Tusi yolunun davamçısıdır. İrs-varislik ənənəsinə sədaqət rəmzi kimi özü də N.Tusi haqqında məqalələr yazıb, onun 750 illik yubileyində məruzə edib, haqqında çıxan «Xüsusi buraxılış»a redaktor olub.

Zahid müəllim soyuna, xalqına, vətəninə, doğma Borçalımıza şöhrət gətirən vətəndaş alim idi. Milli, xalqı ruhlu adam idi. Həlim təbiətli, xoş niyyətli, xeyirxah insan idi. Hamıya kömək əli uzadırdı. Saraçlıdan neçə kasıb qohumunun övladını evində saxlayıb, ali məktəblərdə oxutdurmuş, arxa olmuşdu. Çox alimlər onun himayəsi, rəhbərliyi ilə ad-san qazandı. O, özü cəmi 63 il yaşadı. Amma, əsrlərə bərabər, mənalı bir ömür yaşadı. Xidmətləri sağlığında yüksək qiymətləndirildi. Ona əməkdar elm xadimi

fəxri adı, orden, medal, mükafatlar verildi, ali orqanlara deputat seçildi. Zaman göstərdi ki, ən böyük mükafat xalqımızın ona olan sayqı və sevgiləridir.

Yeri gəldi, bir məsələni də burada deməsəm üzülərəm, Bu mənim mənəvi borcumdur. Mən də Zahid müəllim kimi Gürcüstanda oxumuşam, Pedaqoji Texnikumu və Pedaqoji İnstitutu bitirmişəm. İlk dəfə 1962-ci ildə Bakıya gələndə heç kəsi, heç yeri tanımırdım. Rəhmətlik Osman Sarıvəlli və Rza Şahvələd akademiyanın prezidenti Zahid müəllimin yanına getməyi, ondan iş istəməyi məsləhət gördülər, həm də öz yerlidir dedilər. Mən də getdim. Çox yaxşı qarşıladı. Atamı tanıdı, qohumları soruşdu, «şer və tərəcələrlə tanışam», harda işləmək istəyirsən? – dedi. Dedim, – elə sizdə, Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda. Oradaca İnstitutun direktoru akademik M.Şirəliyevə telefon açdı. Tiflisdən gənc, istedadlı bir oğlan gəlib dedi, gürcü dilini də bilir, sizə çox lazımdır, onu işə alın, bunu da əlavə etdi ki, ştatın yoğdursa, elə indi mənim adıma bir məktub yaz, kiçik elmi işçi yeri istə. Beləcə, noyabrın 15-dən Dil və Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı oldum. İndi Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda elmlər doktoru, professoram, şöbə müdiriyəm. Buna səbəb Zahid müəllimdir. Onun ruhu qarşısında baş əyirəm.

Mən nə fizikəm, nə də riyaziyyatçı, Zahid Xəlilovla da yaxın münasibətlərdə olmamışam. Bu məqaləni də onun elminə, sənətinə vurğunluğumdan, şəxsiyyətinə sevgilərimdən, onu özümə daha doğma sandığımdan qələmə aldım. Bir də dedim ki, bu böyük, xeyirxah vətəndaş alimin doğum gününün 90 illiyini bir də yada salım. Xalqımızın layiqli şəxsiyyətlərini ləyaqətlə anaq, dəyərləndirək, yaşadaq.

Akademiyanın Riyaziyyat İnstitutunu Zahid Xəlilov yaradıb, nədən bu institut onun adını daşımam? İndi də Moskvamı qoymur? Bunun üçün sadəcə qeyrət, ürəkdə təpər, qədərbilənlik və Zahid müəllimin özü kimi irs-varislik ənənəsinə sədaqət gərəkdir. Biz inanırıq ki, Zahid Xəlilov istisinə qızınıb, işığından nur alanlar və yuxarıda oturanlar bu haqda da düşünəcəklər.

2001.

ANIM VƏ XATİRƏ GÜNLƏRİNDƏ

AŞIQ HÜSEYN HƏSRƏTİ (Aşiq Hüseynin qəbri üstə çıxışdan)

Aşiq Hüseyn Saraçlının ölümünün bir ilini yola saldıq.

Bir ilg Gözlə ölçsək - bu bir il bir göz qırpmında gəlib keçdi. Zamanla ölçsək - bir il bir həyatdır, bir igidin ömrüdür.

Əgər Aşiq Hüseyn həsrəti ilə ölçsək - ağır bir dərdi, sonsuz ayrılıqdı. Elə bilirdik ki, aylar, illər keçdikcə bu dərd də yüngül-ləşəcək, yara qaysaq lanacaq, yoxluğuna öyrəşəcəyik. Sən demə get-gedə Aşiq Hüseyn Saraçlının yoxluğu daha çox hiss olunur, toylarda, məclislərdə, xeyirdə, şərdə yeri daha çox görünür, həsrətini çəkirik. İndi başa düşürük ki, necə böyük bir sənətkar dünyadan gedib.

Saraçlı qəbristanlığı müqəddəs guşədir. Burada təkcə Saraçlının dünyadan köçmüş qeyrətli adamları yatmır. Burada ustadlar ustadı Aşiq Hüseyn və onun simasında, onun sənət ruhunda Koroğlular və Şah İsmayllar, Qurbanilər və Abbas Tufarqanlılar, Aşiq Alılar və Aşiq Ələsgərlər uyuyur.

Bir də ona görə Aşiq Hüseyn və onun saz-söz dünyası dünyamız kimi yaşayacaq. Saz-söz dünyası büllür şah sarayı kimidir. Bu sarayın son hökmdarları Aşiq Hüseyn və Aşiq Əmrah idi. Görəsən onların taxt-tacına çatan olacaqmı? Çətin ki, dünyaya bir də Əmrahla Hüseyn gəlsing Elə onların sənəti, ruhu bu sarayın ömrünü uzadacaq.

Mən buraya gəlməzdən əvvəl radio və televiziya idarəsində, nəşriyyatda, Yazıçılar İttifaqında və Aşıqlar Birliyində oldum. Radio və televiziya Aşiq Hüseynin ili ilə əlaqədar verilişlər verdi. Kitabının çapının tezləşdirilməsinə söz veriblər. Mənimlə birgə Hüseyn Arif, Məmməd İsmayıl, Zəlimxan Yaquub və başqa şair dostlarım, radio, televiziya işçiləri də gəlmək istəyirdilər. Mümkün olmadı. Sağlıq olsun. Aşiq ozanımıza da min rəhmət.

1989.

Bu gün Borçalı ozanı Aşıq Hüseyn Saraçlıni ziyarət etməyə gəlmişik. Çünki onun məzarı indi saz, söz bilicilərinin ziyarətgahı, sənəti isə sönməz bir ocaqdır. Aşıq Hüseyn Dədə Qorqud, Qurbani, Tufarqanlı Abbas, Xəstə Qasım, Dədə Ələsgər yolunun yolçusu idi. Özü də sənətdə bir yol açmışdı. Bu yol hələ neçələrini sənətin zirvəsinə çatdıracaq. Amma həmişə könlümdən bir sıxıntı keçir, həmişə düşünürəm ki,

Könül onsuz gülməyəcək,
Söz-söhbəti ölməyəcək,
Gəlməyibdir, gəlməyəcək,
Borçalıya belə aşiq...

Bu gün Aşıq Hüseynin ziyarətinə gəlmişik. Onu elə bil bu gün müqəddəs Borçalı torpağına tapşırıraq. Bu gün təkcə xatirə günü deyil, həm də Borçalıda saz-söz məclisidir, saz-söz bayramıdır. Belə ağır vaxtda bu tədbiri keçirməyi bacaran qədərbilən yurddaşlarıma çox sağ olun deyirəm.

Bu gün Aşıq Hüseynin xatirə gününə xalqımızın sayımlı şair oğulları, hamımızın tanıdığı, sevdiyi Abbas Abdulla və Zəlimxan Yaqub da böyük ürəklə gəlirlər. Camal Mustafayev, Kərəm Nəbiyev, Abdulla Mehrabov və çoxları da gələ bilərdi. Amma elə bu iki şair qardaşlarımız bütün Azərbaycan ziyalılarının saz-söz qədri bilənlərini təmsil edirlər. Onlara da təşəkkür edirəm.

Bu il Aşıq Hüseynin həm də 75 yaşı tamam olur. Amma biz onun xatirə gününə yığılmışıq. İnşallah, yaxın vaxtlarda sevimli aşığımızın yubileyinə yığılarıq. Kitabı da çıxdı, Aşıq Hüseynə yaxşı abidə olar bu kitab. Amma ən böyük abidəsini o özü öz sənəti ilə xalqımızın qəlbində ucaltmışdı. Ona görə də ulu ozanımızın məzarı önündə bir də baş əyirəm.

İnsan cismən ölsə də, ruhu yaşayır, yüzillər keçsə də ölmür. Aşıq Hüseynin ruhu da indi başımızın üstündə dolanır, öz yurddaşlarının qədərbilənliyini duyub öyünür.

Aprel, 1992.

Kamran Dadaşoğlu görkəmli alim, yazıçı kimi xoş xatirələrlə anılan ustadlardır.

Mən Kamran müəllimi 1962-ci ildən tanıyıram. Ədəbiyyat İnstitutuna öz ştatımla gəlmişdim. O zaman İnstitut Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinin binasında idi. Kamal müəllim direktor müavini idi. Aşağıdakı binada məni Kamran müəllimin yanına apardı. "Şöbənə yaxşı oğlan gətirmişəm" dedi. Özü də şairdi, Borçalı balasıdı. Kamran müəllim yer göstərib sual-cavaba tutdu. "Razıyam" dedi, qoy əmrini versinlər. Elə həmin ilin noyabrından XIX-XX əsrlər Azərbaycan Ədəbiyyatı şöbəsinin işçisi oldum. Mənə mövzunu da özü verdi, rəhbərim də özü oldu. Mən onun ilk dissertantı idim. Həmişə də ondan qayğı və hörmət gördüm. Məndən sonra neçə-neçə elmlər namizədi və doktor yetişdirdi, indi hamı onu hörmətlə və məhəbbətlə yad edir.

Kamran müəllimin uşaqlığı da, gənliyi də çox çətin keçmişdi. Müharibədə ön cəhbə xəttində olmuşdu. Ədəbiyyatımızın ən mürəkkəb və çətin dövrünü araşdırırdı. Firidun bəy Köçərli, Feyzulla Qasımzadə, Mir Cəlal kimi pak ustadları özünə müəllim sayırdı. Bizləri də çətinə düşəndə onlardan öyrənməyə çağırırdı. Yəni böyük həyat təcrübəsi keçmişdi.

Bəzən deyirlər: Kamran müəllim ən çox Qarabağ sənətçilərindən yazıb. Qasimbəy Zakir, Nəcəfbəy Vəzirov, Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Çəmənzməinli. Öncə deyim ki, onlar təkcə Qarabağ yox, həm də sayımlı Azərbaycan sənətçiləridir. İkincisi isə, bu, Kamran müəllimin Qarabağ yangısından, onu itirmək qorxusundan gəlirdi. Bu, həm də onun Qarabağ dərdi, Qarabağ ağrısı, haray səsi idi. Nə yazıq ki, biz bunu çox gec bildik, Qarabağ əldən gedəndə...

Kamran müəllim vətəndaş alim idi, bütöv şəxsiyyət idi. Bu da ona Şuşadan, araşdırdığı sənətçilərdən gəlirdi. O, İnstitutumuzun canlı sütunlarından idi. İstedada, arxasıza qayğı göstərər, dayaq olardı. İclaslarda hamı onun çıxışını gözləyərdi. Bilirdi ki, hamının dərindən, çətinliklərindən, ədəbiyyat tarixinin gecikdirilməsin-

dən, haqsızlıqdan danışacaq, rəhbərliyi cəsarətə çağıracaq. Bu dərdlər yenə qalır, daha ağır şəkildə, ancaq söz deyən tapılmır.

Kamran müəllim qayğıkeş olduğu qədər də ciddi, tələbkar və prinsipial idi, hətta bəzən sərt də olurdu, haqsızlıqla barışmaz idi. Bəzən də uşaq kimi ürəyi yumşaq olardı. Elə "Dünyamız uşaq gözündə" kitabı da dünyamıza həm də ayıq uşaq gözü ilə baxmasından yaranmışdı. Bu Azərbaycan ədəbiyyatında yeni janr formasında yazılan nümunədir, nə yazıq ki, hələ öz qiymətini almayıb. Kamran müəllim yazıçı kimi az, şirin yazırdı. Onun "Ömrün izi" kitabında toplanan 50-yə qədər hekayədə də həqiqətən ömrünün izlərini görürük. Buradakı "Telefon dolması", "Təsbeh əhvalatı", "Mükafata layiq lətifə" və b. hekayələri oxuduqca eşitdiyimiz, gördüyümüz əhvalatlar, xəzinədar Həsənağa, hesabdar Mahmud kişi, Süleyman, Şəmisəddin, Nadir, Mövlud və b. həmkarlarımız yada düşür. Yəni, Kamran müəllim hekayə xatirinə hekayə yazmırdı, gördüyü, yaşadığı hadisələri qələmə alırdı. Bu baxımdan savaşı ilinin ağır-acılarını təsvir edən "Yuxusuz gecələr" xatirə-povesti daha ibrətlidir və müharibə mövzusunda yazılan ən obyektiv bədii nümunələrdəndir.

Kamran müəllimin adı çəkilən elmi-bədii əsərlərini bir alim, yazıçı ömrünün salnaməsi kimi də dəyərləndirmək olar və bu belədir. Kamran müəllimin yaxşı yol yoldaşlığı var idi. Yolda, səfərdə iş, vəzifə unudulurdu. Hamı ilə deyib-gülür, zarafatlaşırdı. Biz birlikdə Nabrana, çimərliyə - çox yerə getmişik, məclislərdə olmuşuq, futbol oynamışıq. Hər yerdə onu şən, nikbin görmüşəm.

O, ömür boyu yollarda oldu: həyat yolu, səyahət, səfər yolu. Elə ömründə azar-bezar görməyən bu adam son xəstəliyi də yolda tapdı. Son səfərdə.

Kamran müəllimin yaxşı nərd oynamağı var idi. Həvəslə, şəstlə zər atırdı. Aşağı binada rəhmətlik Şıxəli Qurbanov, Abbas müəllim, Həsənağa kişi və Kamran müəllim. Bir dəfə Həsənağadan bir maşın qarpız udmuşdular. Bizim otaqda oynayırdılar, hamıdan kiçik olduğum üçün udduqları mer-meyvələri bazardan mən alıb gətirirdim.

Evə gedəndə yolumuz pasaj bazarından keçirdi. Mən kiçik elmi işçi idim, özü də ailəli. Vəziyyət o qədər də yaxşı deyildi.

Kamran müəllim evə meyvə alanda iki qabda çəkdirərdi, birini mənə, birini özünə, "apar uşaqlar yesin" deyirdi. Almaya bilməzdim, xətrinə dəyərdi. Hətta pul də təklif edərdi. Hanı indi belə elmi rəhbər?!

Kamran müəllim xəstələnəndə şobə müdirliyindən çıxdı, məsləhətçi oldu. Ancaq duyulurdu ki, qaynar elmi-ədəbi mühitdən ayrı düşmək istəmir, çox planları, işləri vardı. İnstitutda ara-sıra görünürdü, evdə də darıxırdı. Dost yolu gözləyir, dost səsi eşitmək istəyirdi.

Cəfəqə ömü-gün yoldaşı Dilarə xanım əvvəllər onu qolundan tutub İnstituta gətirərdi, son vaxtlarda İnstitutdan ona soraq aparır, məlumat verirdi.

Bu gün, Şuşanın, bütöv Qarabağın taleyi uğrunda mübarizə getdiyi bir zamanda, elmdə, ədəbiyyatda süstlük yarandığı vaxtda Kamran müəllimin yeri daha çox görünür. Bu da var ki, əsil insanlar elə yeri görünənlərdir. Onun yeri həmişə görünəcək, adı anılacaq. Biz ömrünün yarısından çoxunu keçirdiyi bu İnstitutda onun üçün nə etmişik, nə etməliyik, gəlin Mirzə Cəlil demişkən, papağımızı qabağımıza qoyub fikirləşək.

Bildiyimizə görə özü sağlığında "Məqalələr məcmuəsi"ni hazırlayıb. Hamısı da Feyzulla Qasımzadə, Məmməd Arif, Məmməd Cəfər Cəfərov və b. ustadlar haqqında. Onu çap etdirmək olar. Bir də "Bu gülüş o gülüşdən deyil" adlı hekayələr kitabını hazırlayıb, o da qalıb. Biz də kömək etməsək kim edəcək. Gəlin düşünək.

21.12.1997.

QASIM QASIMZADƏ - 70

Dostumuz və həmkarımız şair, professor Qasım Qasımzadənin 70 yaşı tamam olur. Və heç inana bilmirik ki, o özü bu mərasimdə iştirak etmir.

Mən Qasım müəllimi 1962-ci ildən tanıyırdım. 30 ildən çox bir yerdə, bir İnstitutda çalışmışıq, amal və əməl yoldaşı olmuşuq. Onun xatiri bizim üçün çox əzizdir. Qasım müəllim çox sadə, sə-

mimi, kişi adam idi. Partiya təşkilatı katibi ola-ola həmişə adamlara arxa olmaq yolunu seçmişdi. Heç partkomluğunu bildirməzdi. Partiya iclaslarına da hey gecikərdi. Yerli komitənin sədri ondan zirək və çevik görünərdi. O, həmişə yaxşı işlərdə, bir kəsə lazım olanda hazır olardı.

O zaman partiya üzvlük haqqını verməyənlərə ağır cəza verirdi. Ancaq bizlər kitabdan, qonorardan belə haq vermirdik, hətta öz aramızda dövlət əleyhinə də giley-güzar edirdik. Bilirdik ki, Qasım Qasımzadə kimi partkomumuz var.

20 yanvar olaylarından sonra onun xarakterinin yeni cəhəti üzə çıxdı. Özü partiya rəhbəri ola-ola partbiletini birinci atanlardan oldu. Elə o zamandan milli hərəkatın, azadlıq mübarizəsinin öncülərindən oldu. Ədəbiyyat İnstitutu Akademiyada yeganə İstitutdur ki, müstəqillik yolunda D.Əliyeva, X.Rza kimi iki şəhid verib. Onlarla həmişə fəxr edəcəyik. Allah onlara rəhmət eləsin. Qasım müəllim həm də vətəndaş şair idi, 60 illik yubileyində oxuduğu odlular şerlər indi də yadımdadır. Əsas mövzusu vətən və azadlıq idi. Az yazır, düz yazardı. Son illərdə isə o istiqlal şairi kimi də tanınırdı. Elə özü də istiqlal şəhidi oldu, Qarabağ, Göyçə, Zəngəzur, Laçın, Qubadlı şəhidi oldu, vətən şəhidi oldu.

Qasım müəllim böyüklə böyük, kiçiklə kiçik idi. 1982-ci ildə dissertasiyasını qurtarmış, kitabı çıxmışdı: "Millilik və beynəlmilləçilik". O dövrdə belə əsər yazmaq cəsarət idi. Bu adı gördüyümüz, oxuduğumuz əsərdərdən deyildi. Burada ilk dəfə millət, milli xüsusiyyət, milli xarakter və s. kimi məsələlər var idi. Kitabı çıxanda özü mənə də bağışladı, dedi: Yadındamı, Y.Smelyakovun S.Rüstəmə həsr etdiyi "Dövlət körpüsü" şerini tərcümə edib-sən. Dedim, hə, amma bilmirəm hardadı. Dedi, bu kitabda. O, tərcümə etdiyi şeri tapıb öz kitabına salmışdı. Öz kitabını mənə uzatdı. Axşam Qasım müəllimin həmin kitabını yenə varışladım, belə zəhmətinə, sayğısına və diqqətinə görə şad ol dedim. O, həmişə hörmət-izzətə, məhəbbətə layiqdir. Qəbri nurla dolsun.

Həmişə xoş təbiəti, həlim xasiyyəti ilə yadda qalan əzizimiz İsa İsmayılzadənin dünyasının dəyişməsindən iki ildən çox keçir. Amma zaman keçdikcə o bizə daha yaxın görünür. Çünki İsa sənəti ilə, hörməti ilə ürəklərə girmişdi, sevilmişdi. Biz Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda İsanın yaradıcılıq gecəsini keçirməli idik, xatirə gecəsi keçirməli olduq. Bu da bir tale, bu da bir qismət imiş. Düz deyirlər ki, Allah həmişə öncə yaxşı adamları seçib aparır. İsa hələ yaşamalması idi, övlad toyu, nəvə gülüşü, ailə sevinci görməli idi. İsanın belə qəfil getməyi haqsızlıqdır.

İsa mənim altmış illik yubileyimdə iştirak edə bilməmişdi, hər görəndə üzürxahlıq edirdi. Elə ürəyi böyük insan idi, elə dost idi. O, özünü borclu sanırdı. Amma onun qarşısında mən borclu qaldım. Türkiyədə olduğuma görə dəfnində iştirak edə bilmədim. Öz ürək sözümlü, münasibətimi məclislərdə, mətbuatda da bildirməmişdim. Xəcalətli qalmışdım. Sağ olsun qədərbilən ziyalılarımızı, sənətsevər gənclərimizi. İsa haqqında kitab hazırladılar və mənə də sözümlü çatdırmaq üçün imkan yaratdılar. Yoxsa bu dərd məni yandıracaqdı.

İsanı mən çox sevirdim, bir dost kimi, şair kimi, Borçalı balası idi. Sərbəst şerlərinə də xalq şeri ruhu süsləmişdi. İsa ilə şerlərimiz üslubca ayrı-ayrı yöndə idi. Amma xasiyyətimiz çox tuturdu.

İsa çox həssas və istedadlı şair idi, vətəndaş şair idi. Böyük Azərbaycanın dərdini bir quşun həsrətində elə şerə çəkirdi ki, ürəkləri tərpədirdi.

İsa bütün varlığı ilə Azərbaycana bağlı idi, onun istiqlalının carçılarından idi. 20 yanvar qırğınından, Qarabağ faciəsindən, qaçqın dərdindən, Borçalı ağrılarından yana-yana danışdı, bacarıqsız Azərbaycan rəhbərlərini qınayırdı. Qarabağ savaşına, anaların göz yaşına, torpaqlarımızın düşmən tapdağında qalmasına, igidlərin həlak olmasına, elin yasına dözmürdü. Ürəyi ağrıyırdı. O, elə-belə xəstələnib ölmədi. O da əlində qələm şəhid oldu. F.Kərimzadə kimi, Y.Səmədoğlu kimig

Nə qədər ki, düşmənlərlə savaşda qələbə yoxdur, Qarabağ yaş içindədir, Şuşa haray çəkir, Üzeyir bəylərin, Bülbüllərin ruhu

nigarandır, dünyasını dəyişən bütün şairlər şəhid kimi köçəcək bu dünyadan.

İsa üzdən sakit görünürdü. Amma içdən qaynayırdı, coşurdu, haqsızlıqla barışmaz idi. Haqq, ədalət adamı idi. Son illərdə doğma yurdumuz Borçalıdakı ağır durum onu çox ağrıdırdı. Yadımdadır, 1989-cu ildə Gürcüstanda Qamsaxurdiya dövründə biz türkləri oradan necə "qonaq" deyər çıxartmaq istəyirdilər. İsa, Abbas və Vəli ilə birlikdə Azərbaycan KP MK-nın katibi H.Həsənovla söhbətləşdikdən sonra Yazıçılar İttifaqının məşını ilə Borçalıya getdik. Sınıq körpüdən Başkeçid dolaylarına qədər on-on beş kənddə olduq. Hamı əlində silah, bel, yaba gecə-gündüz kəndi qoruyurdu. Hamı sözbir, canbir idi. Son illərdə orada da xalqın ruhunu söndürdülər. İlahi, adamlarla görüşlərdə, söhbətlərdə görəydiniz İsa necə odlu-alovlu və qəzəbli idi, necə danışırdı. Onu heç elə görməmişdim. Bu, onun yurda, el-obaya, Borçalıya sevgisi ilə bağlı idi. Borçalının da Qərbi Azərbaycan torpaqlarımızın gününə düşməsi qorxusundan qayğılanırdı. Həmişə təmkinli ilə çoxuna örnək olan İsanı burada biz sakitləşdirməyə çalışırıdıq. Amma İsa öz sözünü deyirdi.

Hələ Qarabağ və Borçalı mövzusunda İsa nələr yazacaqdı. O, bu əsərləri yazma bilmədi. Amma o, imkanlarından da çox çalışdı. "Azərbaycan" jurnalı İsanın hünəri ilə ədəbi ictimaiyyətdə tanındı. İsa şerləri ilə həmişə örnək oldu, radio və televiziya, mətbuatda çıxış etdi. Xüsusilə son illərdə maddi çətinliklə bağlı gecə-gündüz işləyirdi. Bütün bunlar elə neçə ömrə bərabərdir.

İsa ədəbiyyata bənzərsiz gəldi, bənzərsiz getdi. Şöhrət üçün dəridən-qabıqdan çıxmadı, əyilmədi, şəxsiyyətini, adını, sənətini təmiz saxladı. Odur ki, həmişə təmizlərin az olduğu yerdə örnək kimi İsa daha çox anılır.

Bəzən İsanı 60-cı illərdə R.Rzanın təsiri ilə yazan, himayə edilən gənc şairlər sırasına aid edirlər. Öncə onu deyim ki, sərbəst şer Azərbaycan ədəbiyyatında heç də R.Rzadan başlamamışdı. Onun yüz illərcə tarixçəsi var. Üzü Dədə Qorquddan bəri ədəbiyyatımızda sərbəst şer örnəkləri az deyil. Bütün bunları və Avropa poeziya ənənələrini, eləcə də N.Hikməti İsa yaxşı öyrənmişdi. Yəni, ədəbiyyata elə-belə himayəçiliklə gəlməmişdi. Öz

səsi, nəfəsi ilə gəlmişdi, R.Rza da elə belə gəncləri himayə etməzdə. Təbii ki, İsayə da bir ustad qayğısı göstərmişdi. S.Vurğun bütün çağdaş Azərbaycan poeziyasının bayraqdarı olduğu, üslubundan asılı olmayaraq bütün gənc istedadlara yol açdığı kimi.

Mən ruhlara inanıram və bu inamdayam ki, hər İsadən söhbət açanda ruhu gəlir başımız üstə gəzir, bizi dinləyər, xoşhal olur, ara bir qımışır, gözündən gülür də.

2000.

*DİLARƏ XANIM VƏ AYDIN BƏYİN
ANIM GÜNÜNDƏ*

Dilarə xanımla Aydın bəyin adı azadlıq mücahidləri, Azərbaycan istiqlal və müstəqillik uğrunda mübarizləri kimi həmişə yaşayacaq. Onlar 1988-ci ildən xalq hərəkatına qoşulub, azadlıq yolunda şəhid olublar. Çoxları onları belə də tanıyır. Amma Dilarə xanım və Aydın bəy ictimai fikir tariximizdə bir alim kimi də sayılıb seçilənlərdən olublar. Çoxları indi özünü türkoloq kimi göstərirlər. Amma Aydın elə 1980-ci ildən, türkoloq kimi bütün Şura məkanında tanınırdı.

Dilarə xanım Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələr yönündə yeni bir istiqamət açmışdı. Klassik ədəbiyyatımızın Gürcüstanla əlaqəsini, xüsusilə Nizami və Gürcüstan mövzusunu ilk dəfə elmi şəkilə öyrənirdi. Mükafatı isə Gürcüstanın əməkdar mədəniyyət işçisi oldu. Amma indi bu yöndə heç bir iş görməyənlər də orden, medal alır.

Xoşbəxtlikdən mən onların hər ikisi ilə 30 ilə qədər yaxın olub, bir yerdə çalışmışam. Dilarə xanımla birgə gürcü ədəbiyyatından üç türkçə tərcümə kitabımız çıxıb. Tiflisdə, Borçalıda, Başkeçiddə, elmi-ədəbi məclislərdə olmuşuq.

Aydın bəyin deputat seçilməsində isə müşahidəçi olmuşam. Aqil bəyin yadına düşər, "Gülnara" kafesinə yığışib məsləhətləşmələr aparırdıq.

Dilarə xanım və Aydın bəylə bağlı başqa məclislər də keçirmək gərəkdir. Aydın bəyin qızı Ədəbiyyat İnstitutunda aspirantdır. Atasını haqqında elmi əsər yazır. Ancaq bu yöndə hələ az iş görüüb. 3-4 il öncə tiflisli jurnalist dostum Ə.İsmayılbəyli Dilarə

xanım haqqında 5 m.v həcmində kitabça yazıb. Ancaq indiyə qədər onu çap etdirə bilmir.

Bunun üçün ziyalılarımızı və imkanlarımızı qədirbilənlik göstərməyə çağırıram.

Mart, 2001.

LEYLA ERADZENİN XATİRƏ GÜNÜNDƏ

1950-60-cı illərdə Gürcüstanın sənətdə öz Leylası vardı, Azərbaycanın da öz Leylası: Leyla Abaşidze və Leyla Bədərbəyli. Bu illərdə ədəbiyyatımızın da öz Leylası parladı: Leyla Eradze və Dilarə Əliyeva: iki ulduz, iki bacı, iki dostluq rəmzi, iki gözəl, iki alim, xanım. Mən Leyla xanımı Tiflisdə oxuduğum illərdən tanıyıram. Yaradıcılıq ilgilərimiz də bizi dostlaşdırdı.

Leyla xanım əlinə qələm alandan Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqinə, tərcüməsinə və təbliğinə çalışmışdı. S.Vurğun haqqındakı namizədlik dissertasiyasını da, Azərbaycan-gürcü ədəbi ilgilərinin istiqamətləri haqqında doktorluq dissertasiyasını da Bakıda müdafiə etmişdi. Bu müdafiələr əsil dostluq məclisi idi. Mən hər iki əsəri oxumuşam, hər iki müdafiədə çıxış etmişəm. Bu əsərlər Azərbaycan-gürcü ədəbi əlaqələrini zənginləşdirən samballı tədqiqat əsərləridir.

Leyla xanım Azərbaycan ədəbiyyatını çox sevirdi. Böyük şairimiz S.Vurğuna ayrıca sevgi bəsləyirdi. İlk tərcümələri də S.Vurğundandır. Həm çağdaş, həm də klassik Azərbaycan şairlərinin əsərləri gürcü dilində ən yaxşı Leyla xanımın tərcüməsində səslənir. Çünki o, bu dili bilir, duyurdu.

Şura zamanı səfirliklərimiz yox idi. Leyla xanımla Dilarə xanım ölkələrimiz arasında həm də ədəbi-mədəni yöndə bir səfirlik işini görürdülər, simvol idilər. Leyla xanım Gürcüstan səfirliyinin məsul işçisi kimi son illərdə daha çox çalışır, iki xalqın dostluğunun möhkəmlənməsinə ürəklə xidmət edirdi. Müstəqillik dövründə xalqlarımızın buna daha böyük ehtiyacı var. Səfirliklərimiz və Yazıçılar Birlikləri bu yöndə daha çox iş görməlidir.

Dilarə xanımla birlikdə gürcü ədəbiyyatından üç tərcümə kitabı çap etdirmişik: "M.Cavaxişvilinin əsərləri", "Kür Xəzərə qovuşur" və s. Bunların hamısını Leyla xanım oxuyub, rəy yazıb, dəyərləndirib.

90-cı illərdə Azərbaycanda, Gürcüstanda qərara alındı ki, antologiya hazırlayaq, xeyli hissəsini hazırladıq. Elə də qaldıq Bu iş canlanmalıdır. Leyla xanımın, Dilarə xanımın da xeyli tərcümələri qalıb. Bu həm də onların xeyirxah işinin davamı olardı. Azərbaycan-gürcü ədəbi-mədəni əlaqələrinin müstəqillik dövründə yeni istiqamətdə inkişafı Leyla xanımın amalı idi. Bu gün bu amala əməl etsək onun da ruhu şad olar.

Oktyabr, 1998.

VƏLİ NƏBİYEVİN XATİRƏ GÜNÜNDƏ

Vəli ilə on ildən çox EA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində birlikdə çalışmışıq. Həmişə bir şöbə müdiri kimi onun istedadına inanmış, uğuruna sevinmişəm.

Yadımdadır, Vəli Nəbiyev, Kamran Əliyev, Muxtar İmanov, Məhərrəm Qasımlı, Nizaməddin Şəmsizadə, Alxan Məmmədov kimi gənclər elmə necə həvəslə, inamla gəlmişdilər. Tezəcə də ədəbi-elmi mühitdə tanındılar. Bunların arasında Vəli özünəməxsusluğu, bəzən coşqunluğu, bəzən çılğınlığı, mübarizliyi, elmi mübahisələrdə, həqiqət axtarışlarında əzmkarlığı ilə seçilirdi. O, elə bil ki, qaynayırdı. Varlığı ilə elmə bağlanmışdı. Yadımdadır, doktorluq dissertasiyasını yazanda gecələr də işləyirdi. Elə bil ki, ömrünün qısalığını özü duymuşdu. Tez müdafiə etmək istəyirdi. Belə də oldu.

Vəli həmişə arayıb-axtaran, özü də tapdanmış yoldan çəkinən, yeniliyə can atan gənc alimlərdən idi. Onun əsərləri də, xüsusilə namizədlik və doktorluq dissertasiyaları da ədəbiyyatşünaslıq elmimizin belə yeni və öyrənilməmiş problemlərinə həsr olunub. Azərbaycan bədii nəsrində haqqında, mən də daxil olmaqla, çoxları

kitab yazıb. Amma nəsrin janr və üslub təkamülünü yüksək şəkildə Vəli araşdırdı. Çox istərdim ki, bu əsər çap olunsun.

Vəlinin yenilikçi olması haqqında bir örnək də deyim. Bilirsiniz ki, A.Şaiqin "Məktub yetişmədi" əsərini M.İbrahimov, Mir Cəlaldan üzü bəri çoxu realist hekayə kimi təhlilə çəkib. Vəli böyük cəsarətlə onu romantik hekayə kimi araşdırıb, "Azərbaycan" jurnalında xüsusi məqalə ilə çıxış etdi. Bir dəfə opponent olmaq istədiyini dedi. Onu doktorluq, namizədlik dissertasiyalarına opponent də etdim. Bir səhər isə özü yox, qara xəbəri gəldi. Hamımız sarsıldıq. Bu gün də onun yoxluğuna inana bilmirik.

Vəli bir alim kimi gözümüzün qabağında yetişib. Mən onun bütün əsərlərini oxumuşam, namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının müzakirəsində çıxış etmişəm, onları yüksək qiymətləndirmişəm. Bu gün də o fikirdəyəm. Vəli şöbədə həm istedadı, həm də iş yoldaşlarına xoş münasibəti ilə seçilirdi. Hamı ilə mehriban idi. Xüsusilə son zamanlar. Bu gün onun yeri görünür. Vəlinin ruhu bizimlədir.

Vəli ilə elm, alimlərin durumu haqqında söhbətlərimiz olardı. Yarı ciddi, yarı zarafat deyirdi ki, Əflatun müəllim, bu İnstitutu mənə verələr, yaxşı da sponsor ola, 150 işçidən 50-sini saxlayaram, indikindən də çox keyfiyyətli məhsul verərəm. Mən də gül-lə-gülə təsdiqləyirdim, o da qımışar, kefi açıları. Şükranlıq edirəm ki, birlikdə işlədiyimiz dövrdə aramızda yaşdan asılı olmayaraq dostluq olub, onun elə xahişi olmayıb ki, yerinə yetirməyim. Çünki o, çox hörmətlərə, sevgilərə layiq idi. Vəli arzu və planlarının hamısını yerinə yetirə bilmədi, bir cüt balasını da boya-başa çatdıra bilmədi. Ömür vəfa etmədi, ürək ağırlığa tab gətirmədi. Burada ağır həyat tərzi, mənəvi-fiziki, zehni gərginliklə bərabər vətənin ağır günləri, torpaqlarımızın düşmən tapdağında qalması, Qarabağ dərdi, qaçqın harayı da öz işini gördü. Odur ki, Vəli də dünyadan köçdü.

May, 1999.

NADİR İBRAHİMOĞLUNUN DƏFNİNDƏ

Amansız ölüm sıralarımızı bir də seyrəltdi. Sayımlı-seçimli insan, əməksevər alim Nadir İbrahimov Vəlixanovu aramızdan apardı. Yüz il yaşamağa layiq olan, 69 il ömür sürən Nadirimiz (21.11.1926-24.06.1995) dünyasını dəyişdi.

Nadir Azərbaycanın incisi, bu gün kafirlər əlində inləyən gözəl Şuşada dünyaya gəlmişdi. Süleyman Sani ocağından işıq almışdı. Bakı Dövlət Universitetinin filologiya fakültəsini bitirmişdi.

Qəlbi uşaq qəlbi kimi təmiz olan Nadir öncə uşaq evində, fəhlə-kəndli məktəbində və uşaq mətbuatında çalışıb. 1961-ci ildən isə öz taleyini Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu ilə bağlayıb. Xoş xasiyyəti, zəhməti və gərəkli əsərləri ilə tanınıb. Dəfələrlə Elmi Şuralarda, Akademianın Rəyasət Heyətində fərqləndirilib, mükafatlandırılıb.

Nadir cəfakəş alim idi. 1966-cı ildə S.S.Axundov haqqında namizədlik, 1994-cü ildə Azərbaycan maarifçi-realist ədəbiyyatı haqqında doktorluq dissertasiyalarını uğurla müdafiə edib. "S.S.Axundov" (1968), "Azərbaycan maarifçi-realist ədəbiyyatı" (1983), "S.S.Axundovun elmi tərcümeyi-halı" (1990) kitablarının XIX-XX yüzillər Azərbaycan ədəbiyyatına aid yüzdən çox elmi-publisist məqalənin müəllifidir. S.S.Axundovun "Seçilmiş əsərləri"ni də iki cildə oxuculara ən etibarlı şəkildə Nadir çatdırıb.

Nadirin əsərlərinin çoxu Azərbaycanın maarifçi ziyalıları haqqındadır. Onun özü də dövrümüzün örnək sayılacaq maarifçi ziyalılarından idi. O, çox zəngin, heyrət doğuracaq qədər az, amma mənalı danışan, həmişə ciddi, bəzən həlim yumorlu adam idi. İlk baxışda qapalı görünürdü, ünsiyyətdə olandan sonra adam ondan ayrılmaq istəmirdi. Nadirlə səfərlərdə, məclislərdə olanlar, yoldaşlıq edənlər onun mənəvi dünyasına heyran olurdu. Şəxsən mən onunla Moskva, Sank-Peterburq, Rıqa və b. şəhərlərdə, eləcə də Şuşa, Gəncə, Göy-göl, Nabran və başqa yerlərdə olmuşam. Onun zəngin dünyasını unudan deyiləm.

Nadir nəcib, böyük ürəkli, kiçik iddialı insan idi. Yaxşılıq etmək ona çox yaraşdı. Ürəyi çox yuxa və kövrək idi. Anasının ölümündən sonra lap kövrəlmişdi. Yatanda da onun paltarlarını başının altına qoyurdu. Ata yurdu Şuşanın düşmən tapdağında qalması onu daha çox üzürdü, sarsıdırdı. Gecələr də kədərdən, intizardan çırpınırdı. O, Şuşasız, anasız dözmədi, yavaş-yavaş şam kimi əriyib söndü.

İnstitutun dəhlizindən keçdikcə üz-gözündən nəciblik güləbi sezilən Nadir qardaşımızı da anın, rəhmət oxuyun. Belə insanlara salam və rəhmət daha çox yaraşır.

24.06.1995.

TARİYEL QƏRİBLİ HAQQINDA VİDA SÖZÜ

Borçalı ziyalıların ömür gülzarından bir yarpaq da düşdü. Türksöylü, islam hoylu bir yarpaq

El üçün, yurd üçün döyünən, torpaq üçün, Vətən üçün yanan bir ürək dayandı. Kiçik boylu Tariyelimizin böyük ürəyi uyudu. Bu ürək Saraçlının dağları qədər uca, bulaqları qədər təmiz, meşələri qədər yaşarıdır. Tariyelin ruhu həmişə Simruq quşu kimi Borçalı üzərində gəzəcək. Çünki o, pərvanə kimi yanan qeyrətli ziyalılarımızdan idi.

Çox qayğılanıram ki, üzürlü səbəbdən belə bir qədirbilən anım mərasiminə gələ bilmədim. Amma qəlbən sizinləyəm.

Tariyel Qəribli bizləri Borçalıya çəkən, bağlayan işıqlı, nurlu ziyalılardan idi, əsil insan, şəxsiyyət idi. O, Tariyel Qəribli kimi tanınırdı. Elə Tanrı yeli kimi də tez də getdi dünyadan. Amma özü soyadı kimi qərib olmadı. Həmişə qol-qanadlı, hörmət-izzətli oldu.

Tariyel öz arzu, diləkləri ilə bu dünyaya sığmadı, haq dünyasına köçdü. Amma bu dünya da, o dünya da bizimdir. Tariyel də bizimlədir.

Allah ona rəhmət eləsin, ruhu şad olsun! Onu sayıb seçənlərə, ananlara sayğı və sevgilərimi bildirirəm.

III

ᚷᚱᚰᚱᚱ

ᚱ

· ·

ᚱ

NƏRİMAN NƏRİMANOV HAQQINDA BİR-İKİ SÖZ

Mən Nəriman Nərimanovun və nərimanşünaslığın çətin vaxtında öz düşüncələrimi söyləmək istəyirəm.

Onun taleyi elə gətirib ki, həm inandığı, ürəyincə xidmət etdiyi bolşeviklər, həm də müstəqillik mübarizləri tərəfindən qınanıb.

Nə yazıq ki, indiyə qədər bunun obyektiv və subyektiv səbəbləri olduğu kimi açıqlanmayıb, ört-basdır edilib, yan keçilib. Bundan da həm N.Nərimanov, həm də elmimiz ziyan çəkib.

Mən son illərdə N.Nərimanov haqqındakı fikir dolaşılığını, sükutunu və onun əqidəsi ilə, ideyaları ilə bağlı yazıları ziyanlı və əsassız sayıram.

N.Nərimanov da M.Ə.Rəsulzadə kimi Azərbaycanın, millətin gələcəyinə çalışırdı. Məram bir idi, yol ayrı. Bu zamanın, mühitin, siyasi çəkişmələrin bəlasıdır. Hər vətəndaş ziyalı xalq, vətən yolunda bildiyi kimi çalışırdı. N.Nərimanov da bu yola inanmışdı. "Lenin qvardiyasının görkəmli inqilabçısı", "marksizm-leninizm ideyalarının alovlu təbliğatçısı" deməklə onu alçaltmağa çalışanlar yanılır. Bu yoldakı səhvlərini N.Nərimanov özü oğluna məktubunda səmimiyyətlə boynuna almışdı. Daha bundan sonra N.Nərimanovu təftiş edib, onda səhv axtarmaq Amerikanı yenidən kəşf etməyə çalışmaqdır.

Və yaxud N.Nərimanovun siyasi əqidəsi, siyasi fəaliyyəti ilə razılaşmırıq, bu başqa məsələ. Bəs onun məktəb, maarif, ədəbiyyat, mədəniyyət, mətbuat, tibb və s. yönündəki fədakarlığına nə söz ola bilər? Ona daş atanlar keçmişimizə, gələcəyimizə daş atır.

N.Nərimanov köklü-köməçli, əsil-nəcabətli bir ailədə, o zaman Qafqazın inzibati mərkəzi, Azərbaycan türklərinin mədəni mərkəzlərindən biri olan Tiflis kimi bir şəhərdə dünyaya gəlib. A.Şaiqin, Axund Yusif Talıbzadənin oxuduğu, atalarının dərslərini, Tiflisdə Şeyxülislamın nəzarəti ilə açılan 6 sinifli şəhər məktəbində, Azərbaycan ziyalılarının böyük bir nəslini, özü də sağlam nəslini yetirən Qori Müəllimlər Seminariyasında oxuyub.

Onun xislətində, təbiətində naqislik yox idi. Amalı da, şəxsiyyəti də açıq-aydın idi. Yolları isə dumanlı, daşlı, kəsəkli...

N.Nərimanov seminariyanı bitirən kimi maarif və mətbuat meydanına atılmışdı. "Sovqat" (S.M.Qənizadə ilə), "Fikir", "Dan ulduzu" (A.Şaiqlə) kimi jurnallar çıxarmaq istəyirdi. Xorasanda oxuyub Bakıya gələn A.Şaiq və Yusif Talıbzadə qardaşlarına müəllimlik hüququ almaq, işə düzəlmək üçün yardımçı olmuşdu. Bakıda ilk kütləvi kitabxana açmışdı. Güneyli Azərbaycan inqilabçılarına kömək edirdi. Ədəbi mühitdə də tanınırdı. Milli romanın yaradıcılarından idi. Öndər, sayımlı-seçimli ziyalılarımızdan idi. Odur ki, onun I, II müəllimlər qurultayında H.Z.Tağıyevə ağ olması haqqındakı şişirtmə əhvalat bizi heç cür inandırmır. Elə Qızıl Hacılıda müəllim işləyərkən guya yerli bəylərin onu incitməsi, məktəbi bağlamaq istəmələri də uydurmadır. Həmin məktəbi elə yerli bəylər açmışdı. İndi də Qızıl Hacılılar belə fikirləri rədd edirlər.

N.Yusifbəyliyə məktubunda "Musavat"ın "xəyanət və cinayətlərini ifşa etməsi" də böhtandır. Onun məktubunda belə şey yoxdur. Orada deyilir: "Biz inqilabı yaxşı öyrənmişik, imperialist müharibəsini pisləyirik, qoy Azərbaycanda sovet hakimiyyəti olsun!"

N.Nərimanovun xidmətlərindən biri də Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bir çox ziyalını ölümdən qurtarmasıdır. Elə qırhaqır vaxtında şükür etməliyik ki, N.Nərimanov hakimiyyətdə olub, ziyalıları qoruyub. Nə yazıq ki, onun göstərişi çatana qədər Firidunbəy Köçərliyi öldürmüşdülər.

Hələ 1918-ci ildə komissarların vaxtında A.Y.Talıbzadəni tutmuşdular. N.Nərimanov buraxdırmışdı. 1920-ci ildə yenidən tutulduqda azad etdirib, Naxçıvana hərbi komissar göndərmişdi. Orada inqilab komitəsinin üzvü kimi xeyli çalışdıqdan sonra N.Nərimanova üz tutur ki, mən belə hökumətə xidmət etmək istəmirəm, icazə ver xaricə gedim. N.Nərimanov xüsusi icazə kağızı verir ki, xaricə gedə bilər. O, Orta Asiyaya gedib basmaçılarla birgə Şura hökumətinə qarşı vuruşur, döyüşdə həlak olur.

N.Nərimanovun Mirzə Cəlilə yardımçı olmasını da unutmaq olmaz. Bolşeviklər Azərbaycanda hakimiyyəti zorla ələ keçirəndə Mirzə Cəlil Təbrizə köçmüşdü. Şura hakimiyyəti onu bəhanələrlə

Bakıya çağırırdı. Çünki o, Təbrizdə bu hökumətin siyasətini alt-üst edə bilərdi. Burda isə ya onu ələ alar, ya da boğa bilərdilər. Bu məqsədlə Mirzə Cəlil Maarif naziri qoymaq adı ilə Bakıya gətirdilər. Bu iş üçün dəridənqabıqdan çıxan D.Bünyadzadə onu Ə.Qarayevə tapşırılmışdı. Ancaq Mirzə Cəlil gələndən sonra onu tam unudular. Aylarla on-on beş adam kürəkənlərinin bir otaqlı mənzilində qaldılar. Axırı, əsəbləşən Mirzə Cəlil N.Nərimanovun qəbuluna getdi, beş otaqlı mənzil aldı. "Molla Nəsrəddin" jurnalını nəşrə bağladı. Bu cür faktlar çoxdur. Ona görə də hər şeyi ölçübbiçib dəyərləndirməliyik.

Mən belə düşünürəm ki, N.Nərimanov Azərbaycanda Şura hökumətinin başçısı olmasaydı, nəinki yüzlərlə elm, ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri məhv edilmişdi, bəlkə Azərbaycan xristian dövlətləri arasında parçalanmışdı. Soyuq başla, isti ürəklə bunları götür-qoy edib, sonra N.Nərimanova qiymət vermək olar. Mən tam bu fikirdəyəm ki, o, həmişə ictimai fikir tariximizdə, ədəbiyyatımızda necə var, elə də qalacaq.

1995.

MƏHƏRRƏM QASIMLININ
"AŞIQ SƏNƏTİ: QAYNAQLARI, TARİXİ TƏŞƏKKÜLÜ
VƏ MÜHİTLƏRİ" ƏSƏRİ ƏTRAFINDA DÜŞÜNCƏLƏR

Türk xalqlarının mədəni-mənəvi varlığının ən öncül və orijinal milli seçim göstəricilərindən olan ozan-aşiq sənəti haqqında Azərbaycan və Türkiyə tədqiqatçıları xeyli araşdırmalar aparmış, əsərlər yazmışlar. Ancaq indiyə qədər bu zəngin və ulu sənətin bütün türk dünyası üzrə qaynaqları, yaranış və biçimlənməsi, ayrı-ayrı bölgələr üzrə mühitləri ayrıca bir tədqiqat mövzusu olmamışdır. Nə yaxşı ki, bu problem Azərbaycanın müstəqillik qazandığı bir zamanda bizdə, Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda həll olundu. Onun müəllifi türk xalqları mifologiyasının və folklorunun gözəl bilicisi, son illərdə Azərbaycan folklorunun öyrənilməsinin təşkilatçısı, sayımlı mütəxəssis Məhərrəm Qasımlıdır.

M.Qasımlı Azərbaycan folklorşünaslığının yeni nəslini təmsil edir. Onun aşiq sənəti ilə bağlı doktorluq dissertasiyası kimi ha-

zırladığı tədqiqat işi elmimizdə yeni hadisədir və milli folklorumuzun, xüsusən də aşiq yaradıcılığının yeni səpgidə öyrənilməsi məsələlərinə işıq salır, yol açır.

Bu araşdırmada ilk dəfə olaraq türk folklor sənətinin söz, musiqi və rəqs üçlüyündən, qam-şaman icraçılarından, ozançılıqdan aşılığa qədərki yaranma və inkişaf yolu, gələnek və görənəkləri, özəllikləri, poetik keyfiyyətləri birlikdə araşdırılır. Müəllif aşiq sənətinin mərhələlərini və mühitlərini də ilk dəfə elmi şəkildə müəyyənləşdirir, onların özünəməxsusluqlarını açıqlayır. Ozan-qopuz ənənəsi, sufilikdən keçən, təkkədən çıxan dərviş aşığının və səfəvilər dövründən aşığın sənətkar statusuna qalxması yolunun elmi səciyyəsinə verir. Üç mərhələdən keçən aşiq sənətinin təşəkkül baxımından təkkə soylu aşıqlar, aşıqlaşmış ozanlar kimi iki növü Azərbaycan və Anadolu aşiq sənəti müstəvisində dəyərləndirilir. Müəllifin Azərbaycanın on altı tarixi aşiq mühitini müəyyənləşdirməsi və hər birini ayrıca araşdırması da dissertasiyanın üstünlüklərindəndir.

Bircə qeyd göstərmək istədik: Müəllif aşiq mühitlərini ayrıca səciyyələndirməkdə haqlıdır. Ancaq Borçalı aşiq mühiti ən zəngin və orijinal olduğu halda onun özünəməxsusluqları, öncə də burada aşıqlarla el şairlərinin qaynayıb qarışması, bir-birini tamamlaması, çox vaxt aşığın el şairi yanında ona saz tutması kimi məsələlər geniş açıqlanmır.

Tədqiqat işinin elmi siqləti, konseptual mahiyyəti, nəzəri səviyyəsi, tutumu göstərir ki, filologiya elmləri doktoru Məhərrəm Qasımlı görkəmli folklorşünas alimdir.

1999.

ŞÜRƏDDİN MƏMMƏDLİNİN
"BORÇALI ƏDƏBİ MÜHİTİ"
KİTABI HAQQINDA

Çağdaş zamanda ədəbiyyatımızı milli ideologiyamızın işığında tam halda tədqiq etmək üçün öncə onu regional elmi prinsiplər əsasında öyrənmək gərəkdir və dünya təcrübəsində də belədir. Nəzərə alsaq ki, Cənubi və Qərbi Azərbaycan, Borçalı, Dərbənd

kimi doğma bölgələrimiz yadlar əlindədir, onlarda siyasi-sosial və mənəvi repressiyalar davam etməkdədir, onda həmin regionlardakı ədəbi-mədəni sərvətlərimizi ümumazərbaycan ədəbiyyatının və mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi kimi araşdırmağın dəyəri iki qat artır və bu, həm də hər kəsin vətəndaşlıq borcudur, qeyrət məsələsidir. Ş.Məmmədli də qeyrət göstərib, belə aktual və gərəkli problemin həllinə girişib.

Bu mövzuya qədər Şurəddin yaxşı hazırlıq yolu keçib. Gürcü mənbələrində Azərbaycan ədəbiyyatı mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə edib, Azərbaycan və gürcü ədəbiyyatına, ədəbi əlaqələrinə, Borçalı ədəbi mühitinə aid kitablar, bir çox elmi, publisist məqalələr çap etdirib. Hazırda Tiflisdə çıxan "Gürcüstan" qəzetində şöbə müdürüdür. S.S.Orbeliani adına Gürcüstan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimidir. Həm Azərbaycan, həm də Gürcüstan ədəbi, elmi mühitində istedadlı qələm əhli kimi tanınır.

Bu kitab həmin mövzuda ilk elmi-tədqiqat, zəngin arxiv materialları və mətbuatı, ədəbi-bədii, elmi qaynaqlar əsasında yazılmış sistemli əsərdir. Burada Gürcüstandakı, Türkiyədəki tədqiqatlardan, mənbələrdən də istifadə olunmuşdur. İşdə müəllifin bir üstün cəhəti də elə gürcü dilini yaxşı bilməsi və Gürcüstan arxivlərində saxlanılan Borçalı ədəbi mühiti ilə bağlı bir çox materialları, eləcə də gürcü mütəxəssislərinin bu bölgənin folkloru, yazılı ədəbiyyatı haqqındakı mülahizələrini də tədqiqata cəlb etməsidir.

Əsərin zəngin və sanballı fəslindən biri "Borçalı ədəbi mühitinin qaynaqları"dır. Burada Borçalıdakı mifoloji folklor örnəkləri, islam-türk mədəniyyəti təsiri, klassik dastanlarda Borçalı-Tiflis motivləri araşdırılır, bu mühitdəki xalq ədəbiyyatı örnəkləri və onun təsiri ilə yaranan əsərlərin özünəməxsusluğu ümumiləşdirilir.

Tədqiqatda orta əsrlər Borçalı ədəbi mühitinin təşəkkül dövrü kimi dəyərləndirilir. Burada lirik poeziyada klassik və xalq şəri ənənələri, Vaqif ədəbi məktəbinin təsiri və başqa problemlər öz həllini tapır. "Şəhriyar" əsəri Borçalı ədəbi mühitində bədii nəsrin orijinal örnəklərindən biri kimi təhlilə çəkilir. Onun Borçalı və Tiflislə bağlılığını təsdiqləyən yeni faktlar aşkarlanır və bu yöndəki fikir ayrılıqlarına bir aydınlıq gətirilir.

Tədqiqatda bir maraqlı cəhət də Borçalı ədəbi mühitinin və burada yetişən müəlliflərin başqa regionlarla, oradakı sənətkarlarla elmi-müqayisəli öyrənilməsidir. İşdə yeri gəldikcə Cənubi Azərbaycan, Göyçə, Gəncə, Şamaxı regionlarında yaranan əsərlərlə müqayisələr də diqqəti çəkir. Ümumiyyətlə, Ş.Məmmədlinin "Borçalı ədəbi mühiti" kitabı sistemli, bitgin bir elmi-tədqiqat əsəridir.

2000.

NİKPUR CABBARLININ
"MÜHACİRƏT ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞINDA
KLASSİK İRS PROBLEMI"
ƏSƏRİ HAQQINDA

Mövzu ilk dəfədir ki, belə ayrıca və sistemli şəkildə öyrənilir, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilir. Önə gələn cəhət burada ədəbiyyat tarixi məsələlərinin ayrıca öyrənilməsi və həllidir. İndiyə kimi Azərbaycanda bir neçə səpgili ədəbiyyat tarixi yazılsa da, hələ də ədəbiyyat tarixi konsepsiyası tam aydınlaşdırılmayıb. Bu haqda K.Talıbzadə, Əziz Məhərrəmov, Y.Qarayevin araşdırmaları olsa da, Nazif Qəhrəmanlı "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi konsepsiyası" mövzusunda ayrıca doktorluq dissertasiyası yazsa da, bu məsələnin indiki dövrdə nə qədər gərəkli olduğu göstərilir. Nikpur mühacirət ədəbiyyatşünaslığında üç istiqaməti doğru müəyyənləşdirib:

1.Azərbaycan ədəbiyyatı və tarixi, mədəniyyətini araşdırmaqla təhrif və yanlışlıqları aradan qaldırmaq, böhtan və dolaşıqlara bir aydınlıq gətirmək; 2.Milli ədəbiyyat və mədəniyyətimizi dünyada təmsil etməklə Azərbaycan haqqında obyektiv təsəvvür yaratmaq; 3.Bunlarla birgə Azərbaycan istiqlalına xidmət etmək. Bunun nəticəsini məhz bizlər gördük. Dissertant doğru olaraq Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığını şərti olaraq mövzu və problematikası ilə bu şəkildə qruplaşdırır:

1. ümumi ədəbi-kulturoloji problem haqqında əsərlər;
2. Azərbaycan türklərinin folkloru haqqında;
3. klassik ədəbi irs haqqında araşdırmalar;

4. çağdaş ədəbiyyat məsələsinə aid əsərlər.

Müəllif doğru deyir ki, Ə.Cəfəroğlunu "Azərbaycan mühacirət folklorşünaslığının banisi" adlandırmaq olar.

Burada Şura dövrü ədəbiyyatı haqqında mühacirət ədəbiyyat-şünaslığının uğurlarına da toxunulur. Ən çox M.Ə.Rəsulzadə, M.B.Məmmədzadə və Təkinərin məqalələri araşdırılır. Azərbaycan ədəbiyyatının bu dövrü, ayrı-ayrı şairlərin yaradıcılığı haqqında maraqlı fikirlər incələnilir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi konsepsiyası məqaləsində Qafqazda türklərin eramızdan əvvəllərdə yaşaması, dil, qan, din baxımından türk məmləkəti qurulması prosesi, Azərbaycan ədəbiyyatının ümumtürk qaynaqları, Şərqi-islam mədəniyyətində türk mədəniyyətinin rolu, ədəbiyyat tariximizin fars dilli poeziya ilə başlaması və s. haqqında mühacirət ədəbiyyatının qənaətləri önə çəkilir və incələnilir. M.Ə.Rəsulzadənin, Ə.Cəfəroğlunun, H.Baykara və başqalarının Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi konsepsiyası ilə bağlı fikirləri də dəyərləndirilir.

Müəllif M.Ə.Rəsulzadənin "Böyük Azərbaycan şairi Nizami" kitabının əsas məziyyətlərini zəngin mənbələr əsasında, yüksək peşəkarlıq səviyyəsi ilə yazılmasında, Nizaminin ümumşərq və ümumtürk kontekstində dəyərləndirilməsində, şair, filosof kimi özünəməxsus cəhətlərinin aşkarlanmasında görür. Onu "türk sənətçisi kimi, milli ədəbiyyatımızın faktı kimi" təqdim edir (s.36).

Şah İsmayıl Xətai haqqında fikirlərin çözülməsi də maraqlıdır. M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Yurdsevər, Ə.Cəfəroğlu Xətəinin xalq dilinə yaxın əsərlər yazmasını, sarayda buna imkan yaratmasını, aşiq ədəbiyyatına rəvac verməsini təqdir edirlər. Ancaq onun "İran Azəri türkcəsi dialektinə yaxın üslubda yazmasını göstərirlər. Yeri gəlmişkən, Şah İsmayıl və Türköyə, Şah İsmayıl və şiəlik məsələləri hələ də gərəyincə açıqlanmayıb.

Ə.Cəfəroğlunun "Azərbaycan ədəbiyyatı" oçerkində orta əsrlərdə Şahi, Xəlili, Gülşəni, Xəzani kimi ona qədər bizdə hələ öyrənilməmiş Azərbaycan şairləri haqqında da Osmanlı təzkirələri üzrə bilgi verilir. Füzuli haqqında ən çox M.Ə.Rəsulzadə söz açıb. Ə.Qaraxan, S.Təkinə və Ə.Cəfəroğlunun Füzuli haqqındakı fikirləri geniş araşdırılır. Nəzər çatdırılır ki, onların fikrincə "Fü-

zulinin türklüyü deyil, türkcülüyü, milləti deyil, millətçiliyi" önə çəkilməşdir (Ə.Qaraxan).

Düzdür ki, Ə.Cəfəroğlu Azərbaycan-türkcəsinin "milli ədəbi dil səviyyəsinə çatmasını", "ədəbiyyatımızın realist şüurun ilk örnəklərini" verməsini, həyatilik, dünyəvilik, nikbinliyin güclənməsini, dilin, üslubun, tarixin demokratikləşməsini, xalq şəri ənənələrinin güclənməsini əsas xüsusiyyət sayır. Bu da yaxşıdır ki, dissertant yeri gəldikcə modern ədəbiyyatı (XVIII-XX) məsələləri haqqında mühacir fikirlərlə Azərbaycandakı alimlərin fikirlərini müqayisəli şəkildə açır, həqiqəti üzə çıxarır. Məsələn, elə Vaqifin realizmi haqqında Ə.Cəfəroğlu kimi Y.Qarayev, A.Dadaşzadə də bunu tam yetgin realizm saymır. Ancaq Y.Qarayevin bunu "erkən realizm", "ilkin realizm", A.Dadaşzadənin "realizmin ərəfəsi" kimi adlandırmaqlarını qeyri-şərtsiz qəbul etməsi o qədər də elmi prinsipə sığmır. Axı, öncə "realizmin ərəfəsi" dövrə aiddir və burada Vaqifin realizmin yaranması ərəfəsində tanınması anılır. "İlkin realizm", "erkən realizm" isə sırf yaradıcılıq metodunun öz mərhələsidir.

Mühacirət ədəbiyyatşünaslıq ədəbi prosesinin xarakterik xüsusiyyəti olan realizmin təşəkkül tapmasını yüksək qiymətləndirir, radikal dəyişikləri, maariflənməyi önə çəkirdi. Bunu M.Ə.Rəsulzadə, M.Ə.Məmmədzadə, Ə.Cəfəroğlu, S.Təkinər və b. əsərlərində görə bilərik. Onlara görə bu dövr realizminin bir xüsusiyyəti də Avropa fikrinin modern ədəbi janrlarını Azərbaycan ədəbiyyatına gətirməsidir. Onlar da ilk realist maarifçilər kimi, A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, İ.Qutqaşınlı, Q.Zakirdən danışmışdılar. Adı çəkilən mühacirlərin XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatından elmi-metodoloji və faktoloji baxımdan ən zəngin və aktual əsərləri M.Fətəli haqqındadır. Yenə Nikpur M.Ə.Rəsulzadənin "klassik ədəbiyyatımız üçün Füzuli nə isə çağdaş ədəbiyyatımız üçün Mirzə Fətəli də odur", sözünü təsdiqləyir. "Azərbaycan cümhuriyyəti", "Qafqaz türkləri", "Azərbaycan kultur kəlonəkləri", "M.F.Axundzadə" kimi əsərləri üzrə Axundov haqqındakı fikirlərini doğru açıqlayır. Onun "realist ədəbiyyatın ən qüdrətli nümayəndəsi", "Milli dramaturgiyanın banisi" kimi təqdimatına haqq qazandırır.

M.Ə.Rəsulzadənin boynuna qoyur ki, onun təqdimində Mirzə Fətəlinin yaradıcılıq metodu maarifçi realizmdir, halbuki o, belə

termin işlətməyib. Rəsulzadə Mirzə Fətəlinin ədəbiyyatımızda istiqlal məfkurəsinin yaradılmasında rolunu da andırır. Nikpur bu məsələni yaxşı tutub. Rəsulzadə düz deyir ki, M.F.Axundovu rus mədəniyyəti təsiri ilə bağlayıb, onu az qala Rusiya bolşeviklərinin dostu sayanlar yanılır. O, hürriyyət, istiqlal arzulayan, islahatçı sənətdir.

Mühacirət ədəbiyyatşünaslığında irs və varislik məsələsi, yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri haqqındakı fikirlər, əsasən, Azərbaycandakı araşdırmalarla düz gəlir. Onlar da "XIX əsr dramaturgiyasına M.F.Axundov əsri, XX əsr C.Məmmədquluzadə əsridir" deyirdilər. Hətta bəzən onlar irəli gedirdi. Məsələn, M.Ə.Rəsulzadə C.Məmmədquluzadə, Sabir və "Molla Nəsrəddin" realizmi haqqında mühacirətdə fikir 1928-ci ildə, Azərbaycanda isə xeyli sonra formalaşmış.

Mühacirət ədəbiyyatşünaslığında "Füyuzat" jurnalı, füyuzat ədəbi məktəbi, Ə.Hüseynzadənin fəaliyyəti haqqında daha obyektiv fikir söylənir. Milli istiqlal poeziyasının, Hadi kimi şairlərin yetişməsində, Azərbaycanda türklüyün və islamçılığın yayılmasında rolu doğru açılır. Yeni dövr ədəbiyyatında, əsasən, istiqlal mövzusu, "rus imperiyasına qarşı istiqlal mücadiləsi önə çəkilir. Gəncə üsyanı dövrü, son istiqlal şərləri üzərində dayanılır.

Bu təqdimatı kitab şəklində görmək istərdik.

08.04.1998.

ELXAN QIYASBƏYLİNİN
"Ə.HAQVERDİYEV VƏ MOLLA NƏSRƏDDİN"
JURNALI" KİTABINA UĞURLAR

XIX yüzilin sonu, XX yüzilin əvvəllərində, ədəbi-ictimai fikrin, mətbuatın güclü olduğu bir zamanda H.Zərdabi, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqverdiyev, Ə.Hüseynzadə, Ö.Faiq və başqa görkəmli Azərbaycan ziyalıları yaradıcılığı, fəaliyyəti boyu mətbuatla bağlı olmuşlar. Bu baxımdan Azərbaycan yazıçılarının mətbuatla bağlılığını araşdırmaq ədəbiyyatşünaslıq elmimizin gərəkli problemlərindəndir. Xüsusilə Yaxın Şərqi səs salan, uzun müddət ədəbi-ictimai mühitə istiqamət verən, böyük bir ədəbi məktəb

yaradan "Molla Nəsrəddin"lə onun ən yaxın və sədaqətli əməkdaşlarından olan Ə.Haqqverdiyevin əlaqələrini öyrənmək daha önəmlidir. Bu baxımdan E.Qiyasbəylinin "Ə.Haqqverdiyev və "Molla Nəsrəddin jurnalı" kitabı diqqəti çəkir.

Əsər zəngin arxiv sənədləri və elmi mənbələr əsasında yazılmışdır. Buradan Ə.Haqqverdiyevin "Molla Nəsrəddin"lə ilgilərinin iyirmi beş illik bir tarixi işıqlandırılır. Problemin üç fəsildə öyrənilməsi, yeni əsərin elmi strukturu işin xarakterindən gəlir. Öncə müəllif Ə.Haqqverdiyevin "Molla Nəsrəddin" və molla-nəsrəddinçilər haqqındakı düşüncələrini araşdırır, jurnalın nəşri tarixi, ideya-bədii istiqaməti, mövzu dairəsi, ədəbi mühitlə bağlılığı, müəllifləri və başqa məsələləri işıqlandırır. Son fəsillərdə Ə.Haqqverdiyevin "Molla Nəsrəddin"ə gəlişi, burada çıxan əsərlərinin ideya-bədii xüsusiyyətləri məsələləri tədqiqə çəkilir. Burada bəzi əsərlərin əlyazmaları ilk dəfə jurnal nüsxələri ilə müqayisə edilir, mətn təshihləri də aparılır. Müəllifin Ə.Haqqverdiyev yaradıcılığının nəşri, tədqiqi tarixini üç dövrə bölməsi, onun jurnal variantları ilə paralellər aparması, "Molla Nəsrəddin"lə bağlı məsələləri ümumiləşdirməsi də elmi həqiqətə söykənir. Müəllifin Ə.Haqqverdiyevin sənətkarlığının formalaşmasında "Molla Nəsrəddin"in rolu, molla-nəsrəddinçi yazıçılarla ilgiləri, bədii nəsrin, satıra və yumorun inkişafındakı xidmətləri, süjet, obraz və xarakter yaratmaq ustalığı jurnalın ideya-bədii istiqaməti işığında, elmi təhlillər əsasında öyrənilir.

"Molla Nəsrəddin" jurnalının yaranmasında ədəbi mühitdə dəyərləndirilməsində, ideya-bədii məzmunun səviyyəsinin yüksəlməsində Ə.Haqqverdiyevin rolu məsələsinin araşdırılması tədqiqatın yeni keyfiyyətlərindəndir. Əsər çağdaş elmi istəklər səviyyəsində yazılmışdır. Məsələlərə yanaşmaq, təhlil və dəyərləndirmə üsulu, fikrin sənəd və faktlarla təsdiqi, elmi qənaətləri və elmi ümumiləşdirmələri ilə diqqəti çəkir.

Bunu da deməyi özümə borc bilirəm ki, Elxanın məsləhətçisi, yol göstərəni və elmi rəhbəri elmi obyektivliyi, prinsipliliyi və qeyrəti ilə seçilən professor Kamran Dadaş oğlu Məmmədov idi. O, dünyasını dəyişdiyindən bu iş mənim rəhbərliyimlə tamamlandı.

Kitab şəklində sıxan bu dissertasiya öz elmi-nəzəri səviyyəsi ilə Kamran müəllimin adına layiqdir.

1999.

LEYLA MƏMMƏDOVANIN
"Y.V.ÇƏMƏNZƏMİNLİ YARADICILIĞINDA MEMUAR VƏ
AVTOBİOQRAFİZM"
ƏSƏRİ HAQQINDA SÖZ

Zəngin və çoxyönlü yaradıcılıq yolu keçən, siyasi-ictimai həyatla, ədəbi mühitlə, çeşidli sənət adamları ilə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ilə daha sıx bağlı olan, Cümhuriyyətin carçısı, Ukrayna nümayəndəsi, Türkiyədə elçisi kimi tanınan, Fransada sıxıntılı mühacir həyatı yaşayan, 30-cu illərdə vətənə dönüb, 1938-ci ildə represiya qurbanı olan Y.V.Çəmənzhəminlinin maraqlı memuarlarını və avtobioqrafik əsərlərini elmi tədqiqat mövzusunə çevirmək və sistemli şəkildə öyrənmək elmi vəzifədir. Ədalət naminə deyək ki, bu əsərdə həmin vəzifə gərəyincə yerinə yetirilib.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında memuar ədəbiyyatının öyrənilmədiyini nəzərə alsaq müəllifin öncə dünya ədəbiyyatında və Azərbaycanda bu janrın və bu tipli əsərlərin, öyrənilməsi tarixçəsini izləməsi çox təbii görünür. Memuar və avtobioqrafik əsərlərin ədəbiyyatımızda ilk örnəkləri XIX yüzildən başlayaraq M.F.Axundov, A.Bakıxanov, C.Məmmədquluzadə, Ö.Faiq, S.M.Qənizadə, M.Hadi kimi sənətkarların yaradıcılığında görünməsi də elmi həqiqətdir. Y.V.Çəmənzhəminlinin ədəbiyyatımızda kamil memuar ustası olması isə disertasiyada ədibin özünün bu janrlarda olan çeşidli əsərlərinin, "Studentlər" romanının konkret elmi təhlili ilə təsdiqlənir və bu yöndə müəllifin elmi mülahizələrinin doğruluğuna şübhə yeri qalmır. Bu cəhət yazıçının avtobioqrafik hekayələrinin təhlillərindən də aydın olur.

Müəllif doğru nəticəyə gəlir ki, Y.Vəzir öz həmkarları arasında yeganə sənətkardır ki, Qarabağ tarixi, Şuşa mühiti, həyatının Ukrayna, Türkiyə, Fransa dövrü, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, onun liderləri, Azərbaycan mühacirləri və başqa gərəkli, az öyrənilmiş məsələləri faktlarla bədii əsərlərinə gətirmişdir. Həqiqətən, həmin məsələlərin əsərdə bu şəkildə, obyektivcəsinə araşdırılması ədəbiyyatımızın, ədəbi mühitin o dövrlükə bəzi qaranlıq

məsələlərinin aydınlaşdırılmasına, ədibin özünün yaradıcılıq sirlərinin özəlliklərinin üzə çıxarılmasına da kömək edə bilər.

Y.Vəzir hekayələrində onun həyat yolu, ailəsi, əsli-nəslisi, nəcəbəti, qonşuları, eləcə də Ə.Ağaoğlu, H.Vəzirov, M.H.Vəzirov və başqa elm, ədəbiyyat, mədəniyyət və mətbuat xadimləri haqqında maraqlı, yeni bilgiler və faktlar da tədqiqatda gərəyincə qiymətini alır. Müəllifin Y.Vəzirin "Əsərləri"nə, cildlərinə salınmayan, arxivlərdə saxlanılan hekayələrinin ("Kamal" və "Yazıçı bəraət qazandı") ilk dəfə tədqiqata çəkilməsi də əsərin dəyərini artırır.

Y.Vəzirin memuar və avtobioqrafik əsərlərində ədəbi-tarixi, sosial-siyasi olaylara münasibət, görkəmli şəxsiyyətlər haqqında ki fakt, bilgi və fikirlər alim qələmi ilə incələnir, dəyərləndirilir, həmin əsərlərin prototip və proobrazları açıqlanır, sənətçilik keyfiyyətləri aydınlaşdırılır. Canlı müşahidələr, təhlillər əsasında bu qənaətə gəlinir ki, "Studentlər" romanındakı Rüstəmbəy obrazının prototipi elə Y.Vəzir özüdür. Öz xarakterinin bir çox müsbət keyfiyyətlərini, siyasi həyata, Rusiyada Azərbaycanın muxtariyyətinə və müstəqilliyinə münasibətini, tələbələrə ilgilərini, xeyriyyə işlərindəki, siyasi həyatdakı, tətillərdəki, cəmiyyətlərdəki iştirakını Rüstəmbəy obrazına köçürmüşdür. Müəllifin bu yöndəki təhlilləri və ümumiləşdirmələri elmi həqiqətdir və inandırıcıdır. Ona uğurlar diləyirik.

2000.

BƏZİ MƏQALƏ, MƏKTUB, MÜSAHİBƏ VƏ DƏVƏTNAMƏLƏR

AZƏRBAYCAN DİLİ YOX, TÜRK DİLİ

Bir millət kimi taleyimizi düşünəndə dəhşətə gəlirəm. Xarici düşmənlər bir yandan, başabəla siyasətçilərimiz, vəzifə düşgünlərimiz, "bəlkə də qaytardılar" əqidətilərimiz də bir yandan bu millətin taleyi ilə nə qədər oynayacaqlar! Balaca Azərbaycan yeddi ildir qaynayır, inqilab da edirik, çevriliş də, üsyan da, mitinq də, sui-qəsd dəg Kökümüzü, dilimizin adını da dana bilirik. Təki kiməsə yarayaq, bir vəzifə, ad-san alağ.

Guya hər şeyi düzəlttik; savaşı qələbə ilə bitirdik, Qarabağı kafirlərdən təmizlədik, rayon və kəndlərimizi düşmən tapdağından qurtardıq, qaçqınlarımız və köçkünlərimiz yurd-yuvasına qayıtdı, ölkə dirçəldi, iqtisadiyyat yüksəldi, şəhidlərimizin ruhunu şad elədik. Başqa işimiz qalmadı, indi keçmişimizi təftişə başlayırıq.

Aydındır ki, bu ölkənin, yerin adı Azərbaycandır, əhalisinin çoxu türkdür, dövlət dili də türk dilidir. Buna şübhə edənlər varlığımıza şübhə edir. Qədim abidələrdən, oğuznamələrdən, kitabələrdən keçib gələn bu dil Sibiryadan, Türküstandan, Volqaboyundan Kiçik Asiyaya, Çinə qədər böyük bölgələrdə yüzillərlə dillənib, küllənib, türk dili kimi şöhrətlənib. Ən böyük elmi qaynaq isə M.Qaşqarlının lüğətidir. Ona qədər bircə mənbədə türk dili yerinə "Azərbaycan dili" işlənsəydi bilinərdi. X.Təbriziyyə üz tutanlar isə çox yanılırlar. Çünki sayımlı alim dostumuz Kamil bəy dediyi kimi, "Azərbaycan dili" və "Azərbaycan əhlinin dili" deyimlərini düzgün tərcümə etmədiklərinə buradakı xalqın dilini andıran bu sözləri "Azərbaycan dili" kimi yozmuşlar. Elə M.Naxçıvanının "Siyah-əl fars" lüğətindəki "zəban-e Azərbaycani" deymi də Azərbaycanda yaşayan əhalinin dili anımındadır.

Dilimizin adına şübhə edənlər başqa dillərdə təsadüfi, uyarsız qaynaq axtarmaqdansa, doğma qaynaqlarımıza üz tutsunlar. Füzuli, Nəsimi, Vaqif, Mirzə Cəlil, O.Faiq, N.Nərimanov, Ə.Haqqverdiyev, Y.Vəzir, A.Şaiqg bütün klassiklərimiz dilimizi olduğu

kimi türk dili adlandırılar. Mirzə Cəlil deyirdi: "Mən sizlə türkün açıq ana dili ilə danışırəm ananız sizi beşikdə yırğalaya-yırğalaya sizə türk dilində lay-lay deyirdi". Y.Vəzir bildirirdi ki, Mirzə Fətəli öz komediyalarını Azərbaycan türkcəsində yazıb. N.Nərimanov hələ 1906-cı ildə yazırdı: "Dəbistan" türk dilində uşaq jurnalıdır". Yola saldıığımız yüzilin başlanğıcındaca N.Nərimanovun "Azərbaycan-türk müxtəsər sərv-nəhvü", Ü.Hacıbəyovun "Lüğəti-türki", A.Şaiqın "Türk çələngi", "Türk ədəbiyyatı" kimi bir çox lüğət və dərslikləri çıxmışdı. Sabir Ə.Qəmküsarı haqsız qınamırdı ki, "Osmanlıcadan tərcümə türkə nə demək?". Ə.Haqverdiyev 1933-cü ildə dil haqdakı müzakirələrə cavab kimi yazdığı məqalədə qəti bildirirdi ki, dilimiz türk dilidir. Həmin məqaləsində bir yerdə "Azərbaycan-türk dili" də işlədir. Bu cür qaynaqların sayını nə qədər desək artırmaq olar. Onda belə çıxır ki, ya onlar Azərbaycan sənətçiləri yox, Türkiyə sənətçiləridir, dilləri də türk dilidir, bizim dilimiz isə Azərbaycan dilidir. Ya da "Göydə günəşi danmaq" olarmış. Opponentlərimiz isə bəzən inandırıcı elni qaynaq tapa bilməyəndə dövlət başçılarına söykənməklə özlərinə bəraət qazandırmaq, opponentlərin dişini qaşdırmaq istəyirlər.

Bəziləri Türkiyəni turalğac gətirirlər ki, guya "türk dili" adını onlar götürüb, bizimki də "Azərbaycan dili" olsun. Yəni biz bir xalq deyilik? Ərəbistanda nə qədər ərəb dövləti var. Onlar iraq dili, Misir dili, Əlcəzair dili və s. demirlər ki, hamısının dili ərəb dilidir. İngilis, ispan, portuqaliya dili də beləcə bir neçə ölkədə dövlət dilidir. Yəni onlara adətdir, bizə bedət? Bu qanunauyğun haldır, buna qarşı çıxmaq elni həqiqətlərdən, dünyadan xəbərsizlikdir.

Həmişə deyirik ki, biz 1918-ci ildə yaranan AXC-nin varisiyik. Əgər doğrudan da belədirsə AXC-nin gerbini, bayrağını, himnini qəbul etmişiksə, bunu da sözsüz qəbul etməliyik, heç olmasa 1920-ci ili, Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti yaradılmasını yada salaq. N.Nərimanov özü dövlət dilinin türk dili olması haqda dekret vermişdi. 1936-cı ildən türk dünyasını parçalamaq, bizləri əritmək məqsədi ilə dilimizi "Azərbaycan dili" adlandırdılar. Ancaq

o dövrün bütün represiya qurbanları bəraət qazandı. Bəs dilimiz niyə öz adını bərpa etməsin? Yenə imperiya, yenə Stalin qoymur?

1992-ci ildə il boyu dilimizin adı haqqında müzakirə getdi. Milli Məclis dekabrın 23-də qərar çıxartdı. Bu alimlər niyə mətbuatda öz fikirlərini demədilər. Hakimiyyət dəyişən kimi baş qaldırdılar. Deməli hər dəfə hakimiyyət dəyişəndə dilimiz haqda məsələ qaldıracağıq, özümüzə problem yaradacağıq. Bu da Azərbaycanın müstəqilliyini istəyənlərə yox, onun düşmənlərinə sərfəlidir.

Cənubi Azərbaycanda Şimaldakından az qala dörd dəfə çox Azərbaycan türkü yaşayır, dilimizi də türk dili kimi bilir, bütün dünya da belə tanıyır. İndi mat qalıblar ki, biz belə ağır vaxtımızda nəylə məşquluq. Dünyada səpələnmiş soydaşlarımızı birləşdir-məkdənsə parçalamağa, ayırmağa çalışırıq. Bəlkə bu da bir siya-sətdir, xüsusi məqsədlə aparılır?!

Hətta bu gün türkçülüklə azərbaycançılıq qarşı-qarşıya qoyan-lar var. Özü də qərībədir ki, türkçülükdən söz düşəndə russevər-lər, farssevərlər, imperiya xidmətçiləri və bəzi etniklər qıcıqlanı-r, ağız bururlar. Özləri isə rus təbliğatı aparır, ya da islam, irfan pər-dəsi altında İran ideologiyasını yayırlar. Azərbaycançılıq məsələ-sində ölkəmizdəki bütün xalqların hüququnu gözləməklə milli ideologiyamızı yaratmalıyıq. İndiyə qədər bu iş düzgün qurulsay-dı dövlət dili məsələsi öz-özünə həll olunardı.

Əslində bu gün məsələni dolaşdıran on-on beş deputatdır. On-lar əsil xalq elçiləri olsaydılar, Azərbaycanın müstəqilliyini, çi-çəklənməsini istəyəydilər belə durum yaranmazdı.

İmperiya təfəkkürü, kölə psixologiyası bizləri kökümüzdən qoparıb, yadlaşdırıb. Hər şeyi alt-üst edib, bu məsələni gələcək nəslin öhdəsinə buraxırıq. Bizi söyə-söyə düzəltsinlər. Yəqin ki, öz kökünü baltayanları da, bu fikir döyüşlərini də öyrənəcəklər.

Sonda bu günlərdə elmi ictimaiyyətə bəlli olmayan bir-iki qaynağı da oxuculara xatırlatmaq istəyirəm: "Günay" qəzetinin 23 may nömrəsində Təbrizdə çıxan "Varlıq" jurnalının verdiyi bir məqalədən öyrəndik ki, Avropadakı Cənubi Azərbaycan tələbə-ləri İsveçrənin Upsala Universiteti kitabxanasında XII yüzilə aid dörd əlyazması əldə edib, fotosunu doktor Cavad Heyətə göndə-

riblər. O da bu əlyazmaları haqqında "Varlıq"da məqalə yazıb, Bakıya da göndərüb ki, dilimizin adına qarşı çıxanlar da agah olsun. Bu əlyazmalarının birincisi "Türk dilinin qrammatikası"dır. Onu yazan dilimizə "Türk-əcəmi" və ya "İran türkcəsi" deyir, "Azərbaycan dili" yox. İkinci əlyazması "Türkcə-gürcücə sözlük"dür. Üçüncüsü "İncil"in türkcəyə tərcüməsidir. Bu əlyazmanı Universitet kitabxanasına verən Sparvəndal özü "türk dilində" sözü yazır. Dördüncü əlyazması isə "türki-əcəmiyə" çevrilən "Həzrət İsanın cəfası"dır. Səfəvilər sarayında dilmanc işləyən fransız Rafael Di Mans da "türki-əcəmi qrammatikası" yazıb. Doğma dilimizdə XII yüzilə aid bu qədim qaynaqda da "dilimiz Azərbaycan dili" yox, "türk dili", "türki-əcəmi" "İran türkcəsi" adlanır. Daha nə söz ola bilər. Gəlin biz siyasi oyunlara qoşulmayaq, elm adamlarıyıq, elmi fikir söyləyək.

Gəlin düşünek, danışaq, haqqa gələk, həqiqəti söyləyək, kimlərəse yox, ölkəmizə, xalqımıza yarınaq. Onda görəcəyik ki, bu ölkənin adı Azərbaycandır, özümüz türkün, dilimiz də türk dilidi. Başqa yol yoxdur, olmayacaq da.

1997.

BİR DAHA HİMNİMİZİN MÜƏLLİFİ HAQQINDA

Dövlət himnimiz, xüsusilə onun sözlərinin müəllifi haqqında söhbətlər ara vermir. Hətta Ü.Hacıbəyli "sovet himnini (Azərbaycan SSR anılır - Ə.S.) mövcud himndən güclü yazmışdır" deyənlər də tapıldı. Allah bilir bu fikirlərin arxasında nə durur. Himnin sözlərinin müəllifi məsələsinin arxasında da onu dəyişdirmək, ya da yenidən yazmaq həvəsi var. Axı, indikilər istiqlal öndərlərimizin adı ilə bağlı olan şeyləri dəyişdirməkdə ustadırlar. Dilimizin, xalqımızın adını, tariximizi dəyişəndə - baxmazlar konstitusiyaya-zada - bunu da dəyişə bilərlər. Professor Şirməmməd Hüseynov belələrini bir az da sərt şəkildə belə cavablandırır: "Bu adamların son on ildə tarixə düşmək üçün çox şansları olsa da, həmin fürsəti dəyişdirə bilmədilər. Başları qarışdı orden-medal

almağa. Ona görə də əllərinə düşən bu imkandan istifadə etməyə çalışırlar". Onların küyünə düşən bəzi gənc alimlər himnin sözlərinin Ə.Cavada yox, Cəmo Cəbrayılbəyliyə aid olduğu məsələsini qaldırdılar. Qəzetlər də bunu sensasiya mövzusunda çevirdi. Unudurlar ki, körpələrimizdən ağbircəklərimizə, ağsaqqallarımıza qədər hamının ruhuna mənəviyyətinə hopan, hamının qürurla, sevgilərlə öyrəndiyi, oxuduğu himnin sözlərinin müəllifliyi məsələsini bu şəkildə müzakirə mövzusunda çevirmək xalqı ondan soyutmaq, daha bir mənəvi boşluq yaratmaq deməkdir. Axı, himn və onun sözləri rəsmiləşəndən sonra xalqın mənəvi sərvətinə çevrilir. O, artıq xalqındır, dövlətidir, ürəyində vətən sevgisi olanlarındır.

Bu məsələ o dərəcədə müzakirə mövzusunda çevrilib ki, hətta dövlət də işə qarışib, Elmlər Akademiyasına tapşırıb ki, bu məsələyə aydınlıq gətirsinlər. Bu münasibətlə yaradılan komissiyada mən də varam. İki dəfə toplantımız olub. İkisində də qərara gəlmişik ki, bu araşdırmalar davam etdirilməlidir.

Hələlik həmin sözlərin Ə.Cavadın olmamasını söyləmək tezdir. Çünki Əhməd Üncər 80-ci illərdə Türkiyədə buraxdığı kitabda bu sözləri Ə.Cavadın adına elə-belə verməzdi. Nəyəsə əsaslanıb, o qaynaq tapılmalıdır. Şerin Ə.Cavadın kitablarına düşməməsi arxivlərdə, xatirələrdə onun izi, şərtisi olmaması fikri də doğru deyil. Çünki öncə hələ cəsarət edib Ə.Cavadın tam külliyyatını və akademik nəşrini buraxmamışıq ki, görək şer orada var, yoxsa yox. Həm də hansı repressiya qurbanının arxivində, xatirələrdə AXC ilə bağlı məsələlərin izi, şərtisi qala bilər. Hələ bunu demirik ki, Ə.Cavadın "Səfa" adlı romanı olduğu, Ü.Hacıbəyli ilə yaxınlığı da söylənilir. N.Yaqublu Ə.Cavadın "Azərbaycan bayrağı" şeri ilə himnin sözləri arasındakı oxşarlığı da yada salır.

Himnin sözlərinin 1919-cu ildə çıxan "Nəğməli marşlar" kitabında "Cəmo bəy" imzası ilə verilməsini əsas götürür, onun müəllifinin C.Cəbrayılbəyli olduğunu demək həqiqətdən uzaqdır. Çünki C.Cəbrayılbəyli AXC ilə, siyasi həyatla bağlı olmayıb, bir-cə siyasi şeri də yoxdur. O zaman gənc pedaqoq kimi uşaq şerləri və təmsillər yazıb. Şeri ona aid edənlər də hələlik "Nəğməli marşlar"dan başqa elmi mənbə göstərə bilmirlər. Maraqlı cəhət

budur ki, C.Cəbrayılbəyli adətən, öz imzasının qarşısında "Aciz" təxəllüsünü də işlədib. Bu şerin altında isə sadəcə "Cəmo bəy" imzası var. Ən tutarlı fakt isə həmin illərdə bir neçə "Cəmo bəy"-in olmasıdır. Bunlardan ən məşhuru Cəmo bəy Hacınskidir. Biz himnin sözlərini C.Hacınskiyə aid olmasını da istisna etmirik. Bu fikir komissiya üzvlərini də maraqlandırdı və həmin məsələni aydınlaşdırmaq qərara alındı. Bu haqda bizim arqumentimiz belədir ki, C.Hacınski sayımlı ədəbiyyat və mədəniyyət adamı, siyasi xadim, AXC dövründə parlamentin deputatı, katibi, dövlət müfəttişi, poçt və teleqraf naziri kimi tanınıb. Sosialistlərdən olsa da taleyüklü məsələlərdə Musavatı dəstəkləyib. 1938-ci ildə repressiya qurbanı olub, 1942-ci ildə Sibirdə dünyasını dəyişib. O, şerlər də yazıb, ancaq əsərlərindən heç nə qalmayıb. Qardaşı Mehdi bəy Hacınski də deputat, musavatçı, ədəbiyyat xadimi idi. Qardaşlar Hacıbəyلیلərlə ailəvi yaxın idilər. Göründüyü kimi, şerin müəllifi olması ehtimalında da həqiqət var, bu yöndə də düşünməliyik.

Himnin sözlərinin Ü.Hacıbəylinin olması fikri bizi daha çox düşündürməlidir. Buna əsaslı arqumentlərimiz də var. Öncə yada saraq ki, sayımlı yazıçı Y.V.Çəmənşəminli "Açıq söz" qəzetinin 1917-ci ilin dekabr saylarının birində milli marş və şərqilərin əhəmiyyətindən danışır və bu yöndə "Şairlərimiz və musiqişünasımız, Üzeyir bəy canabları çalışmalıdırlar" deyirdi. Üzeyir bəy elə həmin qəzetdə cavab kimi buraxdığdığı "Milli marş" məqaləsində bildirirdi ki, "Qədim Yevropada və bu gün bizlərdə musiqinin vəzni şerin vəzninə tabe olur. Halbuki bu gün Yevropada musiqiyə xüsusi bir vəzn verilib. Şeri ona tabe edirlər. Bunun izaha ehtiyacı vardır, indi məqamı deyildir. Demək istəyirəm ki, həmin sözlərin vəzni musiqiyə tabedir". Bizə elə gəlir ki, Üzeyir bəy bununla həm sözləri özü yazdığına işarə etmiş, həm də onu zəif şer adlandıranlara tutarlı cavab vermişdir. O, şerdə heç də Cəmo bəylərdən şərişəsiz deyil. Yada salsaq ki, "Arşın mal alan" da daxil olmaqla operettalardakı şer parçalarını da özü yazmışdır - onda bu fikrə inam daha da artır. Həm də Üzeyir bəy də sadıq musavatçı idi, "Azərbaycan" qəzetinin baş redaktoru olmuşdu, qəzetdə siyasi materialları, parlamentdə müzakirə olunan məsələ-

lərin icmalını özü yazırdı. Yəni, milli dövlətin ideologiyasının fəal təbliğatçısı, "Yaşıl qələmlər" adlı yeni görünüşü yazarlar cəmiyyətinin üzvü idi. Himnin özünü, sözünü yazmağa da ən çox mənəvi hüququ çatırdı. Çox güman ki, Ə.Cavad, C.Hacınski, Ü.Hacıbəyli və C.Cəbrayılbəyli ilə bağlı deyilənlər hələ himnin sözlərinin kimə aid olmasını təsdiqləməyə tam əsas vermir. Dövlət bu məsələnin araşdırılması marağındadırsa, komissiyaya əməli yardım etməlidir. Hər kəs vətəndaşlıq qeyrətinə, öz istəyinə, şəri kimə aid etmək marağına uyğun arqumentlər axtarsa, o dövrün mətbuatına, arxivlərə baş vurmasa həqiqət üzə çıxmayacaq. Gəlin elə edək ki, nə ona yeni söz yazmaq eşqinə düşən, nə də onu təfətiş edən olsun.

2000.

"AYDIN" TAMAŞASI HAQQINDA

Milli teatrımızın sayımlı sənətçisi, görkəmli sənətkarımız Mikayıl bəy çox sağ olsun ki, bizi "Aydın" tamaşasına dəvət etdi, məmuniyyətlə baxdıq, heyran olduq. Belə məharəti, uğuru Mikayıl Mirzədə görmüşük, yenə də gözləyirdik. Açıgını deyim ki, şəxsən mən M.Mirzə haqqında yüksək fikirdəyəm. O, mənim gürcücədən tərcümə etdiyim "Günahsız Abdulla" tamaşasında da əla oynayır. Sonralar siyasi oyunlara qoşulmağına görə ondan ürəyimdə incimişdim. Əvvəlki rəğbətım azalmışdı. Ancaq bu tamaşaya baxandan sonra onunla ürəkdən barışdım, alqışladım. Çünki belə böyük sənətkarın elə əməllərə qoşulmasını istəmirdim. Nə yaxşı ki, sevimli sənətçimiz teatr həyatını üstün tutdu, belə əvəzsiz tamaşa yaratdı. Bu hünərdir, xalqa xidmətdir, böyük Cəfər Cabbarlıya hörmətdir, məhəbbətdir.

Mən M.Mirzəni bir çox tamaşalarda böyük səhnələrdə görmüşəm. "Günahsız Abdulla"da əvəzsizdir. Ona görə yox ki, o əsəri mən tərcümə etmişəm. Ona görə ki, M.Mirzə o rolda öz imkanlarını bir daha göstərdi. "Aydın" tamaşası isə onun qüdrətini üzə çıxırdı. Bu tamaşaya baxdıqca A.İskəndərov, M.Məmmədov,

T.Kazımov, Ə.Ələkbərov kimi dahiləri xatırladıq. Gördük ki, teatrımız doğru yoldadır, sadəcə ona dövlət və xalq qayğısı gərəkdir.

"Aydın" C.Cabbarlının bu günümüzə ən çox bağlı, ən çağdaş bir əsəridir. Müəllif dramı özü də gənc vaxtı, AXC zamanı qələmə almışdır. O zamanda, indi də neft milyonlarından harınlayanlarla yoxsullar arasındakı əksliyin faciəsi ziyalını düşündürür. Bu tamaşaya baxdıqca bir tikə çörək hayında olanların harayını eşidir, kazino əhvalatlarını, qumarxanaları, neft alverlərini, millətin taleyini düşünürük. Bəli, dəhşətli, düşündürücü tamaşadır, ibrətamiz tamaşadır.

Sabir Rüstəmxanlı çox doğru deyir ki, Mikayıl bəy millət vəkil kimi deyə bilmədiklərini, sənətkar kimi güzəştə gedə bilməyib, deyib, özü də yanğı ilə, harayla. Bir də ona görə çox sağ ol deyirik ustad sənətkara. Bu tamaşa həm də insanları ayıldır, mənəvi azadlıqla sosial azadlığın qədrini bilməyə, "Qərb fikri ilə Şərq qəlbi"nin tənəsübünü pozmamaya çağırır. Bu tənəsüb pozulanda, öz dünyasından qopub başqa dünyaya düşəndə faciələr baş verir. Bunun qarşısını almağa çağırır. Burada siyasi notlar da yox deyil. Bu da gənc Cabbarlının yeni görüşləri ilə bağlıdır.

Tamaşa üçün çox gözəl sənətkar ansamblı seçilib. Nə yazıq ki, biz M.Mirzəni Aydın rolunda görmədik. Aydın deyəndə, öncə göz önünə o gəlir, amma Nurəddin bəy də bu rolu məharətlə oynadı. Düzdür, tamaşanın əvvəlində elə bil dostu Surxayla çox pıçıltı ilə danışdı. Heç nə eşidilmirdi, bütövlükdə isə mükəmməl obraz yaratdı.

Məleykə xanım haqqında yalnız xoş sözlər demək olar. Düşünürəm ki, ən uğurlu seçimdir. Susanna obrazının ifaçısı Dilarə xanım da məharətlə oynayır, ilk baxışdan adama elə gəlir ki, çox şitlik edir, amma obrazın ruhuna uyğundur. Rasim bəyi biz həmişə monumental obrazlarda görmüşük: Babək, Nəsimi kimi. Birdən onu Dövlət bəy kimi bu obrazda - subyektiv fikrimdir – sinirmədim.

Nə isə Həmişə olduğu kimi, Cavanşir bəy öz gözəl musiqisi ilə tamaşaya ruh verir, onu gözəllişdirir, mənə açımına kömək edir.

Tamaşanın gözəl tərtibatı var: Köhnə Bakı, yeni Bakı, köhnə həyat. Aydınğilin zirzəmi evi, Dövlət bəylərin imarətləri..., Neft buruqları, Xəzər, zavod, kübar həyatı, ac fəhlələr..., Kontrast güclüdür. Bütövlükdə, "Aydın" Mikayıl Mirzənin və Azərbaycan Dram Teatrının uğurlarındandır. Mikayıl Mirzə burada daha böyük, daha milli görünür.

2000.

"GÜRCÜSTAN" QƏZETİNİN ƏMƏKDAŞI
SÜRƏDDİN MƏMMƏDLİNİN Ə.SARACLI İLƏ
MÜSAHİBƏSİ.

(İxtisarla)

- *Əflatun müəllim, birinci sualımızı bəlkə də əvvəlcədən duymusunuz. Axı, vəzifəsindən, peşəsindən, maraq dairəsindən asılı olmayaraq hamımızın ürəyində bir dərd qövrəyləyir, xalq şairi Səməd Vurğun demişkən, "Bakının dərdi var..." Bakı faciəsi ilə bağlı nə demək istərdiniz?*

- Azərbaycan xalqı çox ağır və matəmli günlər keçirir. Şəhər və kəndlərimiz qara geyinib. Bu matəmi Azərbaycana xarici işğalçılar yox, sülh ordusu kimi qələmə verilən Sovet Ordusu gətirdi. Dinc əhali ağır tanklarla əzilib töküldü, avtomat atəşinə tutuldu. Yanvarın 20-də Bakı bütün gecəni atəş səsi ilə keçirdi. Yüzlərlə günahsız adam məhv edildi. Dağüstü parkda təzə qəbristanlıq yarandı - Şəhidlər bağındakı Şəhidlər qəbristanlığı. Yaralananların, tutulanların da sayı-hesabı bilinmir. Bir çox ailə hələ də övladından xəbərsiz qalıb, naməlum əsgər kimi bilinmədi öldümü, qaldımı. Düz on gün Şəhidlər bağına cənazə getdi. Azərbaycanın hər guşəsindən adamlar gəlib şəhidləri ziyarət edir, bu qırğını törədənləri lənətləyirlər.

Ulu şairimiz Şəhriyar demişkən, "Yaxşı bizi yaman günə saldılar" - İndi mərkəzdə bu cinayəti ört-bastır etməyə, dünya ictimaiyyətinin diqqətini həqiqətdən yayındırmağa çalışırlar. Həqiqətsə nəzilər, amma üzülməz.

Partiyanın Mərkəzi Komitəsinin son plenumunda da, sessiyada da bizim bu dərdimizə - milli faciəmizə laqeyidlik, biganəlik,

hiss etdik.

- *O ki, söz partiyadan, onun nüfuzundan, yenidənqurmanın taleyindən düşdü, bu sualına cavab verməyinizi xahiş edirəm:*

Yenidənqurma bizi hara aparır?

- Doğurdan da, düşünüləsi sualdır ki, biz hara gedirik?

Son vaxtlar, xüsusən Bakı faciəsindən sonra yenidənqurmaya da, aşkarlığa da ümidlərimiz azaldı.

Bir şeyi dana bilmərik ki, bu aşkarlıq çox bələlərin üstünü açdı, dərdlərimizi deməyə imkan verdi.

Elə götürək 37-ci il hadisələrini: azərbaycanlıların bir hissəsinin Qafqazdan köçürülməsi, ekoloji problemlər - havanın, suyun, torpağın zəhərlənməsi, respublikaların və xalqların hüququnun, milli məniyyətinin tapdalanması, milli münasibətlərin kəskinləşdirilməsi və s.

- *Bir filoloq alim kimi, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi işçisi kimi ədəbiyyat sahəsində görüləcək işlərdən hansıları birinci dərəcəli hesab edirsiniz?*

- Yenidənqurma işığında baxanda hələ ədəbiyyat tariximizdə ağ ləkələr, açılmamış səhifələr, öyrənilməmiş məsələlər və şəxsiyyətlər çoxdur. Onların işi, əməli, danılıb, damğalanıb. Bunlar bərpa olunmalı, haqq, ədalət yerini almalıdır.

- *Yenidənqurma dövründə milli məsələnin kəskinləşməsi, sizcə nə ilə əlaqədardır?*

- Bilirsiniz, milli məsələlər problem şəkildə əvvəllər də var idi. Camaat arasında, məclislərdə, yolda-izdə, tramvayda, trolleybusda bu barədə azmi eşidirik? İntəhası, camaat ürəyini deşən fikirləri açıq deyə bilmirdi. İndi isə, bəlkə də əksinə olub...

Ancaq təssüf ki, indiki aşkarlıqdan sui-istifadə edənlər təxribatçılıq, şovinizm mövqeyi tutur, hətta torpaq iddiasına düşürlər. Elə Azərbaycanın durduğu yerdəcə başibəlalı "Qarabağ problemi" deyilən qondarma problemə mübtəla olması belə münasibətin nəticəsi deyilmi?

Dəfələrlə şahidi olmuşam, neçə dəfə də özüm iştirak etmişəm, ayrı-ayrı elm sahələri üzrə gürcü mütəxəssislərini tez-tez Qaxa dəvət edirlər, görüşürlər, söhbətlər aparırlar. Amma indiyə

kimi bizi, yəni, Bakıdakı Azərbaycanlı ziyallıları Gürcüstana, azərbaycanlılar yaşayan rayonlara çağırın olmayıb. Özümüzdə də təşəbbüs qtlığı var. İmirlə müsahibəsində Cansuğ Çarkviani də azərbaycanlı şair dostlarına üz tutub demişdir ki, Gürcüstanda sizin yolunuzu gözləyənlər çoxdur.

- *Sözünüzdən belə başa düşdüm ki,ötən hadisələri milli özünüdərkini yüksəlişi kimi qiymətləndirək. Eləmi?..*

- Şəksiz. Milli özünüdərk gərək başqa millətlərin özünüdərkini də qulaqardına vurmasın. Yəni özün xoşbəxtlik istəyirsənsə fikirləş ki, başqası da bu arzudadır. Elə mən bildiyimə görə Gürcüstanda da söhbət respublikanın müstəqilliyindən, suverenliyindən gedir. Ona görə də respublikada məskunlaşan bütün millətlərin nümayəndələri yekdil olmalıdırlar, çəkici bir yerə vurmalıdırlar. Bax, elə respublikanın məlum bölgələrində baş verən millətlərarası münaqişələr, məncə, məhz belə yekdilliyin olmamasının nəticəsidir.

- *Bu dediyinizi Marneuli-Bolnisi-Dmanisi bölgəsindəki hadisələrə də şamil edə bilərikmi?*

- Əlbəttə. O rayonlarda hadisə baş verən günün səhərisi mən oralarda oldum. Rayon və kəndləri gəzdik, camaatı sakitləşdirməyə çalışdıq. Amma Bolnisdən azərbaycanlı ailələrinin köçməsi xəbəri ürəyimi ağrıdır. Burada işin kökünü qurdalamaq lazımdır. Məncə, bu işdə xalq yox, bir qrup araqarışdıran günahgardır. Gərək onlar da öz cəzasına çatsın və Bolnisdə əvvəlki mehribanlıq bərpa olunsun.

- *Əflatun müəllim, sizi həm ədəbiyyat tarixinin gözəl bilicisi olan bir alim, həm də gürcü ədəbiyyatından məhsuldar tərcüməçi kimi tanıyırdıq. Bunlar bir-biri ilə haradasa sıx bağlı olsalar da, hər halda yaradıcılığın ayrı-ayrı sahələridir. Bizi maraqlandıran da elə budur ki, onlara ümumi fəaliyyətinizdə doğma-ögey münasibət varmı, belə çoxşaxəlilik ümumi işinizə mane olurmu, yoxsa?..*

- Təkcə bir yaradıcılıq sahəsi ilə məşğul olanlara həsəd aparıram. Həmişə eyni sahədə külüng çalırlar. O külüngün zərbəsi isə özündən yox, istedadından asılıdır. Mənim vəziyyətim ikiqat ağırdır. Özünüz baxın, elmi yaradıcılıq, bədii yaradıcılıq, tərcüməçi-

lik. Bəzən elə olur ki, vaxt və fiziki imkan tapa bilmirsən. Özü də gərək elə edəsən ki, nə ondan geri qalasan, nə bundan, hər sahədə özünəməxsus nəfəsini, üslubunu saxlayasan. Mən buna çalışıram. Nə dərəcədə nail oluram, bunu oxucular daha yaxşı bilirlər.

-Bağışlayın, sizin şerlərinizdən yadımda qalan deyimlər çoxdur; ancaq elə bilirəm, bu deyimlər içində ən koloritlisi

Bura mehribandı, xoşdu hər kəsə,

Can qurban eyləyər biri can desə.

Kim ki, Əflatunu görmək istəsə,

Eli Saraçlıdı, yurdu Borçalı

kəlamıdır. Bu sizin özünü-təqdiminizdir, yoxsa elə, yurda bağlılığınızın ifadəsidir?

- Əslinə qalsa, mən özümü-təqdim məqsədi güdməmişəm. Burada ata yurda məhəbbətdən başqa, hərgah, özümü-təqdim də nəzərə çarpırsa, nolar, çarpsın da. Yalan ha demirəm.

Mənim “Ürəyimin başındadı Borçalı” misram da var. Bu da məhəbbətdən, övlad sevgisindən doğmayıbmı? O yurd mənim ata yurdumdur. Ata yurdundan müqəddəs nə var?! Bu yurda vurğunluğumun kökü də, səbəbi də dərindir. Bunu mən gözümlə açandan, özümü biləndən duymuşam. Amma bilmirəm, bu hardan başlanır. Soy kökümüzün bu torpaqda minilliklərlə boy atmasındanmı, nakam bir eşqin sızılıtsındanmı, elimizin, obamızın bin-bərəkətindənmi, qeyrətindənmi, ülfətindənmi?.. Bilmirəm...

Bu mövzuda silsilə şer də yazmışam, yenə ürəyim doludur. Mən belə fikirdəyəm ki, oradakı el-obamızın tarixi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı, bir sözlə, dünəni, bu günü haqqında xüsusi kitab yazılmalıdır. Onda bu mövzuda yalan-yanlış söhbətlərə də son qoyular, özümüzü də tanıdı bilərik.

Biz gərək öz el-obamızın soy kökünü qoruyub saxlayaq, onların adının dəyişdirməsinə yol verməyəək. Ziyilərimiz ağılla-kamalla hərəkət etməlidirlər. Ürəkdə təpər gərəkdir. Gürcüstanda azərbaycanlılara məxsus qədim abidələr, məscidlər bərpa olunmalı, təzələri tikilməlidir.

- Belə hiss edirik ki, bu dedikləriniz bayaq sualımıza tutağac seçdiyimiz misralarınızın "yurdu Borçalı" hissəsinə cavabdır. Bəs, "eli Saraçlıdır," hissəsi?..

- Hə, demək, belə. Saraçlı haqqında nə deyə bilərəm? Yəni bir şerim yadıma düşdü:

Həm yaşayır ürəyimin başında,
Həm yaşadır öz adımın Saraçlı.

O, ata-ana obamdır, babalarımın, yeddi arxa dolananımın qəbirləri ordadır. Saraçlanın tarixi qədim, təbiəti gözəl, adamları qeyrətlidir. Bu kənddən şair də çıxıb, alim də, həkim də, hakim də, aşiq də, partiya işçisi də. Görüləsi işlər də çoxdur. Kənd yolları yaxşı deyil, su çatışmır, gənc ailələr torpaqla istənilən kimi təmin olunurlar. Hətta buna yuxarıdan şüurlu maneələr də var. Məscid adı ilə tikilən binadan 70 ildir ki, klub kimi istifadə edilir. Ən əvəzsiz təbii sərvət olan meşəyə baxımsızlığı, laqeydliyi onun insafsızcasına qırılmasını eşidəndə sarsılıram.

- *Bayaq bir söz dediniz:*

"Mən gürcüstanlı olmağımla hər yerdə və həmişə fəxr edirəm". Bizcə bu iftixar hissimizin bir ucu da gedib çıxır gürcü torpağına, gürcü xalqına, gürcü mədəniyyətinə, ədəbiyyatına məhəbbətə. İlyas Çavçavadzadədən Akaki Seretelidən, Vaja Pşavelidən, Mixail Cavaxişvilidən, Karlo Kaladzedən, Simon Çikovanıdan, İrakli Aşaşidzedən, Nodar Dumbadzedən, Şota Nişnianidzedən və başqalarından tərcümələriniz yaxşı bədiidir. Bu yöndə planlarınız?

-Gürcüstanlı olasan gürcü dilini, gürcü ədəbiyyatını, bilməyəsən və qələm-əhli ola-ola o xalqın mənəvi incilərini təbliğ etməyəsən-bu adama ar gəlir. Bakıya köçəndən bəri iki qonşu xalq arasında mənəvi körpünün möhkəmlənməsinə səy göstərmişəm. Nahaqdan deyil ki, tərcüməni mənəvi körpü adlandırırıq.

Qaldı planlarım.-15 cildə ibarət "Zaqafqaziya xalqları ədəbiyyatları" antologiyası hazırlanır. Bu nəşrin redaksiya heyətinə mən də daxiləm, gürcü ədəbiyyatı hissəsinin tərtibçisiyəm. Bu yöndə siz də (Gürcüstanda yaşayan azərbaycanlı ədəbi qüvvələri nəzərdə tuturam) çox iş görə bilərsiniz. Çünki siz gürcü ədəbi ictimayəti, ədəbi prosesi ilə birbaşa təmasdasınız, gürcü ədəbiyyatında hansı əsərlərin inci kimi qəbul edildiyinə bələdsiniz. Sizin tərcümələriniz, şübhəsiz, daha kaloriteli alınabilir. Bu baxımdan İmirin, Süleymanın, Həmidin, Nəsibin, Əlixanın, Valehin, Eminin, sənin və başqalarının fəaliyyətinə ümid bəsləyirik. Orada si-

zin aranızdan yaxşı jurnalistlər, ədəbiyyatşünaslar, tənqidçilər, şairlər, nasirlər yetişə bilər, yetişir də, nolar yaxşı tərcüməçilər də yetişsin.

- *Yadımdadır, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Kamal Talıbzadə və həmkarınız Arif Məmməd bizim qəzetdə Sizin haqqınızda çap etdirdikləri məqalədə Sizdən Gürcüstan azərbaycanlılarının - öz həməllilərinizin son dərəcə qayğıkeşi, diqqətli və xeyrxah adam kimi ağızdolusu danışışlar. Bu cəhəti özünü də hiss edirsinizmi?*

- Mən bunu kor-koranə, gözüyumulu etmirəm ha. Əlbəttə hiss edirəm. Başqa cür ola bilərmi ki? Bir də görürsən, kimsə bir cavan gəlmiş İstitutumuza. Heç kimi də tanımır. Bilmir kimə yaxınlaşsın, kiminlə məsləhətləşsin. Biləndə ki, o gürcüstanlıdır, onunla ünsiyyətə girməmək insafsızlıq olar. Ondan yerini-yurduunu, iş-gücünü nəyə, hansı sahəyə, hansı mövzuya marağı olduğunu soruşuram.

Beləcə də aramızda səmimiyyət yaranır. Vallah bu mənim yerliçiliyim-zadəm deyil, bu həməllilərimə kömək etmək, əl tutmaq istədiyimdən irəli gəlir. Elə səni götürək. Elmi rəhbərin olanda sənə kömək etməyim yerliçilik idimi?

- *İndicə də dedik, Sizin, necə deyərlər, ahıl məsləhətinizə ehtiyac duyulur. Bizə - gürcüstanlı azərbaycanlılara sözüünüz, tapşırığınız?*

- Bu gün Gürcüstanda istedadlı şairlər çoxdur. Rəşid Hacı, Əli Səngərli, Əlixan Binnətoğlu, Əli Abbas, Əlixan Düşgün, Arif Mustafazadə, Osman Əhmədov, Nizami Saraçlı, Səməd Qaraçöp, Allahverdi Təhləli, Eyvaz Əlləzoğlu, Rafiq Hümət və başqaları yaxşı axtarış yollarındadırlar. Onlara uğur diləyirəm, qoy torpağın o elin ulusun, oradakı zəngin el sənətinin adına layiq əsərlər yaratsınlar.

Həmyerlilərimə bu günkü mürəkkəb vəziyyətdən hər şeyi ayıq başla qiymətləndirməyi tövsiyə edirəm. Bir də sağ-salamatlıq, əmin-amanlıq diləyirəm.

20.II.1990.

"ƏLİ VƏ NİNO" ROMANININ MÜƏLLİFİ MƏSƏLƏSİ İLƏ BAĞLI TOPLANTIDA

Giriş sözü

Öncə hamınızı salamlayıram. Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutuna xoş gəlibsiniz. Həmişə çətin zamanda, problem yarananda, ziyalı, mütəxəssis sözüne ehtiyac duyulur.

Ədəbiyyat İnstitutu Nizami, Füzuli, Mirzə Fətəli, Mirzə Cəlil, H.Cavid, A.Şaiq, S.Vurğun kimi böyük sənətkarların ruhunu yaşadır, yaşayır. Belə şəxsiyyətlərdən biri də Yusif Vəzir Çəmən-zəminlidir. Və onun adı ilə bağlı bir problemi aydınlaşdırmağa toplanmışıq.

Bilirsiniz ki, "Əli və Nino" romanı meydana çıxandan bəri onun müəllifliyi məsələsi ətrafında söz-söhbətlər kəsilir. P.Xəlilov, Q.İlkin, B.Məmmədov, A.Abdulla və başqaları romanın Y.Vəzir qələmindən çıxdığını bildirirlər. K.Məmmədov, A.Zamanov, T.Hüseynov və başqaları isə onun Y.Vəzirlə heç bir bağlılığı olmadığını söyləyirlər.

Biz "Əli və Nino" romanını zorla Y.Vəzirə aid etmək fırkindən uzağıq. Əsaslı dəlil-sübutsuz bu fikri inkar etmək də doğru deyil. Əslində bu romanın Y.Vəzirə aid olub-olmaması onu şöhrətini nə artırır, nə də azaldır. O, ədəbiyyat tariximizdə layiqli yerini alıb. Yada salsaq ki, əsər var müəllifə görə yaşayır, müəllif var əsərə görə - şəxsən mən də doğma Qarabağımızla, istiqlal tariximizlə bağlı olan bu romanın Y.Vəzirin olmasını çox istədim. Ancaq gəlin arzu və istəklərimizdən yox, faktlarımızdan danışaq, həqiqəti söyləyək, fikir mübadiləsi aparaq.

Belə düşünürəm ki, hamımız romanı oxumuşuq, onun haqqında ənənəli formada məruzəyə ehtiyac yoxdur. Gəlin öncə romanı atalarına aid edən və buna hamının inanmasını istəyən Fikrət bəyə və Orxan bəyə söz verək. Onlar öz düşüncələrini desinlər, sonra müzakirəyə keçək.

Çıxış və son söz

Çox sağ olun ki, problemin aydınlaşdırılmasında belə fəal iştirak etdiniz. Xüsusilə qonaqlarımızdan yazıçı Qılman İlkin, Manaf

Süleymanov, Sabir Əhmədov, eləcə də İsfəndiyar Vahabzadə, Bəylər Məmmədov və başqalarına ayrıca təşəkkür edirəm.

Müzakirə göstərdi ki, bu problemi iclas və qərarlarla həll etmək olmaz, əsil ədəbi, elmi fakt və sübutlar gərəkdir. Ən başlıcası isə nə qədər ki, romanın əlyazması Vyanada çap edilən nəşriyyatın arxivindən əldə edilməyib, heç bir qərar tarixi həqiqətə uyğun ola bilməz. Biz də onu dolaşdırmamalıyıq. Sizlər kimi mənim də xeyli faktlarım var. Ancaq mən bu romanı Y.Vəzirin sayanları, nə də onu inkar edənləri haqlı bilirəm. Mənim fakt və dəlillərim də iki yöndədir.

1."Əli və Nino"nun Y.Vəzirin olması inamı.

1.Romanın mövzusu Xalq Cümhuriyyəti dönmindəndir, burada istiqlal və müstəqillik uğrunda mübarizələr kədərli, sevincli günlər, mürəkkəb ədəbi-siyasi-sosial həyat olduğu kimi təsvir olunur. Bütün bunları Cümhuriyyət hökumətinin diplomatı Y.Vəzir daha yaxşı bilirdi.

2.Romanda vətən, yurd sevgisi, Azərbaycana məhəbbət qırmızı xətlə keçir. Əsərin baş qəhrəmanı Əli xan rus-alman savaşına getmir, deyir: "Çarın heç bir çağırışı məni vətən torpağından ayıra bilməz. Bizim vətənimizin mənim qılıncıma hələ ehtiyacı olacaq". Bununla o, istiqlal uğrunda savaşı deyirdi. Özü də Gəncədə rus işğalçıları ilə savaşda olur. Belə obrazı Y.Vəzir daha ürəklə yaradardı.

3.Əli xan və Y.Vəzirin "Studentlər" romanının qəhrəmanı Rüstəm bəyin görüşləri, siyasi həyata maraqları, məhəbbət macərələri, partiya və qurumlara münasibətləri ilə bir-birinə bənzəyirdilər.

4.Əli xan Azərbaycanın müstəqilliyinin əldən getməsinin günahını Rusiyada görür. Dar ayaqda yardımını Rusiyadan, İrandan yox, Türkiyədən, Qərbdən umurdu. Bu, elə Y.Vəzirin düşüncələri ilə səsleşir.

Romanda Əli xan tələbə dostu Seyid Mustafanı Rusiya, İran təbliğatından çəkəndirməyə çalışır. Rusiya millətlər, İran sünni şeyxələr arasında dava salır, - deyir. Başa salır ki, "Türkiyə bizim tayfadır, eyni dildə danışırıq, damarlarımızdan turan qanı axır". Bu fikir AXC-nin Türkiyə səfiri Y.Vəzirə çox aiddir.

5. Romanın müəllifi türkçüdür, tarixi yaxşı bilir. Qədim türk tayfalarından, sibir türklərindən, bozqurddan, səlcuqlardan məhbəbtlə söhbət açır. Y. Vəzirin bu illərdə qədim türklər, Pribaltikada belə türk izləri haqqında əsər yazması da onun bu əsərin müəllifi olması fikrini yaradır.

6. Romanda AXC uğrunda çalışanlar, onun bəzi xadimləri fəxr-lə qələmə alınır. Xüsusilə AXC hökumətinin baş naziri Fətəli Xan Xoyski, hərbi nazir Mehmandarov, milyonçu, xeyriyyəçi Musa Nağıyev, Şəmsi Əsədullayevin oğlanları Mirzə Əsədulla, Əli və başqaları tarixi şəxsiyyət kimi verilir. Bunları yalnız Y. Vəzir belə yerli-yataqlı əsərə gətirə bilərdi.

7. Əli xan AXC dönəmində XİN-də Avropa dövlətləri üzrə Ataşe və Parisdə konsul olur. Bu fakt Y. Vəzirin özünün Ukrayna-da rəsmi nümayəndə, Türkiyədə səfir olmasını yada salır.

8. Romanda Qarabağ, xüsusilə Şuşa həyatı, onun tarixi, gözəl-liyi, Qarabağ atları, musiqiçiləri, adamları sevgilərlə təsvir olunur. Əli xan həmişə deyir: "Yayda Şuşaya gedəcəyik". Bunları yalnız şuşalı ədib qələmə ala bilərdi, Y. Vəzir kimi.

9. Əsərdə türk-erməni toqquşmasına ayrıca toxunulur. 1918-ci ildə Azərbaycanda fitnə-fəsad törədən Şaumyan, Andranik, Lalayan kimi daşnak-bolşevik tör-töküntüləri lənətlənir. Hətta Lalayan Musa Nağıyevi öldürür, Naxararyan Əli xanın nişanlısını qaçırdır və s. Seyid Mustafa deyir: "Ermənidən bizə dost olmaz. Onlar ruslarla olacaq". Əli xan qatil erməninini öldürəndə dostu Məhəmməd deyir: "Nə yaxşı iş gördün, sənə ömrüm boyu hörmət edəcəm". Belə motivlər romanda çoxdur və bunları Y. Vəzir daha yaxşı bilirdi.

10. Romanda diqqəti çəkən bir cəhət də azadlıq mücahidi Şeyx Şamilə sevgilərdir. Bu hissələr Y. Vəzirin "Gündəliy"ində Şeyx Şamil haqda yazdığı fikirlərlə sıx səsləşir. Bu da əsərin Y. Vəzirin ola biləcəyinə bir gümandır.

11. Əli xanın "Ordumuz Ermənistanla sərhəddə getməlidir", "Yalamada 30 min rus əsgəri var" kimi sözləri elə bil gənc diplomat Y. Vəzir deyir. Qarabağ, bəhailər, Qacarlar və s. haqqındakı söhbətləri isə Y. Vəzirin "İki od arasında" romanındakı eyni məzmunlu fikirləri yada salır.

12.Y.Vəzirin də, Əli xanın da bioqrafiyasında oxşar faktlar var. Hər ikisinin atası üç dəfə evlənib, hər ikisi üçüncü arvadandır.

13.Y.Vəzir sürgündən göndərdiyi bir neçə açıqlamada Əli imzası qoyub, onun imzalarından biri də Əliqulu xandır.

14.1935-ci ildə Bakı Universitetində Y.Vəzirin tələbəsi olan Mustafa Türkəqul bildirib ki, bu romanın Y.Vəzirin olduğunu Ü.Hacıbəylinin qardaşı Ceyhünbəy Hacıbəyli deyib. M.Türkəqul qəti bildirir ki, Y.Vəzir bu əsəri ilk olaraq Azəri türkcəsində yazıb. Buna da əmindir ki, "bu əsər haqda bəzi notlar bulunacaq".

15.1937-ci ildə "Əli və Nino" romanını alman dilində buraxan nəşriyyatın direktorunun ömür-gün yoldaşı xanım Tollun 1920-ci ildə nəşriyyata gələn adamın Y.Vəzir olması fikri də qeyri-ciddi olsa da maraqlıdır.

16. Y.Vəzirin oğlanları Fikrət bəyin və Orxan bəyin bu sözlərini də yada salaq: "Atamız 1937-ci ildə qalın bir qovluq alıb içərisindəki əsərini gözümüzün qarşısında divar sobasında yandırdı. Anamızın dediyi sözlər indi də qulaqlarımızdan getməyib: "Vaxt gələcək bu yanan əsərin hər səhifəsi qızıl qiymətinə aranacaq". Vaxt gəldi, ancaq, nə yazıq ki, arayıb bulmamış fikir yürüdürük.

II. Əks fakt və dəlillər:

1.Romandakı hadisələrin çoxu Bakıda cərəyan edir. Burada İçəri şəhər, Nargin adası, Qız qalası, Bibi-heybət, Bayıl, məscidlər və s. haqqında geniş söhbət gedir, Bakının tarixçəsinə nəzər salınır. Bunları Y.Vəzir çətin ki, yazı biləydi. Çünki o, Bakıda çox az olmuşdu, buranı elə yaxşı tanımırdı.

2.Romanda əvvəldən axıra məhəbbət xətti üstündür. Başqa olaylar da bu fonda verilir. Y.Vəzirin heç bir əsərində belə romantik məhəbbət macərəsi yoxdur. Yəni, bu o qədər də Y.Vəzir yaradıcılığına xas olan cəhət deyil.

3.Çoxsaylı hadisə və əhvalatların əsərə doldurulması, bəzən süni şəkildə təsviri (məs: gimnaziyada tələbələrin, Qarabağda aşıq məclislərinin, Tiflisdə qonaqlıqların, hamamların, Dağıstanda aul həyatının, İranda mətləbdən uzaq əhvalatların) Y.Vəzir qələminə uyğun deyil. O, həmişə bildiyi, müşahidə etdiyi konkret hadisələri təbii şəkildə ustalıqla qələmə alırdı. Artıq təfsilatlarla, macərəliyə uymurdu.

4.Əli xan Azərbaycan türkcəsinə tatar dili deyir. Y.Vəzir bütün bədi əsərlərində və məqalələrində türk dili deyib.

5.Əsərdə Mirzə Əsədulla AXC-nin xarici işlər naziri kimi verilir. Ancaq o zaman xarici işlər naziri Ə.Topçubaşov, F.Xoyski, M.Hacinski, M.Y.Cəfərov olublar, Mirzə Əsədulla yox. AXC-nin tarixçəsini bilən, istiqlalçı Y.Vəzir belə xəta etməzdi.

6.Romanda F.Xoyski, Mirzə Əsədulla, Əli xan və başqalarının AXC ilə bağlı fəaliyyəti də verilir. Ancaq onu yaradan M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Topçubaşov, N.Yusifbəyli kimi öndərlər heç anılmır. Y.Vəzir məsələyə tarixilik prinsipi ilə yanaşardı.

7.Əli xanın erməni düşməni öldürdükdən sonra anaşa, sulu qəlyana qurşanması çox sünidir. Y.Vəzir qələminə yaddır.

8.Bir məclisdə muğamatı təsvir edən müəllif deyir: "Xanəndə çox bərk, tükürpərdici bir nifrətlə dedi:

Sən, ey nazənin, bir siçan kimi,
Keçərdin meydandan qonşu evinə;
Və yaxud:

O bir çaqqaldır, bir allahsızdır,
Ah fəlakət, ah müsibət, ah rüsvayçılıq".

Açıqca duyulur ki, bu müsəlman, türk əxlaqı deyimləri deyil. Bu türk, müsəlman yox, yabançı müəllifin qələmindən çıxıb, sonra türkcəyə çevrilib.

Əsərdə elə həmin muğamatı eşidən gimnaziya müdiri deyir: "Nə çirkin musiqidir, elə bil Qafqaz eşşəyinin anqırtısına qulaq asırsan". Əvvəla, Y.Vəzir heç vaxt belə ifadələr işlətməzdi, hər hansı bir türk də, müsəlman da. İkincisi, Y.Vəzir belə muğamat məclisini Bakıda yox, Qarabağda təsvir edərdi. Üçüncüsü də ki, açıqca görünür ki, bu əsəri yazan ya muğamatı bilmir, ya da ondan zəhləsi gedir ki, belə iyrenc sözlər işlədib.

9.Romanda, qərībədir ki, Qarabağ aşiq məclislərindən söhbət gedir ki, bunun özü də müəllifin Qarabağın incəsənətində özünə-məxsusluğunu, burada aşiq sənətinin yox, muğamatın daha səciyyəvi olduğunu bilmədiyini göstərir.

10.Əli xanın gürcü qızı Ninonu sevməsinə A.S.Qriboyedovun Nina Çavçavadze ilə izdivacı örnək göstərilir. Elə Əli xanın sevgilisinin Nino adlanması da onunla bağlıdır. Bizcə əvvəla, bu faktı

heç Y.Vəzir bilmirdi. İnkincisi də, o heç vaxt süni örnək götürməzdi.

11.Bu yaxınlarda Qurban Səid imzası ilə daha bir kitab çıxıb. Onun başqa əsərləri də var. Yəni bu romanın Qurban Səidə aid edilməsinin də müəyyən səbəbləri var. Burda İsfəndiyar Vahabzadə dəqiq faktlar gətirdi. Bunlara elə-belə yanaşmaq olmaz. Mənə elə gəlir ki, bu bir neçə saatda səmərəli fikir mübadiləsi etdik, düşündük, daşındıq. Düzdür, qəti qərara gələ bilmədik, gələ də bilmərik. Yenə deyirəm, bu məsələ iclaslarla həll olan deyil. Nə qədər ki, əsərin əlyazmasını əldə etməmişik, roman kimin adına olursun müəllifliyi məsələsi mübahisəli qalacaq. Gəlin əsərin əlyazmasını əldə etmək barədə düşünək, əlbəttə araşdırmalarımızı da davam etdirək. Bir daha hamınıza təşəkkür edirəm, sağ olun!..

AZƏRBAYCAN RADİOSUNUN ŞÖBƏ MÜDİRİ,
ŞAİR İBRAHİM GÖYÇAYLININ
Ə.SARAÇLI İLƏ MÜSAHİBƏSİ

1.Əflatun müəllim, Azərbaycanın indiki vəziyyətini, siyasi durumunu necə qiymətləndirirsiniz?

- Azərbaycanın indiki siyasi durumu çox da ürək açan deyil. Qarabağ, başqa rayonlarımız düşmən tapdığı altındadırsa, 1 milyon qaçqınımız varsa, xalqın maddi həyat səviyyəsi aşağıdırsa siyasi durum necə yaxşı ola bilər? Şuşanı, Laçını azad etmədən nə siyasi, nə də sosial durumun yaxşılığından danışa bilmərik.

İqtidar-müxalifət münasibətləri də siyasi həyatı gərginləşdirir. Hər iki tərəf dialoq və güzəştədən çox zora arxalanır. Olayların küçə və meydanlara keçməsi daha qorxuludur. Ölkədə demokratik ab-hava, milli barışıq, siyasi anlaşma, iqtisadi islahatlar olmadan siyasi durumun düzəlməsinə inanmıram.

2.Belə fikir var ki, hər bir sənət adamı öz sahəsi ilə məşğul olmalıdır, siyasətə qoşulmamalıdır. Bununla razısınızmı?

- Xeyr. Əgər bayaq dediyimiz kimi, vətənin, millətin belə ağır vaxtıdırsa, torpaq əldən gedibse, Güneydən, Quzeydən tarixən bizi parçalayan dövlətlər bu gün də sövdələşib, bizə diş qıcıyırlarsa, sənətkar necə biganə, bitərəf qala bilər? Sənətkar vətənə, mil-

lətə xidmət edir, vətən, millət təhlükədədirsə, sənətkar bu cəbhədə də xalqın önündə olmalıdır. Bəs rus-alman savaşında niyə Azərbaycan şairləri qələmi süngüyə çevirmişdi. Tarixən inqilabların, siyasi hərəkətlərin, istiqlal və azadlığın ideoloqlarının çoxu elə sənətkar olub. Adicə bizdə 1918-1920-ci illəri yada salaq. M.Hadi, Ü.Hacıbəyli, Ə.Cavad, C.Cabbarlı, M.B.Məmmədzadə, S.Hüseyn və başqa sənətkarlar Azərbaycan Cümhuriyyətinin ideoloqlarından, tərənnümçülərindən idilər .

Amma bu gün nəyinki istiqlal, müstəqillik, heç savaş, Qarabağ mövzusunda layiqli sənət əsərləri də yaranmır. Sənətkarlarımız siyasi həyatda passiv iştirak edir. Ona istiqamət vermir. Bəziləri isə özünü təmin etmək, vəzifə almaq məqsədi ilə yersiz tərifi, məddahlığa keçir. Bu da ictimai fikri çaşdırmaq, nəşlərin səsinə səs vermək kimi bir şeydir.

3.Qəm, kədər insanı düşünməyə məcbur edən, dünyanı dərk etməyə yönəldən güclü vasitədir. Kədərdən öyrəndiyimiz anları necə düşünürsünüz?

- Kədərdən öyrəndiyim anları təkcə düşünürəm, onlarla yaşayıram. Bir şerimdə deyirəm:

Mənim uşaqlıqdan qəm karvanım var,
Ürəklər titrədən bir dastanım var.

Belə bir anı deyim: Atam vaxtsız dünyasını dəyişmişdi. Anam beş uşaqla qalmışdı. Dolanmaq çox ağır idi, 1945-50-ci illərdən deyirəm. Zəmilərdən gizlincə başa q yığır, təmizləyir, bir kisə dolanda qonşu kəndə dəyirmanına aparırdıq. Bir gün məni də göndərdilər. İki gün növbə (nobat) gözlədim. Elə orada da dən kisələrinin üstündə yatırdım. Bir gecə yarıda növbəm çatdı. Dəyirmançı məni içəridən qovdu ki, dənün üyündü, çıx get. O kənddən Saraylıya (kəndimizə) gedən yol da tərs kimi düz qəbiristanlığın ortasından keçirdi. Ən çox ölüdən, qəbristandan qorxurdum, lap gündüz də. İndi işə bax ki, gecə yarı qaranlıqda buradan keçməli idim. Qəbristanlığın ortasında ulaq qəfil dayandı, getmədi, neylədim tərpənmədi. Qorxudan səsim də çıxmırdı. Özümdə deyildim. Qabaqda bir iri qaraltı görünürdü. birdən göyərçin kimi bir quş düz gəlib ulağın qabağına qondu, əvvəlki qaraltı yox oldu, bundan

sonra ulaq tərpendi. Quş dediyim o sirli şey məni qəbiristanlıqdan gətirib kəndə yaxın yerə çatdırdı və qəfildən yox oldu. Mən sonralar anladım ki, bu 3-4 il əvvəl dünyasını dəyişmiş atamın ruhu idi. Məni o dəhşətli gecədə, bəlkə də ölümdən qurtarmışdı. Bu anı ömür boyu xatırlayıram. Və mən bundan sonra həyatda qaranlıqdan sonra işıq, zülmədən sonra azadlıq olacağına inandım, özümdə cəsarət tapdım. Bunu mənə atamın ruhu öyrətdi.

4.Dərdi özü kimi yaşayan və bu keyfiyyətdə tayı-bərabəri olmayan Füzuli heç bir ideologiyaya xidmət etməyib, buna necə baxırsınız?

- Doğrudan da, heç kəs eşqi, dərdi Füzuli qədər, sarsıntılı, göz yaşları ilə tərənnüm etməyib. Füzuli qəzəlləri ayrılıq, həsrət, dərd, əməl himni kimi səslənir. Füzuli sevgini, həsrəti elə belə yox, ona dərd, bəla verdiyi üçün sevirdi. Çünki onu həyata bağlayan da "bəlayi-eşqdir". A.Şaiq demişkən, o "ruhi və hissi bir şairdir". Ancaq mən inanmıram ki, Füzuli heç bir ideologiyaya bağlı olmayıb. Onun insanı mənəvi, maddi azadlığa çağırışı da dolayısı ilə ideologiya ilə bağlıdır. O, zalım hökmdarlara, istismarçı hakim sınıfa qarşı çıxıb, sadə xalq kütləsini qələmə almışsa, "dərd çox, həmdəm yox", "Bir yerdəyəm əsir ki, torpağı qan içər", "Göstərə dövrəni-fələk bir inqilab" deyibsə, Şah İsmayıl Xətai kimi hökmdara, Türkiyə sultanına, Bağdad hakimlərinə qəsidələr yazıbsa, demək olmaz ki, o, siyasi həyatdan uzaq olub. Təki indi də şairlərimiz Füzuli kimi mövqe bildirəydilər. Füzuli kimi romantik eşq şairinin "Şikayətnamə" hekayəsinə bənzər sarkazm, satira ruhda bir əsər göstərin bu gün. Şahı, sultanı tənqid siyasi, ideoloji mövqe deyilmi?!

5.Söhbət Füzulidən düşdü. Füzulinin dahilik zirvəsi alimlərimiz tərəfindən kəşf olunubmu? Onu layiqincə dünya ədəbiyyatına, ədəbiyyatsevənlərə tanıda bilmişikmi?

- Füzuli kimi sənətçilərin böyüklüyü orasındadır ki, hər dövrdə alimlər ona üz tutur, araşdırır, hər dəfə də yeni aləm, yeni incilər üzə çıxarırlar. Bu baxımdan Füzuli bir dağdır, hələ çoxları o dağa üz tutacaq, öyrənəcəklər. O ki, qaldı onu dünyada tanıtmamıza, bu bizim yaralı yerimizdir. Elə Nizamini də indiyə kimi dünyada

Azərbaycan şairi kimi tanıda bilməmişik. Fars şairi kimi qəbul edirlər.

İşə bax ki, biz də farslar kimi, Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi deyirik, Türkiyədə, Gürcüstanda isə Nizami Gəncəlik Biz ən çox Nizami, Füzuli kimi böyük sənətkarlar haqqında fundamental əsərlər yazmaqla, onu başqa dillərdə də çap etdirməklə tanıda bilərik. Bu yöndəki işimizlə öyünə bilmərik. Yoxsa elə-belə çətin məsələdir.

Türkiyədə klassik şairlərin əsərlərini yeni nəslə çağdaş üslubda sadələşdirib çətdirirlər ki, asan oxusun, qavrasın, Füzulini çağdaş ədəbiyyatsevərlərimizə bu şəkildə də çətdirmaq olar. Onu yaxşı öyrənərlər. Mütəxəssislər isə elə orijinaldan oxuyar. Bu da bir üsuldur.

6. Əflatun müəllim, insan həyatını, onun gün-güzəranını ilahi söz və sözlərin möcüzəsindən hörülən şersiz təsəvvür edə bilərsinizsi?

- Məncə, insan dil açanda, yeni yer üzündə insanlar toplum şəklində yaşadığı dövrdən, söz yaranan zamandan şer də yaranıb. Elə götürək laylaları, əkin nəğmələrini, alqış və qarğışları. Şer öncə fikirdən çox hissini, duyğunun, həsrətin, vüsəlin sözlə gözəl ifadəsidir. İnsan da, təbii, belə gözəlliyə can atıb. Get-gedə hissini tərənnümü ilə yanaşı ağılı, fikrin tərənnümü də başlayıb. Beləcə məhəbbət və həyat şerin mayasına çevrilib. İnsan kamilləşdikcə ağılı hissi, sosial problemlər məhəbbəti üstələyib. Amma necə olsa da sosial problemlər dəyişə bilir, məhəbbət isə şerin əbədi, əzəli mövzudur. Şer gözəllik və sevgi deməkdir, həyatda qazanılan deyil, Allah vergisidir, coşan, aşın-daşan ürəklərin nidasıdır, bir möcüzədir. Ona görə də yaşardır, bəşəridir.

7. Xalq üçün yazmaq nə deməkdir?

- Xalq üçün yazmaq elə xalqın dərdi-sərindən, ovqatından, arzularından, həyatından yazmaq, xalq dilində, xalq ruhunda yazmaq deməkdir. Hələ yüzilliyimizin əvvəllərində bir qrup romantik yazıçılarla mollanəsrəddinçilər arasında "sənət sənət üçündür" mü, "sənət xalq üçündür" mü sualı ətrafında mübahisələr gərdirdi. "Sənət xalq üçündür" deyən Mirzə Cəlil amallılar daha haqlı görünürdülər. Ə. Hüseynzadə ideyalarını dərinədən saf-çürük

edib, bu iki şüarı birləşdirəndə daha doğru olar. Yəni sənətkarənə yazılan əsərlər xalqın intibahına, inkişafına xidmət edəndə gözəldir. Mirzə Cəlil, H.Cavid, Ə.Cavad, S.Vurğunun əsərləri kimi.

8.Bu gün ədəbi əsərlər çap olunur. Bunu saf-çürük edən ədəbi tənqid yoxdur. Şerlər var, ədəbi tənqid yox. Ədəbi tənqid susma-lıdır mı?

- Bu ədəbi mühiti düşündürən önəmli məsələdir. İndi hər sahədə olduğu kimi, ədəbiyyatda, ədəbi tənqiddə də bir pərakəndəlik, deyərdim özbaşına laq var. Hərə bir nəşriyyat açır, hər kəs ağına gələnə yazır, sakitcə çap etdirir, hətta tənənəli təqdimatını, qonaqlığını da keçirir. Nə özü ədəbi mühitdən, sənətkarlardan, tənqiddən çəkinir, nə də ona baxan var. Yazıçılar Birliyinin də yalnız adı qalıb, hətta bir nəşriyyat da onlar açıblar. Bu, əslində zamanın bəlasıdır. Deyirik demokratiyadır, nə istəyirsən de, nə istəyirsən yaz. Amma belə yox da. M.Müşviq demişkən "Şairəm söyləyir yerindən duran". Bizim M.Arif, M.Cəfər, Ə.Ağayev, Q.Xəlilov kimi tənqidçilərimiz olub. Akademik B.Nəbiyev S.Rəhimov kimi nəhəngin əsərlərinin nöqsanlarını göstərdi. İndi o ənənə yoxdur. Bağlar üzüldü. Yazıçılar Birliyində ədəbi tənqid bölməsi sönüb. Bu iş təşkil olunmalıdır, canlanmalıdır. Düzdür, Ədəbiyyat İnstitutunda ədəbi proses şöbəsi var. Ancaq onun da işi görünür. Halbuki indiki dövrdə ədəbi tənqid daha fəal olmalıdır.

9.M.Qorki deyir: Tənqidçi yazıcının diqqətini çəkmək üçün ondan istedadlı olmalıdır. Bəlkə bizim tənqidçilər yazıçılarımızdan istedadsızdılar, onları heç eyninə almaq istəmirlər?

- M.Qorki deyəndə nə olar. Məncə doğru fikir deyil. Yazıçı yazıçıdır, tənqidçi tənqidçi. Tənqidçi hər hansı bir janrın bədii texnikasını, strukturunu, özəlliklərini və s. yaxşı bilir. Amma yazıçıdan istedadlı olmasına inanmıram. İstedadı olsa özü də yazar, örnək göstərə də, gedib yazılanları niyə tənqid edir, bəzən də düşmən qazanır. Sadəcə zamanla, şəraitlə, lap maddi durumla bağlı tənqid də, elə ədəbiyyat da əvvəlki səviyyədə düşüb.

10.Siz tədqiqatçı alimsiniz. Kitablarınız çıxır. Bunların hansında sözünüzü daha yaxşı deyə bilərsiniz?

- Vallah, əslində mən üç sahə üzrə çalışıram, hər sahədə bir neçə kitabım çıxıb: şer, gürcü ədəbiyyatından tərcümə və elmi

işlər. Hər sahənin öz üstünlüyü, öz çətinliyi var. Amma təbii, şər mənə doğma, Allah vergisi olduğuna görə şerlə ürəyimi daha asan boşalda bilirəm.

11. Əflatun müəllim, bir çox monoqrafiya müəllifisiniz, indi nə üzərində çalışırsınız?

- Mən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda Yeni dövr (XIX-XX əsrlər) şöbəsinin müdiri kimi son beş ildə Azərbaycan ədəbiyyatında türkçülük, turançılıq, M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Hüseynzadə kimi indiyə qədər yasaq edilmiş, öyrənilməmiş problemləri öyrənməyi qarşıya məqsəd qoymuşam. Əməkdaşlar bu yöndə çalışır. Mən özüm isə "Azərbaycan yazıçıları Cümhuriyyət (1918-1920) dövründə" adlı elmi əsərimi tamamlamaq üzrəyim. Bu da həmin mövzuda ilk araşdırmaadır, inanıram ki, yaxşı qarşılanacaq.

12. Monoqrafiyalarınızın içində ən xoşunuza gələn hansıdır?

- Əvvəllər "Abdulla Şaiq" kitabımı sayırdım. Ancaq müstəqillik işığında baxanda gördüm ki, bir çox məsələlər yenidən aydınlaşdırılmalıdır. "Azərbaycan bədii nəsr" kitabımı sambalı əsər sayıram. Bir neçə il əvvəl çıxan "Zeynalabdin Marağalı" monoqrafiyam ürəyimə daha çox yadır. Bir də ona görə ki, bu əsər Yaxın Şərqdə tanınan, ilk Azərbaycan romanının ("İbrahimbəyin səyahətnaməsi") müəllifi olan Z.Marağalı haqqında Azərbaycan elmində və şərqşünaslığında ilk monoqrafiyadır.

2000.

XXI ƏSR: QLOBAL SİVİLİZASIYA VƏ ŞƏRQ DƏYƏRLƏRİ (Eyni adlı forumdakı suallara cavablar)

1. İnsanın, bəşərin maddi-mənəvi təkamülünə, cəmiyyətin inkişafına, irfana xidmət edən hər cür ilk ədəbi-tarixi, elmi, ideoloji olay, yenilik sivilizasiyaya xidmətdir, onun qaynaqlarıdır. Lap Şərq və Avropa təqvimləri də, "İncil", "Quran" və başqa dini kitablar da. Yəni, dünya sivilizasiyası elə o zamanlardan başlayır.

İnsan hələ də mənəvi kamilliyə çatmayıb. Mənəvi saflaşma ilə iblisləşmə, xeyirlə şər, işıqla qaranlıq həmişə yanaşdır. Yoxsa tək insanlar arasında demirəm, yüzillər boyu dini, ideoloji, siyasi,

hərbi üstünlüyünü göstərmək iddiası ilə Şərqlə Qərb arasında qarşıdurma da olmazdı. Bələkdən fələyə qədər Şərqdən öyrənən Qərb yetginləşdikcə ona diş qıcmazdı. Savaşlar, hərblər qırğınlar olmazdı, qanlar tökülməzdi.

Bəşər sivil həyat üçün yaratdığı sərvətləri həm də özünün güclənməsinə, başqalarının məhvinə yönəldir. Elə "Mənsən", "bizsiz" münasibətləri də axırda xristian-müsəlman qarşıdurmasına gətirib çıxarır. Elə beş dini kitabın yaranmasında, bir neçə təqvimin, təriqətlərin, ideya və cərəyanların əmələ gəlməsində də belə iddia yox deyil. Yoxsa bəşər bir qanun kitabı, bir təqvim, bir dövlət sistemi, cəmiyyət quruluşu ilə də kifayətlənərdi. Yer kürəsində mənfi-müsbət qüvvələr olduğu kimi, münasibətlər də qalacaq. Təkamül, sivil dünya, irfan, mənəvi saflıq, yaşamaq eşqi və başqa amillər yalnız bunun fəlakət və faciələrlə sonuclanmasını engəlləyə bilər.

İbtidai cəmiyyətdə insanlar bir-birinə daha çox güvənir, yaxınlaşırdı. Sivilizasiya dairəsi genişləndikcə daxildəki "Mən" də böyüyür. Toplum, xalq, dövlətlər əmələ gəlir, iddialar da böyüyürdü. təbii bu da qan-qadalarla sonuclanırdı. Sufilər əbəs demirdi ki, öncə mənəvi təkamül gərəkdir. Sivilizasiya mənəvi təkamüldən və işıqlı düşüncədən keçib gəlir.

"İncil" də, "Quran" da bu yolda əvəzsiz xidmət göstərmiş və göstərir. Ancaq nə qədər ki, onların və onlara iman gətirənlərin öz aralarında keçilməz sınırlar var, dünya sivilizasiyasında qovuşmur, çox zaman yalançı, yarımçıq dincilərin əlində vasitəyə çevrilir. Hətta bəzi ölkələrdə dövlətin ideologiyasını əvəz etdikcə - belə əksliklər də qalacaq. Məqsəd ancaq onların sivil dünyaya verdiyi dəyərləri bəşərin mənəvi-sosial təkamülünə yönəltməyin yeni yollarını aramaqdır. Bəlkə bu işdə xristian və müsəlman din başçıları özləri irəli düşsə, onda sivil yollar bulmaq daha asan olar.

Şərq ya Avropa təqvimli məsələsi də həmin global məsələlərlə bağlıdır. Bizə elə gəlir ki, belə qarşılaşdırmaq, müqayisələr aparmaq, hansı daha üstündür demək məsələnin həlli üsulu deyil. Bəşər hər iki təqvimdən səmərəli yararlanma yollarını özü tapır.

Era və əsr əslində sivil, mental, mənəvi, əxlaqi dəyərlərin əbədi dövriyyəsində hərəkət yoludur. Bu yolla axıra qədər düz

getmək isə dünya sivilizasiyasının inkişaf səviyyəsi, əhatə dairəsi və bəşəri mənəvi təkamülü nəticəsində mümkündür. Bu era və əsrdə irəliləmələrlə birgə geriləmələr də çox olub. Bunları indi saymaq imkansızdır. Həm də bunu hər kəs öz anlama, bilmə qabiliyyətinə, özünün, xalqının mənafeyinə uyumlu şəkildə dəyərləndirir. Bütövlükdə, era və əsr dini - əxlaqi dəyərlərin əbədi dövriyyəsinə irəliyə hərəkət vahidi kimi anıla bilər.

2. Çağdaş dövərdə dünya sivilizasiyasının obyektiv işığında Qərbi-Şərqi dəyərlərinin sintezi çox önəmlidir. Nə yazıq ki, bəşərin indiki inkişaf mərhələsində də bu proses ya ləng gedir ya da əksinə işləyir. Ən bəşəri Şərqi dəyərlərini mənimsəyən, daha sürətli inkişaf yoluna düşən Qərbi az qala bu dəyərləri özünü küləşdirməklə varislik ilgilərini də üzüməyə çalışıb. Bu da zaman-zaman hər yöndə qarşıdurmalarla sonuclanıb. Elə xaq və səlib yürüşlərinin bir səbəbini də burada aramaq olar.

Dünya sivilizasiyasında Şərqlə Qərbin siyasi, ideoloji və hərbi qarşıdurması da təsdiqləyir ki, bəşər hələ maddi-mənəvi təkamülün zirvəsinə qədər çox çətin yollar keçməlidir. Bunun üçün hər baxımdan birliyə və sintezə gedən yolu genişləndirmək gərəkdir. Yoxsa yüzillərlə azalmayan mənəvi, əxlaqi, siyasi-iqtisadi, sosial aşınmalar, qarşıdurmalar tarazlığa yox, təzadlara aparacaq.

3. Min ildə ərəb, fars, rus işğalı ilə bağlı milli tariximiz də yabançı qaynaqlar əsasında yazılıb, dolandırılıb. Xalqı soyundan, boyundan, kökündən, köksündən uzaqlaşdırmağa, yadlaşdırmağa çalışıblar. Biz türklərin tarixini bəzən bizimkilər yox, yadlar öz mənafeyinə, yad təsirlərə uyğun şəkildə yazıblar. Tariximizi şumerlərdən, hunlardan oğuzlardan və başqa qədim türk topluluqlarından yox, İran, fars mənşəli xalqlardan başlayıblar. Türk dastanlarını, oğuznamələri yox, Atillanı, Meteni yox, "Avesta"nı, Rüstəm Zalları tələqin ediblər.

Yüzillər boyu bizi türklükdən ayırmağa çalışan yabançı alimlərin bu tendensiyası son yüz ildə də davam edib. Düşmən dəyirmanına su töküblər. Bu saxtakarlıqların elmi-fəlsəfi dərki, 1918-1920-ci və 60-cı illərdən, yeni görünüşlü elmi və sənət adamlarının yetişməsindən, bərpası isə müstəqilliyimizin ilk illərindən başla-

yıb. Ancaq bu iş hələ də yarıtmaq gedir. Əski, ənənə, əski tendensiya və şüur yenə də qalmaqdadır. Bir şerimdə deyildi ki:

Azadlıq olarmı düşüncə darsa,
Biri rusa çəkir, biri də farsa.

Bu gün də tariximiz təhrif olunur. Həqiqi tariximizi yazanların qarşısı alınır. Çox qayğılanırıq ki, tariximizi saxtalaşdırırlar bu əsrdə də at oynatdı, əsl tariximiz yaramadı. Milli tariximizin geniş elmi-fəlsəfi dərki, xalq çatdırılması bu əsrdə də başa çatmadı. Dövlət səviyyəsində diqqət yetirilmədi, xalq kütləsi bir millət kimi özünü tam tanıtdıqdan, etnik, mental, milli şüur həmişə diqqət mərkəzinə çəkildikdən sonra bu məsələ milli həllini tapacaq. O gün də çox uzaq deyil.

Belə düşünürük ki, bunları böhran kimi anlamaq doğru olmaz. Çünki bu, siyasi-tarixi olayların ziqzaqlı inkişafı ilə bağlı məsələdir. Özümüzü müəyyən dövrdə görəyincə təsdiqləyə bilməməyimiz hələ böhran deyil, inkişaf səviyyəsinin sonucudur. Milli intibah isə yüzilliyin ilk illərindən başlayıb. O zaman başlayan milli oyanış, canlanma və istiqlal düşüncəsi, müstəqil, milli dövlətçilik 70 il yasaqdan sonra davamlandı. Bu illərdə müəyyən böhran sənələr də onun düşmənin təsiri ilə yaradıldığına, milli inkişafdan doğmadığına əmindirlər. Etnik mentalitet yetişməyi, milli şüurun, təkamülün yad qaynaqdan təsirlənməsi Şərqi-Qərbi arasında yerləşən Azərbaycanda hələ yeni yüzildə də davam edəcək. XX əsrin əvvəllərindən başlayan milli intibah uzun fasilədən sonra XXI yüzilin ilk onilliklərində istənilən bəhrəni verəcək.

5. Tamamlanan min ildə tamamlanmayan, hələ də ziyalıya ünvanlanan ən qlobal, ümummilli amal və missiya Güneyli, Quzeyli Azərbaycanın bütövlüyü məsələsidir. Nə qədər ki, Güney, Quzey, Qərbi Azərbaycan, Qarabağ, Borçalı, Dərbənd birləşməyib, əsl ziyalı xalq qarşısında məsuliyyətində bir çox siyasi-tarixi, etnik, mənəvi ənənələr var. Ancaq bu problemin həllinə zaman-zaman xalqı hazırlamaq gərəkdir.

İkinci missiya türk birliyinin təmin edilməsidir. Yüz illərlə bizi ayrı salmağa çalışıblar. Elə Rusiyanın Türkiyə, Azərbaycan və Orta Asiya türk dövlətləri arasında bədnam Ermənistan dövləti

yaratması da bu amacladır. Bu ayırma, parçalama siyasəti o qədər kök salıb ki, bu gün də müstəqil türk dövlətləri düşmənlərini tanıya - tanıya birləşə bilmirlər. Nə qədər ki, bu dövlətlər birləşməyəcək nə müstəqillikləri möhkəmlənəcək, nə siyasi nüfuz olacaq, nə də iqtisadiyyatı yüksələcək. Qarabağın düşmən tapdağından təmizlənməsi, Azərbaycan rayonlarının azad edilməsi, qaçqınlarımızın yurd-yuvasına qayıtması və başqa taleyüklü problemlər də istədiyimiz şəkildə bu birlikdən sonra mümkün olacaq. Bu işdə siyasətçilərə bel bağlamaq olmaz. Məhz indi bu yöndə ziyalı fəallığı gərəkdir. İ.Qaspiralı, Z.Gökəlp, Ə.Hüseynzadə kimi böyük türkçü öndərlərin ideyalarını yenidən canlandırmaq, bu mövzuda elmi, bədii, publisist əsərlər yazmaq zamanıdır.

Üçüncü ümdə missiya əsrimizin əvvəllərində olduğu kimi, axırında da milli, müstəqil dövlətimizi xarici təsir və təzyiqlərdən qurtarmaq, daxili çəkişmələrə, hakimiyyət davalarına son qoymaqdır. Düzdür, 1920-ci ildə qanlı rus ordusu Azərbaycanın müstəqilliyinə qəsd etdi. İndi bunu bacarmır. Ancaq təhlükə sovuşmayıb. O zamanlar sayca az olan milli ziyalılarımızın əl-ələ verən daxili, xarici düşmənlərə gücü çatmadı. Bu gün isə böyük ziyalı ordumuz var. Azərbaycan öz milli ordusuna, ziyalılarına, xalqımızın birliyinə güvənib düşmənin cavabını verə bilər. İnanırıq ki, bu iş də yeni əsrin ilk illərində həyata keçiriləcək. Bunun üçün ziyalı siyasətin önündə getməli, öz sözünü vaxtında deməlidir. Nə qədər ki, ziyalı vəzifə və deputatlıq dalınca qaçır, Milli Məclisdə xalqın dərdinə çarə bulmur, "ya şəhid, ya qazi" deyib, Qarabağ uğrunda fədakarlıq göstərmir, örnək olmur, qələminə sığınıb, arxalara çəkilib - o bizdən deyil. Bu məsələ də öz həllini yeni yüzilin əvvəllərində tapacaq.

6.Mənə elə gəlir ki, Azərbaycanda nə milli kultürdə, nə də onun tarixi dərkində məchul məqamlar, "müəmmalar" var. Azərbaycan yurdumuzun, vətənimizin, türk millətimizin, dilimizin adıdır. Kultürümüzün qaynaqları da qədim türklərdən, oğuzlardan, ilk türk abidələrindən, daş kitabələrdən, yazılardan gəlir. Bunu dərk etmək problem deyil. Problem onu dərk etmək istəməyənlərin məchul və müəmmalar yaratmalarıdır. Min illərlə millətimizə, dilimizə Azərbaycan demək, onun kökünü azdırmaq, kiçiltmək,

təkləmək, əritmək siyasətinə xidmət edir. Bizi qayğılandıran isə bu gün də bir çox ziyalının bu yabançı siyasətə inanmasıdır. Ədəbiyyatımızda da belə məchul məqamlar, müəmmalar yaratmağa çalışıblar. Onu fars qaynaqlarına bağlayıblar. İşğallarla, yad təsirlərlə bağlı bir çox sənətkarlarımız ərəb, fars dillərində də yazıb yaradıblar. Ancaq burada da elə müəmma yoxdur. Çünki bu, tarixi, siyasi zərurətdən doğan olaylar idi. Müəyyən dövənlərdə kültürümüzün yabançı donda görünməsi hələ də onun yadlaşması, məchullaşması deyildi. Təfəkkür, mənəviyyat, ruh, şüür, mental türkçülük idi. Bu baxımdan müəyyən məchul məqam ola bilər ki, işğalçılar kökümüzü, soyumuzu öyrənməyi yasaqlayıb, dolaşdırmağa çalışıblar. Belələri indi də var. Ancaq bunlar türk kültürümüzü öz milli yolundan döndərə bilməz.

7. Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi dövrləşmənin təsnif və modeli həmişə yarımçıq olub. Əski dövrlər, orta qaynaqlar isə unudulub. Bizcə bu təsnif ədəbiyyatın özünün tarixi inkişaf mərhələ və prinsiplərinə əsaslanmalıdır. Biz bunu belə təsəvvür edirik: Orta qədim türk ədəbiyyatı, Qədim Azərbaycan-türk ədəbiyyatı, Orta çağ Azərbaycan-türk ədəbiyyatı, Yeni dövr Azərbaycan-türk ədəbiyyatı və çağdaş Azərbaycan-türk ədəbiyyatı. Yeni dövr XIX-XX əsrləri, çağdaş dövr isə 60-70-ci illərdən sonrakı mərhələni çevrələnəlidir.

Sosializm realizm, vülqar sosiologizm və başqa Şura stereotipləri, metodoloji əhkam və təzyiqlər ədəbiyyatımızın, xüsusilə onun başqa türk xalqları ilə orta qaynaqlarının öyrənilməsinə birləkdən əngəl törədib, bu cəhdin qarşısı alınmayıb. Son yüz ilin ədəbiyyatı da təzyiq və təqiblər altında inkişaf edib, öyrənilib. Ədəbiyyat tariximizin öyrənilməsi məsələsi F.Köçərlidən üzə bəri çətin bir yol keçib, ancaq bu gün də təkmilləşdirilməyə ehtiyac duyulur.

8. Ədəbiyyatımızın əsas zaman və məkan sınırlarını bildirən meyar və prinsiplər tarixi taleyimizi, ümumi türk xalqları ilə orta dəyərlərimizi də göz önünə gətirəndə belə müəyyənləşdirmək olar: Öncə etnos, sonra dil və milli mənsubiyyət. İndi dünyaya yayılan xalqlar da öz ədəbiyyatlarını, əsasən, bu meyar və prinsiplərə görə öyrənirlər. Ədəbiyyatımız zamanca orta q umümtürk qay-

naqlarından qədim ağız və əzəl örnəklərindən gəlir. Məkanca Qafqazda da, İranda da, Turanda da, İraqda da olsa bizim ədəbiyyatdır. Füzuli Bağdadda ədəbiyyatımızın incilərin yaradıb, Qazi Bürhanəddin Türkiyədə, hətta Qayseridə hakimi olub. Ədəbiyyatımızın əsas zaman, məkan prinsipi və meyarında, şəxsiz, başqa amillər də ola bilər, ancaq onlar həlledici deyil.

10. Azərbaycan ədəbiyyatını öyrənən tədqiqatçı alimin özü ilə yeni yüzilə, minilə apardığı problemlər çoxdur. Məncə birinci Şura zamanı danılmış, ləkələnmiş, öyrənilməsi yasaqlanmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dönmündəki ədəbiyyatımızın, sayımlı yazıçı və şairlərimizin fəaliyyəti gərəyincə araşdırılmamışdır. Halbuki o dönm ədəbiyyatımızda yeni ədəbi mübarizələrlə, millətçi, türkçü, istiqlalçı ruhla, yeni mövzularla, ideyalarla, janrlarla zəngin bir mərhələdir.

İkinci problem son 30 ildə çoxcildlik ədəbiyyat tarixini başlayıb, üzə çıxara bilməməyimizdir. Keçmiş Şura məkanında olan əksər ölkələrdə bu iş görülüb. Bizdə isə ikinci nəsil də qocaldı, ədəbiyyat tarixi gələn əsrə qaldı.

Üçüncü əsas problem əsrimizin 60-cı illərindən gözdən salınan Elmlər Akademiyasının böhran durumudur. Şura dönmündə ölkədə yeganə milli uğurlarımızdan olan Akademiyaya belə ögey münasibət xalqa, elmimizə, gələcəyimizə biganəlikdir. İllərlə gözləyirik ki, indi yuxarıdakılar anlayar, bir əncam çəkərlər. Ümidlər doğrulmadı. Ən yaxşı alimlərimizin çoxu xarici ölkələrə getdi. 15 min elmi işçidən 5 mindən də az qaldı. Bunlar da dağılmaqdadır. Belə getsə, bizi fəlakət gözləyir.

Akademiyaya dövlət səviyyəsində qayğı göstərilməlidir. Alim nə qədər maddi-mənəvi sıxıntı çəkər, "mükafatını vicdanından alar". Bəs dövlət nəyə lazımdır? Kimə xidmət edir? Alimlər xalqın qabaqcıl ziyalılarıdır. Ziyalının məhvi xalqın məhvidir. Akademiyanın, alimin problemi ölkənin, xalqın problemidir. Yuxarıda dediyimiz bir çox ağırlarımız son məqamda bununla bağlıdır. Ümidlər gələn əsəridir. Görək.

12. Ədəbiyyat Azərbaycanda həmişə, bəlkə başqa xalqlarınkindən daha çox milli mentalitetə xidmət edib. Xüsusilə milli intibahdan, maarifçilikdən, istiqaldan sonra. Dövlətçilik tefəkkürü

qədim türk babalarımızdan başlasa da, XV əsrdə Şah İsmayıl Xətai zamanında güclənsə də, ən çox Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) dönəmində çağdaş milli səciyyə alıb, ədəbiyyatın da əsas obyektinə çevrilib. Bu yöndə M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Topçubaşov, Ü.Hacıbəyli, M.Hadi, A.Şaiq, M.B.Məmmədzadə, C.Cabbarlı və başqa ideoloqlarımız, sənət adamlarımız əzmlə çalışıblar. Nə yazıq ki, 70 ildə Rusiya müstəmləkəçiliyi xalqımızın dövlətçilik təfəkkürünün formalaşmasının da qarşısını aldı. Bu gün Azərbaycan ədəbiyyatında milli mentalitetin, dövlətçilik təfəkkürünün inkişafına böyük ehtiyac olsa da, elə bil əməli iş görülmür. Ədəbiyyata, ədəbiyyat və sənət adamlarına dövlət qayğısı olmadığından bu yöndə də canlanma duyulmurdu. Əli qələm, dili kəlam tutan yarıdıcı adamların çörək qayğısı milli mentalitetə və dövlətçilik təfəkkürünə mənfi təsir göstərir, ziyalı, alim mənən aşınır. Odur ki, heç savaşı, Qarabağ, torpaqlarımızın alınması, qaçqınlarımızın yurdlarına qayıtması, vətənsəvrlik, milli ordu, milli birlik mövzularında layiqli əsərlər də yaranmır. Halbuki 1918-1920-ci illərdə bu mövzular ədəbiyyatın əsas problemləri idi.

Demokratiyanın aşılmasında ədəbiyyatın missiyasına gəldikdə isə bu başqa məsələdir. Yüz illərlə demokratiya ənənələri olan ölkələrdə belə ədəbiyyat onun aşılmasına və yayılmasına xidmət etmir. Bu sırf ideoloji, siyasi məsələdir. Biz indi demokratiya sözünü çox səsləndirsək də bu hay-küydür, özünü, başqalarını aldatmaqdır. Biz heç demokratiyanın astanasına da çatmamışıq. Cəmiyyətdə demokratiya olanda istər-istəməz özü ədəbiyyata gələcək. Bunun üçün isə demokratik təfəkkür, yeni görüş, münasibət və iş üsulu, ən başlıcası dövlət sistemi gərəkdir. Yeni baxışlı demokratik ovqatlı gənc kadrlar vəzifələrə gəldikdən sonra demokratiyadan və ədəbiyyatın ona münasibətindən danışmaq olar.*

2000.

* Bütövlükdə "XXI əsr: global sivilizasiya və Şərqi dərəcələri" forumu keçirmək çox yaxşı təşəbbüsdür. Burada qaldırılan suallara cavablarımız da subyektiv fakirlərimizdir. Həmkarlarımızla dərhləşmək amacı ilə çap olunmasını istədim.

GÜRCÜSTAN RESPUBLİKASI ALİ SOVETİNİN SƏDRİ
CƏNAB Z.K.QAMSAXURDIYAYA
AÇIQ MƏKTUB

Cənab Z.Qamsarudiya, Gürcüstan respublikası Ali Sovetinin sədri seçilməyiniz münasibətilə Sizi tərbik edirəm. Azərbaycanda yaşayan yarım milyonluq gürcüstanlılar, eləcə də respublikamızın yeddi milyonluq əhalisi Gürcüstanda gedən siyasi-ictimai dəyişiklikləri diqqətlə izləyir.

Mən özüm Bolnisi rayonunun Saraçlı kəndindənəm. Marneulidə pedməktəbi, Tbilisidə S.S.Orbeliani adına Pedaqoji institutunun Azərbaycan şöbəsinin tarix-filologiya fakültəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmişəm. Hazırda Azərbaycan respublikası Elmlər Akademiyasında çalışıram. Gürcü xalqına rəğbətım var. Gürcü dilini bilirəm. Bir şair-tərcüməçi kimi Azərbaycanda gürcü ədəbiyyatının araşdırıcısı, tərcüməçisi və təbliğatçısı kimi tanınıram. Azərbaycan ədəbiyyatına və mədəniyyətinə maraq göstərən doqquz nəfər gürcü həmkarıma Azərbaycan respublikasının fəxri adları verildiyi halda, Sizin keçmiş partokratiyanın mənim haqqımda hazırladığı sənədlər qovluqlarda yatır. Mən bundan incimirəm. Çünki indi umu-küsü vaxtı deyil. Arada mehriban qonşuluq, dostluq, səmimiyyət, qarşılıqlı münasibət olmasa, imperiya buxovundan qurtara bilmərik.

Ancaq təəssüf ki, gah xaricdən, gah da daxildən tarixi dostluğumuzu pozmağa cəhd edilir. Bəzi gürcü ziyalıları mətbuatda və radio-televiziya əsəssız, qızışdırıcı çıxışlarla aranı qatır, suyu bulandırır. Mən gürcü mətbuatını izləyirəm və vaxtında bunların cavabını verə bilərdim. Ancaq düşündüm ki, onsuz da mürəkəb şəraitdə əsəbləri tarıma çəkilməş adamların hissələrini qızışdırmaq hər iki xalqın zərərinədir. Ümdə problemləri qoyub, qeyri-real mətləblər üstündə çəkişməyə girişmək bizə yaraşmaz.

Cənab Qamsaxurdiya, əslində Sizin Amerika jurnalisti Edmund Stivensin suallarına cavabınız məni bu məktubu yazmağa vadar etdi, milli məsələ ilə bağlı bəzi fikirlərinizə münasibətimi bildirmək qərarına gəldim. Jurnalistin dediyi kimi, Siz hələ 1988-ci ilin noyabrında Yazıçılar İttifaqındakı yığıncaqda azərbaycanlıların "qanunsuz olaraq tutduqları" torpaqlardan köçürül-

məsinin vacibliyi barədə məsələ qaldırmışdınız. Əvvəla, özünüz bilirsiniz ki, azərbaycanlılar Gürcüstanda qanunsuz heç bir yer tutmayıblar. Əksinə, onlar imperiya dövründə mərhələ-mərhələ tarixi yurdlarından köçürülüb. İkincisi, hamıya bəllidir ki, indi Şərqi Gürcüstan adlandırılan Borçalı mahalında ta qədimlərdən azərbaycanlılar yaşayıb, Borçalı çox vaxt da öz müstəqilliyini saxlayıb, ayrıca sultanlıq və qəza kimi də tanınıb. 1736-cı ildə Gəncə Bəylərbəyi Ziyadoğlu Nadir şahın İranda taxta çıxmasına etirazını bildirdiyi üçün şah Borçalını Gəncədən ayıraraq Kartli-Kaxeti çarlığına verib. Lakin indiyə kimi Azərbaycanda dostluq, mehriban qonşuluq naminə Borçalı ilə bağlı söhbət qalxmayıb. Onsuz da bizim 25 milyonluq əhalisi olan Cənubi Azərbaycanımız İrana, Göycə, Zəngəzur və başqa vilayətlərimiz Ermənistanı, qədim Dərbəndimiz Rusiyaya qatılıb. O qədər dərdimiz var ki Yarım milyondan artıq azərbaycanlı Qardabani, Marneuli, Bolnisi və Dmanisi rayonlarında gürcülərlə mehriban dolanır. Gürcüstanın kənd təsərrüfatı məhsullarının xeyli hissəsini onlar becərir. Belə vəziyyətdə qonşu ilə torpaq davası aparmaq, milli konflikt salmaq, əlbəttə, uzaqgörmezlikdir. Biz dostluqda hər iki tərəfdən səmimiyyət gözləyirik. Ona görə də Sizin aşağıdakı fikriniz bizə təəccüblü göründü: "Azərbaycandan və Osetiyadan gəlmələrin müəyyən hissəsi (?) və digər yadellilər (?) özlərini təcavüzkar kimi apardıqları, yerli gürcü əhalisinin hüquqlarını tapdaladıqları, onları irqi ayrı-seçkiliyə məruz qoyduqları halda, habelə Gürcüstan respublikasının ərazi bütövlüyünə, onun vətəndaşlarının həyatına qəsd etməyə çalışdıqları halda bütün bunlar təcavüzkarlıq və irqi ayrı-seçkilik kimi qiymətləndiriləcək".

Hörmətli sədr, "Azərbaycandan gəlmələr" deyəndə kimləri nəzərdə tutursunuz? Axı, Gürcüstandan Azərbaycana köçənlər var, Azərbaycandan Gürcüstanı "gələnlər" isə heç vaxt olmayıb. Cavabınızdan belə çıxır ki, Gürcüstanda yalnız gürcülərin müstəsna hüququ var. Guya gürcülər başqa etnik qrupların hüququnu tapdaya bilər, irqi ayrı-seçkiliyə məruz qoya bilər, həyatına qəsd edə bilər. Elə götürək Şərqi Gürcüstandakı gözlənilməz hadisəni. Bolnisi və Dmanisi rayon mərkəzindən azərbaycanlılar kütləvi şəkildə işdən çıxarıldı, qovuldu, evləri alınıb-satıldı, dağıldı,

yandırıldı, yüzlərlə adam Azərbaycana köçdü. Bir nəfər gürcü evinə zərər dəymədi. İndi deyin görək həyatına qəsd olunan, hüququ tapdanan kimlərdir? Nə üçün Gürcüstan vətəndaşlarını bir amal uğrunda birləşdirməkdənsə, belə birtərəfli bəyanatlarla xalqları çaxnaşmaya salırsınız? Nə üçün onların hamısının hüquqları haqqında ümumi qanundan danışmırsınız? Gün kimi aydındır ki, həmin hadisədə üçüncü qonşunun barmağı var idi. Azərbaycanlılar heç vaxt gürcü qardaşları ilə başqa dildə danışmayıb, dostluq, əmin-amanlıq arzulayıb, yenə bu niyyətdədir. Belə olduğu halda Sizin Amerika jurnalistlərinə cavabınızda onlara soyuq, ögey münasibətiniz bizi narahat edir. Doğrudanmı Siz bir dövlət başçısı kimi Gürcüstanda, əgər belə demək mümkün olsa, "təmizləmə əməliyyatı" aparmaq istəyirsiniz? Heç bir hüquqi, demokratik ölkədə belə hərəkət özünü doğrultmadığını bilə-bilə Siz bunun nəticəsini düşünürsünüz mü?

"Qanun qəbul edilənədək biz bu qədər böyük miqdarda yadelliləri özümüzün kiçik, aztorpaqlı ölkəmizə buraxa bilmərik" sözlərimiz açıqca növbəti toqquşmalara çağırış deyilməyib? Kimdir "böyük miqdarda yadellilər?" Bunun yüzillərlə bu torpaqda yaşayan, onun qanuni sahibi olan azərbaycanlılara nə dəxli var?

Milli məsələ siyasətin ən incə və mürəkkəb sahəsidir. Demokratik və humanist dövlət qurmaq istəyən xadimlər həmişə milli məsələdə səhv edəndə uduzublar. Biz tam suverenliyə doğru irəliləyən Gürcüstan respublikasının yeni rəhbərliyindən, Helsinki İttifaqı üzvü, "Azad Gürcüstan" blokunun lideri olan Siz cənablarından Qafqazda müstəqil, azad, dost dövlətlər yaratmağa çağırış eşitmək istəyirik. Nə üçün Ümumavropa evi, Ümumavropa hərbi təhlükəsizliyi və b. yaradırlar, biz "dinc Qafqaz evi" yarada bilmirik, imperiyanın "parçala, hökr sür!" siyasətinə uyur? Yüzilliklərin tarixini vərəqləyib, konfliktlər axtarmaqla haraya gedər, nəyə nail ola bilərik?

Cənab Z.Qamsaxurdiya, biz belə hesab edirik ki, ərazi və millət məsələsində, etnik qruplara münasibətdə belə səhvlər nə Sizin, nə də bizim xeyrimizədir, - arada yalnız düşmənlər qazanar. Azadlıq mübarizəsi yolunda yalnız tariximizin ən işıqlı səhifələrini xatırlayıb, dostluq şəraitində, əlbir hərəkət etməklə məqsət

dimizə çata bilərik. Taleyimiz elə gətirib ki, biz tarix boyu bir-birimizə bağlıyıq, ayrı yolumuz yoxdur, başqa yol bizi azadlığa yox, təhlükəyə aparar.

Bu yaxınlarda Azərbaycan Nazirlər Sovetinin sədri cənab H.Həsənov və Gürcüstan Nazirlər Sovetinin sədri cənab T.Siquanın iki qonşu dövlət arasında müstəqil, birbaşa açıq danışıqları, bağladıkları müqavilə də bu yolda yeni addımdır. İmperiya buxovundan yalnız bu yolla qurtara bilərik, tam suverenlik və azadlıq əldə edə bilərik. Sizə bu yolda uğurlar diləyirəm.

Hörmətlə: şair-tərcüməçi, professor Əflatun Saraçlı.

20.12.1990.

TÜRKİYƏ AĞ DƏNİZ BOYU

Bu il iyulda dünyanın şöhrətli kurort şəhərlərindən biri sayılan Antalyada oldum.

Azərbaycanda Türkiyənin Ağ dəniz boyu kurort şəhərləri haqqında bilgilərin az olduğundan öz düşüncələrimi oxucularla bölüşdürmək qərarına gəldim. Naxçıvandan mercedes avtobusla Türkiyənin sınır şəhəri olan İqdıra, oradan da Antalyaya yola düşdük. İki min kilometrlik yol boyu Ərzurum. Ərgzincan, Sivas, Kayseri, Ağsu, Konya, Dərbənd, eləcə də qayıdanda gördüyümüz Amasya kimi obalar bizə necə də doğma görünürdü. Buralarda adam hamı ilə öz evində olduğu kimi aydınca anlaşır, qaynayıb qarışır. Hər yerdə qurub-yaratmaq əzmi, inam və milli ruh görünür. Hər yerdə milli memarlıq üslubunda evlər tikilir, yollar, körpülər salınır, tunellər çəkilir. Tarlalar adamın üzünə gülür. Duyulur ki, ona insan əli sığal çəkir. Çöllərdə boş yer yoxdur, dağların döşündə, qayaların arasında da məhsul əkilir. Bizim kəndlərdə həyətləri daş divarla hörür, məftil, çəpər çəkirlərsə, orada həyətlər sərv kimi çinara bürünüb. Çinarlar həm çəpər, hasar əvəzidir, həm də sərinlik və gözəllikdir. Gördükcə ürəyimdən belə misralar şərə düzüldü:

Vuruldum bu yerin bağça-bağına,
Çinar çox yaraşır türk torpağına.

Türkiyədə Aralıq dənizinə Ağ dəniz deyirlər. Buralar subtropik bölgə olduğundan portaqal, mandarin, limon, banan kimi meyvələr daha çox becərilir. Bu meyvələri Türkiyənin başqa şəhərlərinə, hətta Bakıya da göndərirlər. Buralarda kəndlər daha abaddır. Bəzən qırx-qırx beş dərəcə isti olmasına baxmayaraq ildə üç dəfə məhsul götürülür. Bizdə soyuqdan, burada istidən qorunmaq üçün tikililər düzəldirlər.

Ağ dəniz boyu Alaniya, Side, Manavqat, Kemer və başqa şəhər və qəsəbələr olsa da, bu bölgə bütövlükdə Antalya ilə tanınır. İstanbuldakı beynəlxalq "Kasio" şirkətinin Antalyadakı nümayəndəliyi bizi bu yerlərə apardı, oranın tarixi, görkəmli yerləri, ədəbi-mədəni həyatı ilə tanış etdi. Əlbəttə, bunların arasında Antalya başqa bir aləmdir. Şəhər e.ə. 159-cu ildə Attalius tərəfindən Ağ dəniz sahili boyu salınıb. Tarixi abidələrlə çox zəngindir. Ən maraqlı, görkəmli yerləri on üçüncü əsrdə tikilən böyük minarə, nəhəng Adrian qapısı, köhnə qala divarlarıdır.

Antalya iki hissədən ibarətdir. Köhnə və təzə şəhər. Şəhərin təzə salınan hissəsi hündür, yaraşığılı binaları, ticarət mərkəzləri, otelləri ilə göz oxşayır.

Antaliyanı Bosfor və Dardanel boğazları, Mərmərə dənizi Arvropadan ayırsa da, öz həyat təzi ilə Avropanı xatırladır.

Alaniya bölgədə ikinci qaynar turist şəhəridir. Odur ki, bu ətrafda almanlar iki yüzə yaxın ev tikdiriblər. Hər il yayda gəlib burada dincəliirlər. Əslində Antaliya kimi, buranın da əhalisinin, çoxu elə turistlər, binaları otellər və idarələrdir. Hətta bizə dedilər ki, Alaniyada qışda yetmiş min, yayda iki yüz min əhali olur. Yerli camaat ən çox şəhər kənarında yaşayır, həm şəhərdə çalışır, həm də əkib becəriirlər. E.ə. IV yüzildə vizantiyalılar tərəfindən salınan Alaniya XII yüzildə Səlcuqların əlinə keçib. Səlcuq xaqanı Keyqubad şəhəri böyüdərək adını Alaniya qoyub. Şəhəri o zəmandan belə adlandırırlar.

Şəhər son iyirmi ildə böyüyüb, gözəlləşib. Ən görkəmli yerləri Ağ dəniz qırağında məşhur Qırmızı qala, dənizdəki qayalıq dağın altı ilə keçən tunel və Kleopatranın qaldığı yerlərdir. Hər il yüzlərlə dünya turistləri bu abidələrin seyrinə gəlir, sehlənilir.

Qırmızı qala şəhəri düşmənlərdən, tacirləri dəniz quldurlarından qoruyurmuş. Mersin yaxınlığındakı Qız qalası öz adı və tarixçəsi ilə Bakıdakı adaşını yada salır. Belə söyləyirlər ki, Şah bu qalanı qızını sevgilisindən ayırmaq üçün tikdirib. Qız qalada tək-tənha bu dərddə dözməyib, özünü dənizə atıb. Başqa bir rəvayətdə isə deyilir: Şah öyrənir ki, qızını qara ilan çalacaq, Ağ dənizin qıraqında hündür qala tikdirib, qızını orada saxladır. Ancaq xidmətçilərin gətirdiyi yeməyin içinə girən ilan qızı qalanın içində öldürür. Türklərin tarixi, məişəti və məhəbbəti ilə bağlı belə rəvayətlər hələ də yaddaşlarda yaşayır.

Qədim və kiçik turizm şəhəri olan Sidedə enli və uzun qala divarları, hamar daş kitabələrlə yanaşı çağdaş hündür binalar bir-birini tamamlayır. Abidələr olan yerlər qayğı ilə qorunur. Oraya iri maşınlar buraxılmır, xüsusi lafetlər işləyir. Biz də onunla getdik.

Bu bölgədə ən qədim şəhər izləri Perqe və Aspenddədir. E.ə. 1000-ci ildə salınan qədim Perqe şəhərinin xarabalıqları adamı heyrətə gətirir. Perqe Apallonun vətəni olub. O, öz məşhur "həndəsə" əsərini burada yazıb. Müqəddəs Pavel öz etirafını bu şəhərdə oxuyub.

Strabonun "Dəniz şəhəri" adlandırdığı Aspend Perqe ilə yaşıdı. İndi adı Bekiz olsa da, hər yerdə Aspendos kimi hallanır. Burada diqqəti çəkən abidələrdən biri məşhur teatr, biri də su kəməridir. Otuz doqquz cərgəli, iki min adamlıq teatr böyük və gözəldir. Bu gün də orada mədəni tədbirlər keçirilir. Biz orada olanda türk xalqlarının Bursada keçirilən folklor festivalı iştirakçıları burada böyük konsert verdi. Səlcuqlar dövründə bu teatra əl gəzdirib, ondan saray kimi istifadə etsələr də, yenə öz simasını saxlayır.

Bu teatr və su kəməri haqqında maraqlı bir rəvayət də var. Deyilənə görə şahın qızına iki sayımlı memar aşiq olur. Şah şert kəsir ki, kim şəhərdə tez və gözəl bir abidə tikdirsə qızını ona verəcəm. Hər iki memar işi bir vaxtda başlayır, bir də qurtarırlar. Birisi şəhərə böyük su kəməri çəkir, o birisi isə bu teatrı tikir. Şah bunların ikisini də bəyənir. Qızı ikinizə də verirəm deyir, özünüz bölüşün. Su çəkən memar razılaşıır. Teatr tikən deyir: "Şah sağ

olsun, qoy qız onun olsun, ancaq ikiyə bölünməsin". Bu söz şahın çox xoşuna gəlir. Görür ki, qızını bu xoşbəxt edə bilər, ona verir.

Əsl möcüzə isə təbiətin özü yaratdığı dağlar, meşələr qoynundakı Qurşunlu şələlə, gömgöy göl və Damladaş deyilən yeraltı mağaradır. Hamı burada şəkil çəkdirmək istəyir. Damladaşın min beş yüz il yaşı var. İçi mermərə, duz qayalığına, sucuq kimi qranit daşa bənzədilən bu mağara astma və bronxit xəstəliyi üçün təbii müalicə yeridir. Ancaq həmişə turistlərlə dolu olur.

Əvvəllər karvanların, sarvanların sığınacağı olmuş nəhəng karvansaray da indi restoran kimi turistlərin maraqlı əyləncə yerinə çevrilib. Bir axşam bizi də avtobusla Alaniya yaxınlığındakı bu karvansaraya apardılar. Yeyib-içmək, çalib-oyunmaq, əyləncələr saat doqquzdan on ikiyə qədər çəkdi. Bizi ən çox sevindirən bir də türkiyəli sənətcilərin bir neçə Azərbaycan rəqslərini ifa etmələri oldu. İki yüz əlli dünya turistləri arasında öyündük, yanımızdakılara qürurla Azərbaycan musiqisidir, bizim musiqidir deyirdik. Onlar da bizə qoşulub ürəklə əl çalırdılar.

Fasilədə bayırda pal-paltar, oyuncaq, dondurma satanlarla söhbət etdik. İki gənc oğlan, iki də düşkün duruşlu qadın idi. Köhnə bir daxmanın qarşısında oturmuşdular. Oğlandan: "Bu qadınlar buradamı gecələyir", deyər soruşdum. "Əvət" dedi. Dedim: "Nədən?" "Evləri yox, paraları yox - dedi. Hər gün burada alver edir, burada da yatırlar". Dedim neçə yaşın var? İyirmi yeddi dedi. Evlimisən? - Hələ param yox, olanda evlənəcəm - dedi.. Həyat kontrastı hər yerdə olduğu kimi burada da özünü açıqca göstərirdi. İçəridə dəm-dəstgah, bayırda kasıbçılıq

İstanbuldakı "Kasio" şirkətinin Antalyadakı "Bella" otelində iyirmi gün qaldıq. Bu günlər bizim üçün bir yuxu kimi keçdi. Elə bil ki, cənnəti gördük də gəldik. Hər yerdə səliqə-səhman, hörmət-izzət, qayğı, xidmət gördük. Antalyaya gələn turistlərin çoxu Almaniyadandır. Ona görə də otellərdə xidmət edənlərin çoxu almanca bilir. Rusca bilənlər də var. Bizim isə heç bir dilə ehtiyacımız yox idi.

Ağ dənizin qırağındakı çimərliklərdə hər otelin öz sahəsi var. Oteldən oraya iki dəqiqəlik yoldur. Hamı səhər yeməyindən sonra hovuzla və dənizə gedir. Burada hər kəs üçün böyük günlük, taxt və

döşək verilir. Otaqlarda soyuducu, kondisioner, telefon və s. var. Bütün günü isti, soyuq su gəlir. Hər gün təmizlik aparılır. Yeməyə isə söz ola bilməz. İyirmi-otuz çeşiddə yeməklər, meyvələr keyfiyyətli və dadlı..

Bunu da deyək ki, Türkiyənin bu bölgəsi Anadoluya görə beynəlmiləldir. Yayda əhalisinin çoxu turistlər olduğu kimi, yer adlarının çoxu da yabançı adlardır. Bax belə: Antaliya, Alaniya, Side, Afıyon, İsparta, Perqe, Efes, Manavqat və s. Ancaq bu var ki, hər yerdə türk ruhu, türk ovqatı, türk dəyərləri görürsən. Duyursan ki, türk torpağında, türk evindəsən. Buradakı iqtisadi, ədəbi, mədəni yüksəliş də bizi sevindirdi. Bu bölgə hökumətin həmişə diqqət mərkəzindədir. Axı, büdcənin az qala yarısı buradakı bol məhsulla və beynəlxalq turizmlə dolur. Bir də ona görə biz Antaliyadan çıxanda yeni baş nazir Məsud Yılmaz oraya gəlmişdi. Bu günlərdə isə başbakan Süleyman Dəmirəlin orada olduğunu eşitdik. Bu düşüncələri qələmə alanda isə antaliyalı aşıq Xaləddin Çelik öz sazı, sözü ilə bizləri bir də o yerlərə apardı.

İgid kölgəsinə igid sığınar,
Düşmənin kölgəsi ay olmaz, olmaz.
Kəndisindən sarınar bizim yaramız,

Ata bilsəm - atmaq olmur,
Sata bilsəm - satmaq olmur;
Gecələri yatmaq olmur,
Gözəl, bu nasıl sevgidir?!

Antaliyada çox ölkələrdən turistlər gördük, Azərbaycandan başqa, Keçmiş SSRİ-dən yalnız Rusiya və Qazaxıstandan gəlirlər. Musiqimiz isə burada həmişə səslənir, bizi tanıtdırır. Burada Alma-Atada yaşayan Rizvan adlı bir soydaşımızla rastlaşdıq. Gürcüstanın Laqodexi rayonunun Qabal kəndindən idi. Həyat yoldaşı və qızı ilə on günlüyə gəlmişdi. Xeyli dərdləşdik. On altı yaşından Alma-Atada yaşayır. Fəhlə işləyə-işləyə oxuyub, maşallah, indi iş adamıdır. Bingöllü bir türk qardaşla orada çörəxana açıb, neçə soydaşımızı da işə götürüb.

Antaliyadakı otelimizin həyətində "Göyçə" adlı qızıl mağazası var idi. "Göyçə" sözünü oxuyub sevindim, gedib satıcıdan bu sözün haradan olduğunu soruşdum. "Patronumuzun qızının adıdır", - dedi. Dedim, patronun neredə? "Kayseridə oturur" - dedi. Dedim, o Qafqazdanmı? "Bilməm" - dedi. Xahiş etdim ki, ona telefon açıb öyrənsin. Nə yazıq ki, biz gələne qədər öyrənə bilmədi.

Çimərlikdə dörd nəfər naxçıvanlı gənc oğlan da gördük. Hərəkət və danışıqlarından tanıdıq. Yaxınlaşab soruşanda, "dayı, biz buralıyıq" - dedilər. Biz də üstünü vurmadıq. Gördük ki, tanışlığa dəyməz. Səs-küy salan bu gəncləri polis saxlayıb sorğu-suala tutanda da yaxın getmədik. Ancaq Perqedə yeməxanada bir gənc oğlan danışığımızdan bilib sevinə-sevinə yanımıza gəldi, "Azərbaycandansınız mı? - dedi. Mən də Azərbaycan türküyəm. Babam Borçalıdan Qarsa köçüb. oradan da atam bizi buraya gətirib. Eviniz odur bax, Bilkek köyündədir, burada torpaq sahəmiz var, pambıq becərib, şirkətlərə satırıq. Özüm də burada çalışıram. Nə istəyirsiniz deyən gətirim, para almayacam". Sağ ol dedik, biz də şirkətin hesabına yeyirik, bir şey görək deyil. Elə səninlə tanışlığımız bəsdir. Allah amanında. Ayrılarda çox kövrəldi, "yenə gəlin" -dedi, -müsafirim olun".

Bizi həmişə səfərlərdə Bolqarıstandan Türkiyəyə köçmüş Günay adlı gənc, mədəni bir oğlan müşaiyət edirdi. Axırıncı dəfə Karvansaraya gedəndə nədənsə Lilya adlı rusiyalı bir qız gəldi. Eşitdim ki, Günay bu qızı sevir, o, razılıq vermir. Günaya dedim, yetər xristian qızları, türk oğlanlarını ovladı, türk qızı al. Dedi, xocam, Lilya da türkdür, başqırdıstanlı tatardır. Onda "Allah xeyir versin, get evlən dedim, heç olmasa bir ruslaşan tatarı özünə qaytar, bu da savabdır". Səfərdə Lilya bizə səmimi münasibət göstərdi. Qayıdanda da "Bəyəndinizmi? - dedi. Bəyəndim" - dedim. – Üstəlik Günayı da, səni də. Xoşhal oldu, gülümsündü. Duydum ki, ulduzları bərişacaq.

Ağ dəniz boyu səfərimiz beləcə başa çatdı. İyulun əvvəllərində İstanbula, bir həftə sonra isə oradan Naxçıvan yolu ilə Bakıya qayıtdıq. İstanbul düşüncələri ayrıca bir söhbətdir.

İyul, 1999.

IV

BOULTIM

‘ ə ‘ ə ə

Əflatun Saraçlı
Qoridə Stalinin ev muzeyində.
1983.

Əflatun Saraçlı gənlik
dostları, riyaziyyat müəlli-
mi Osman Osmanov(sol-
da) və coğrafiya müəllimi
Niyaz Daşdəmirovla
(sağda) birlikdə.
1986

Aşıq Hüseyn Saraçlının dəfn mərasimində. Soldan: Zəlimxan Yaqub, Əyyub Məmmədov, Aşıq Əhməd, Aşıq Məhəmməd, Hüseyn Arif, Əflatun Saraçlı və Molla Məhəmməd. 1987.

Akademik Kamal Talıbzadənin doğum gününün 75 illiyi münasibətilə Yeni dövr ədəbiyyatı şöbəsində şənlik mərasimində. Sağdan: Aybəniz Əliyeva, Əflatun Saraçlı, Kamal Talıbzadə və Salidə Şərifova. 1992.

Əflatun Saraçlının qızları Asudə və Afina. 1984.

Əflatun Saraçlının Saraçlıda 50 illik yubileyində çəkilən şəkil. Hüseyn Arif və Əflatun Saraçlı (ortada) kənd ziyalıları və orta məktəb müəllimləri arasında. 1986.

Əflatun Saraçlı doğma kəndində yerli rəhbərliklə abadlıq işlərindən danışarkən. Solda: sovxoz direktoru Rövşən Babayev. 1986.

Əflatun Saraçlı Borçalı şairləri arasında. Soldan: Dünyamalı Kərəm, Bəhram Mehdi və professor Valeh Hacılar. 1986.

Ə.Saraçlı görkəmli filosof, professor Camal Mustafayev (solda) və şair, professor Arif Abdullazadə (sağda) ilə birlikdə toy məclisində. 1979

XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin əməkdaşları. Sağdan oturanlar: Ədəbiyyatşünas Məryəm xanım Axundova, professor Kamran Məmmədov, f.e.d. Kamran Əliyev. Soldan ayaq üstə dayananlar: f.e.d. Hüseyin İsmailov, Ə.Saraçlı, f.e.n. Əskər Əliyev, f.e.d. Ağarəfi Zeynalov və f.e.d. İslam Ağayev. 1979

XIX-XX əsrlər ədəbiyyatı şöbəsinin əməkdaşları. Soldan: Əbulfəz İbadoğlu, H.Qasimov, K.Məmmədov, H.İsrafilov, N.Vəlixanov, Ə.Saraçlı və R. Sadıqov. 1981.

Əflatun Saraçlı qonşu müəllim dostları ilə toyda. Solda: Qərib Məmmədov, Ə.Saraçlı, Ramiz Kərəməliyev və Pünhan Əfəndiyev. 1981.

Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun sayımlı alimlərinin xatirə şəkli:
Soldan birinci sırada: Hüseyn İsrailov, Teymur Əhmədov və Nadir
Vəlixanov; ayaq üstə: Əflatun Saraçlı və İsmayıl Cəfərpur. 1976.

Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutun XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı
şöbəsinin əməkdaşları illik planlara baxarkən. Sağdan Ə.Saraçlı,
H.İsrailov, N.Vəlixanov, Həsən Qasımoa, şöbə müdiri
Kamran.Məmmədov və İslam Ağayev. 1979.

Əflatun Saraçlı 1979-cı ildə.

Azərbaycan və Özbəkistan alimləri Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyində.
Solda akademik H.Araslı, sağda Azərbaycan EA-nın müxtir üzvü
A.Zamanov. Sağda ayaq üstə Ə.Saraçlı. 1969.

Əflatun Saraçlı ailəsi ilə. Soldan: Ə.Saraçlı, oğlu Azər, qucağında kiçik qızı
Afina, anası Güləbatın, qızı Asudə, ömür-gün yoldaşı Amalya xanım. 1974.

Əflatun Saraçlı 1976-cı ildə.

Borçalı pədxnikumunun III kursunda.
Birinci sırada soldan -5ci Əflatun Saraçlı. 1955.

Saraçlı kənd kulubunda Hüseyn Arif və Əflatun Saraçlı ilə görüşdən sonra. Sağdan: kolxoz sədri Nəbi Hüseynov, məktəb direktoru Məmməd Nəbizadə, Hüseyn Arif, rayon rəhbərliyinin nümayəndəsi Mahmud Nəbizadə, Əflatun Saraçlı və Faxralı orta məktəbinin direktoru Hüseynqulu Məmmədov. 1958

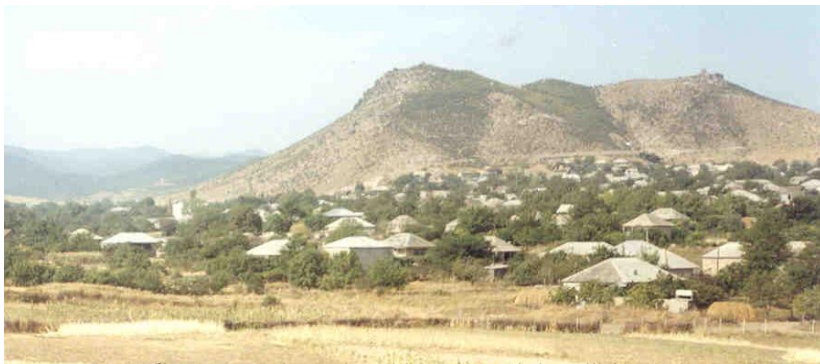

Tbilisidə "Sovet Gürcüstani" qəzetinin redaksiyasında. Soldan birinci sırada: M.H.Bəxtiyarlı, H.Arif, Rizvan Əliyev, Tahir Hüseynov; ikinci sırada: Süleyman əfəndi, Ə.Saraçlı, Mədəd.Cobanov və b. 1959.

Azərbaycan Yazıçılarının nümayəndələri Tbilisidə, "Sovet Gürcüstani" qəzetinin redaksiyasında. Soldan: Ziya Bərçalı, Davud Dəmirlı, Əziz Mursaqulov, Mirzə İbrahimov, Vəzifə xanım, Əlağa Kürçaylı. Ayaq üstə soldan ikinci Əflatun Saraçlı, Ənvər Sadıqov, Adil Mişiyev və b. 1960.

ÖMRÜN ANLARI ŞƏKİLLƏRDƏ

Əflatun Saraçlının doğulduğu Saraçlı kəndinin görünüşü.

Əflatun Saraçlının atası
"Doxdur Unus" - Yunus
Məmmədov. 1930.

Əflatun Saraçlı Borçalı Pedaqoji Texnikumunun son kursunda. Şer oxuyarkən.
1956

Əflatun Saraçlı kənddə evləri qarşısında, ailə üzvləri ilə. Sağdan oturanlar: Böyük qardaşı Şəmistan, anası Gülabatın xanım (qucağında kiçik oğlu), əmisi Yaqub, bacısı Ceyran. Ayaq üstə sağdan: gəlinləri Simnaz xanım və Əflatun Saraçlı. 1955

Əflatun Saraçlı Borçalı Pədoqoji Texnikumunun IV kursunda. Soldan oturanlar: Nürəhməd, Qasım, Qəzənfər, Ə.Saraçlı, Şəmsi, İsa. İkinci sıradan soldan: Xanım... Gülşən, sinif rəhbəri və rus dili müəllimi Marklen Kuzmiç, Safurə, Ayət, Bəsti və b. 1956

KİTABDAKI YAZILARIN ADLARI

Ön söz əvəzi ya da Özüm özüm haqqında	3
--	----------

I BÖLÜM. BU DA BİR HƏYAT

Ömür və əməl faktları

Ə. Saraçlının həyat və yaradıcılığının əsas tarixləri	13
Elmi kitabları	16
Bədii kitabları	16
Özü və əsərləri, tərcümələri haqqında qaynaqlar	17
Ə. Saraçlının doktorluq dissertasiyası müdafiəsində rəy və çıxışlardan parçalar	21

Ə. Saraçlı və əsərləri, tərcümələri haqqında fikirlərdən

<i>Kamal Talıbzadə</i> . Əflatun Saraçlı haqqında bir-iki söz	28
<i>Camal Mustafayev</i> . Əflatun Saraçlının "Borçalı harayı" şerlər kitabının ön sözündən	29
<i>Arif Əmrahoğlu</i> . "Eli Saraçlıdı, yurdu Borçalı"	31
<i>Abdulla Mehrobov</i> . İntellektlə qovuşan poeziya	32
<i>Dilarə Əliyeva</i> , XVII əsr gürcü şairi Nodar Sisişvilinin Nizami süjetləri əsasında yazdığı "Yeddi səyyarə" poeması Ə.Saraçlının tərcüməsində ..	34
<i>Şürrəddin Məmmədli</i> . "Əflatun Saraçlı eldən ayrılmaz"	35
<i>Hüsyen İsrəfilbəyli</i> . "İndi qocalıqla barışmaq olmur"	37
<i>Şamil Kərpülü</i> . Vətəndaş alim, milli şair	37
<i>Məhərrəm Qasımlı</i> . Müdrik və nurani adam	38
<i>M. N. Çobanov</i> . Şair, tərcüməçi və alim	39
<i>Şəmistan Əlizamanlı</i> . Şair, alim, el ağsaqqalı	41
<i>Nizami Saraçlı</i> . Ə.Saraçlının "Borçalı" şeri haqqında	41
<i>Teymur Eminbəyli</i> . Keşkə bütün ziyalılarımız... ..	42
<i>Telman Nəzərli</i> . Şair, alim Əflatun Saraçlı haqqında ürək sözlərim	42
<i>Çiçək Veysəlova</i> . İşıqlı adam	44

Avtoqraflardan

Əflatun Saraçlının 60 illik yubileyində təbriklərdən

Azərbaycan EA-nın Rəyasət Heyyətindən	50
Azərbaycan Yazıçılar Birliyindən	50
Gürcüstan Yazıçılar İttifaqı İdarə heyətindən	51
Azərbaycanın Gürcüstan Respublikasındakı səfirliyindən	52
"Müsavat" Partiyasının başqanı İsa Qəmbərdən	53
"Borçalı" qəzetinin baş redaktoru Azadə-Taleh Abbas qızından	53

Teleqramlardan

Azərbaycan Respublikasının Baş Nazirinin müavini, yazıçı <i>Elçindən</i>	55
Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru, professor <i>İsa Həbibbəyli</i> dən	55

APDU Şamaxı filialının müəllimi, filologiya elmləri namizədi, dosent <i>Abasxan Allahverdiyevdən</i>	55
APDU Şamaxı filialının müəllimləri, <i>Eyvaz Eminaliyev və Şahsəddin Mikayılovdan</i>	56

Ə.Saraçlıya ithaf olunmuş şerlərdən

<i>Dünyamalı Kərəm. Var</i>	57
<i>Aşıq Məhəmməd Sadaxlı. Şair Əflatun Saraçlının 60 illik yubileyinə</i>	57
<i>Hüseyn Kürdoğlu. Dədə Borçalı</i>	58
<i>Nizami Saraçlı. Biz sonu bilinməz bir səfərdəyik</i>	60
<i>Qasım Qaçaqanlı. Əflatun Saraçlıya</i>	62
<i>Qasım Qaçaqanlı. Filologiya elmləri doktoru, professor, Borçalı elinin şair oğlu Əflatun Saraçlıya</i>	63
<i>Səadət Buta. Şair Əflatun Saraçlıya</i>	64

Ə. Saraçlıya gələn dövətnamələrdən 65

II BÖLÜM. Ə. SARAÇLININ ÇIXIŞLARI

Elmi sessiya, görüş, toplantı və kitab təqdimatı mərasimlərində

Milli Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətində Gürcüstan Cümhuriyyətinin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi sessiyada	70
<i>Cəmaləddin Əfqani</i> – 160. İnstitutun elmi sessiyasında	72
Ə. Haqverdiyev – 125. Elmi sessiyasının sədri kimi giriş sözü	74
"Füyuzat" - 90 elmi sessiyasında	78
Türkiyə səfiri <i>Qədri Ecvet Tezcanla görüşdə</i>	80
"Qafqaz" Universitetinin eyitilmə (təhsillə) bağlı keçirdiyi konfransda ...	82
20 yanvar faciəsi haqqında tədbirdə	83
Azərbaycan-Türk Araşdırmalar Mərkəzinin yaradılması toplantısında	84
<i>Abdulla Şaiqin</i> abidəsinin açılışında	85
Borçalı ziyalılarının toplantısında	86
Borçalı folklor mühitinə baxış (Lənkəranda folklor konfransı münasibətilə)	88
"Xəzər" Universitetinin keçirdiyi " <i>Ulu Borçalı</i> " kitabının təqdimatında	90
"Qaraçöp" kitabının təqdimatında	91
Ə. Hüseynzadənin əsərlərinin təqdimatında	92
Səməd Vurğunun ev muzeyində Şamil Vəliyevin "Füyuzat" ədəbi məktəbi" monoqrafiyasının təqdimatında	94
V. Osmanlının "Türk xalqları ədəbiyyatının orta q başlanğıcı" kitabının təqdimatında	97
X. İbrahimin "Azərbaycan siyasi mühacirəti" kitabının təqdimatında	100
Hamlet İsaخانlının "Təzadlar" şer kitabının təqdimat mərasimində çıxış üçün qeydlər	101

Doktorluq və namizədlik dissertasiyalarının müzakirə və müdafiələrində

<i>Leyla Eradzenin "Gürcü-Azərbaycan qarşılıqlı ədəbi əlaqələri (1920- 1956)" doktorluq dissertasiyasının müzakirəsində</i>	104
---	-----

<i>Vilayət Quliyevin "Azərbaycan filoloji fikri və rus ədəbi-ictimai mühiti (XIX yüzilin I yarısı)" doktorluq dissertasiyasının müzakirəsində</i>	105
<i>Samir Tağızadənin "M. F. Axundov və Avropa ədəbiyyatı" doktorluq dissertasiyasının müzakirəsində</i>	109
<i>Kamran Əliyevin "XX əsr Azərbaycan romantizminin poetikası" doktorluq dissertasiyasının müzakirəsində</i>	111
<i>Zaman Əsgərlinin "Azərbaycan faciəsinin poetikası" doktorluq dissertasiyasının müzakirəsində</i>	114
<i>Vəli Nəbiyevin "Azərbaycan bədii nəsrinin janr-üslub təkamülü" doktorluq dissertasiyasının müzakirəsində</i>	115
<i>Aida Feyzullayevanın "XIX-XX yüzilin əvvəllərində Azərbaycan yazıçıları və rus ədəbi-ictimai mühiti" adlı doktorluq dissertasiyasının müzakirəsində</i>	117
<i>Aydın Abiyevin "Türk ədəbiyyatında satira və onun Azərbaycan ədəbiyyatı ilə əlaqəsi" doktorluq dissertasiyasının müzakirəsində</i>	118
<i>Elçinin "Ədəbiyyatda tarix və müasirlik problemi" doktorluq dissertasiyasının müdafiəsində</i>	119
<i>Alxan Məmmədovun "Şamaxı ədəbi mühiti (XIX əsrin ortalarından mart 1918-ci ilə qədər)" doktorluq dissertasiyasının müdafiəsində</i>	120
<i>Vaqif Sultanlının "M.Ə.Rəsulzadənin həyatı, ədəbi-tənqidi görüşləri" doktorluq dissertasiyasının müdafiəsində</i>	121
<i>Asif Hacıyevin "Çağdaş bədii nəsrdə mifologizm və folklorizm problemi (70-80-ci illər)" doktorluq dissertasiyasının müdafiəsində</i>	123
<i>Tahirə Məmmədlinin "XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasının poetikası" doktorluq dissertasiyasının müzakirəsində</i>	123
<i>Asif Rüstəmlinin "Mollanəsrəddinçi şair Bayraməli Abbaszadənin həyat və yaradıcılığı" namizədlik dissertasiyasının müdafiəsində</i>	125
<i>Sərxan Xavərinin "Azərbaycan təsəvvüf ədəbiyyatı (XII-XVI əsrlər)" namizədlik dissertasiyasının müdafiəsində</i>	126
<i>Dilbər Zamanlının "M.F.Köprülü və Azərbaycan ədəbiyyatı" namizədlik dissertasiyasının müzakirəsində</i>	127

Yubileylərdə

<i>"Xəzər" Universitetinin Rəşid Behbudov adına Dövlət Mahni Teatrında keçirdiyi Səməd Vurğunun 95 illik yubiley təntənəsində çıxış üçün qeydlər</i>	129
<i>Sumqayıt Universitetinin bir illik yubileyində</i>	130
<i>"Borçalı" qəzetinin 4 illik yubileyində</i>	132
<i>Aşıq Hüseyn Saraçlı – 85</i>	133
<i>Kamal Talıbzadə – 70</i>	135
<i>Kamal Talıbzadə – 75</i>	137
<i>Camal Mustafayev – 70</i>	138
<i>Afat Qurbanov – 70</i>	139
<i>Yaşar Qarayev – 65</i>	141
<i>Abdulla Mehrabov – 60</i>	142
<i>Səadət Buta – 50</i>	143

<i>Nizami Saraçlı</i> – 50	144
<i>Paşa Qəlbınur</i> – 50	146
<i>İsmayıl Öməröğlu</i> – 50	148
<i>Zahid Xəlilov</i> – 90	149

Anım və xatirə günlərində

<i>Aşıq Hüseyin</i> həsrəti	152
<i>Kamran Dadaşoğlu</i> – 75	154
<i>Qasım Qasımsadə</i> – 70	156
<i>İsa İsmayılzadə</i> – 50	158
<i>Dilarə xanım</i> və <i>Aydın bəyin</i> anım günündə	160
<i>Leyla Eradzenin</i> xatirə günündə	161
<i>Vəli Nəbiyevin</i> xatirə günündə	162
<i>Nadir İbrahimovun</i> dəfnində	164
<i>Tariyel Qəribli</i> haqqında vida sözü	165

III BÖLÜM. Ə.SARAÇLININ EV ARXİVİNDƏN

<i>Nəriman Nərimanov</i> haqqında bir-iki söz	167
<i>Məhərrəm Qasımlının</i> "Aşıq sənəti: qaynaqları, tarixi təşəkkülü və mühitləri" əsəri ətrafında düşüncələr	169
<i>Şürrəddin Məmmədlinin</i> "Borçalı ədəbi mühiti" kitabı haqqında	170
<i>Nikpür Cabbarlının</i> "Mühacirət ədəbiyyatşünaslığında klassik irs problemi" əsəri haqqında	172
<i>Elxan Qiyasbəylinin</i> "Ə.Haqverdiyev və Molla Nəsrəddin" jurnalı" kitabına uğurlar	175
<i>Leyla Məmmədovanın</i> "Y.V.Çəmənşiminli yaradıcılığında memuar və avtobioqrafizm" əsəri haqqında söz	177

Bəzi məqalə, məktub, müsahibə və dəvətnamələr

Azərbaycan dili yox, türk dili	179
Bir daha himnimizin müəllifi haqqında	182
"Aydın" tamaşası haqqında	185
"Gürcüstan" qəzetinin əməkdaşı Şürrəddin Məmmədlinin Ə.Saraçlı ilə müsahibəsi.	187
"Əli və Nino" romanının müəllifi məsələsi ilə bağlı toplantıda giriş və son söz	193
Azərbaycan radiosunun şöbə müdiri, şair İbrahim Göyçaylının Ə.Saraçlı ilə müsahibəsi	198
XXI əsr: global sivilizasiya və Şərqi dərəcələri (eyni adlı forumdakı suallara cavablar)	203
Gürcüstan respublikası Ali sovetinin sədri cənab Z.K.Qamsaxurdiyaya açıq məktub	211
Türkiyə Ağ Dəniz boyu	214
Ömrün anları şəkillərdə	220

Ə. Saracılı, “Borzalı” Assosiasiyasının prezidenti Novruz İsmayılov və bitse prezidenti Möhvəddin Mikili ilə toy şənliyində. 1999.

Ə. Saracılı və Xəzər Universitəsinin rektoru, professor Hamlet İsxanlı ilə yaradıcılıq planlarından danışarkən. 2002

Ə. Saraclı S. Vurğunun ev muzeyində Şamil Vəliyevin “Füyuzat ədəbi məktəbi” kitabının təqdimatında çıxış edərkən. 2000.

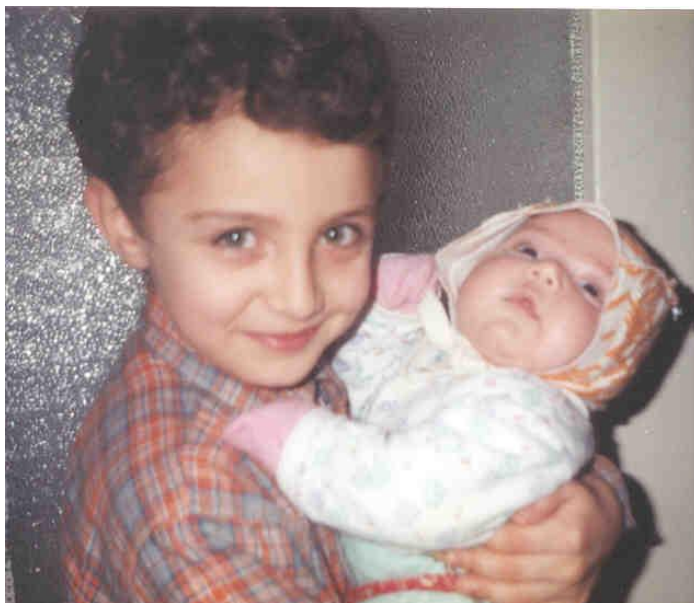
Görkəmli saz ustası Aşıq Gülabının doğum gününün 50 illik yubiley məclisində. Soldan: Aşıq Murad, Aşıq Məhəmməd, Ə.Saraçlı, Nizam Paşa (Saraçlı) Mutlutürk və ayaq üstə Aşıq Gülabı. 2002

Əflatun Saraçlı nəvələri Aysu, Atilla və oğlu Azərlə. Atillanın kiçik toyu. Solda: kirkəsi Məhərrəm Qasımlı. 3 mart 2001

Ə.Saraçlının qızı Asudə (sağdan) və gəlini Esmira uşaqları Aysu və Atilla ilə. 2001.

Ə.Saraçlının oğlan nəvələri. Atilla və qucağında körpə Altay. 2002.

Ə.Saraçlı rəhbərlik etdiyi Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin alimləri ilə. Sağdan: K.A.Talıbzadə, Ə.Saraçlı, İ.Ağayev, R.Sadıqov, H.İsrafilov, S.Şərifova. Sağdan: A.Məmmədov, G. Qocayeva, Ş. Vəliyev, İ. Əsədova, A.Kəngərli, D. Məmmədova, L.Kamran qızı, N.Qafqazlı, S.Fərziyeva. 2001

Yeni dövr Azərbaycan Ədəbiyyatı Şöbəsinin müdiri Ə.Saraçlı şöbənin elmlər doktorları ilə. Soldan: Hüseyn İsrafilov, Əflatun Saraçlı, İslam Ağayev və Alxan Məmmədov. 2001

Ə.Saraçlı şöbənin xanım alimləri ilə. Soldan: Dilarə Məmmədova, Solmaz Fərzəliyeva, Leyla Kamran qızı, Nəzakət Qafqazlı, Aybəniz Kəngərli, İradə Əsədova və Güldəniz Qocayeva. 2001

Üç Borçalı, üç Saraçlı, üç dost tədbirdən sonra. Sağdan: Şair Nizam Paşa (Saraçlı) Mutlutürk, Ə.Saraçlı və Dünya Azərbaycanlıları Konqresinin sədr müavini Teymur Eminbəyli. 2001

Əflatun Saraçlı görkəmli Azərbaycan ziyalıları ilə Bakıda Borçalı toyunda. Sağdan aturanlar: Həsən Seyidov, Zəlimxan Yaqub, Həsən Həsənov və Əflatun Saraçlı . 2000

Ə.Saraçlı ömür gün yoldaşı Amalya xanım ilə İstanbulda Sultan Əhməd camisi qarşısında. 1998.

Görkəmli cərrah, ədəbiyyatçı, Təbrizdə "Varlıq" jurnalının nəşiri, doktor Cavad Heyət və soldan: İmamverdi Həmidov, Yaşar Qarayev, Əflatun Saraçlı, Arif Səfiyev. 2001.

Sağdan: Akademik Kamal Talıbzadə, Ə.Saraçlı və Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun direktoru. AMEA-nın müxbir üzvi, professor Yaşar Qarayev direktorun iş otağında məsləhətləşmə zamanı. 2001

Əflatun Saraçlı N.Cabbarlının mühacirət ədəbiyyatına aid dissertasiya müdafiəsində rəsmi opponent kimi çıxış edərkən. 1998.

Akademik Kamal Talıbzadənin 75 illik yubiley şənliyindən sonra. Sağdan: "Borçalı" qəzetinin baş redaktoru, həkim, jurnalist Azadə Taleh, Ə.Saraçlı, professor Fəridə xanım Vəlixanova və f.e.n. Nəzakət Qafqazlı. 1998

Əflatun Saraçlı N.Qəhrəmanlının ədəbiyyat tarixçiliyinə aid doktorluq dissertasiyası müdafiəsində çıxış edərkən. 1999.

Akademik Bəkir Nəbiyevin 70 illik yubiley ziyafətində. Gülustan sarayı. Soldan (ayaq üstə): Bəkir Nəbiyev və ömür-gün yoldaşı Ədalət xanım, ortada Əflatun Saraçlı. 2000.

Qaxda Azərbaycan-gürcü yazıçılarının dostluq görüşünə gedən nümayəndə heyəti. Soldan: Əflatun Saraçlı, Dilarə Əliyeva və Nəriman Həsənzadə. Onları müşaiyət edən: rayon KP MK-nın birinci katibi Maksim Musayev. 1987.

Yeni dövr ədəbiyyatı şöbəsində şöbə müdiri Ə.Saraçlının 60 illik yubiley şənliyindən sonra. Soldan oturanlar: A.Əliyeva (Kəngərli) və S.Şərifova; ayaq üstə: D.Məmmədova, N.Qafqazlı, Ə.Saraçlı, S.Fərzəliyeva və H.İsrafilov. 1996.

İstanbul. Əflatun Saraçlı ömür-gün yoldaşı Amalya xanımla Sultan Əhməd camisi yanında. 1998.

Əflatun Saraçlı, ağsaqqal alim, akademik Kamal Talıbzadə və gənc alim, f.e.n. Salidə Şərifova (sağda) ilə.
1993